

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

**ВБД: 340.1+321.01 (091)
А-59**

Бо ҳуқуқи дастнавис

АМИНЗОДА АБДУРРАЗЗОҚ ХУДОЙШУКУР

**ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҲУҚУҚИ ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ
ДАР ТАЪРИХИ ҲУҚУҚИ ХАЛҚИ ТОҶИК**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 5.5.1. Назария ва таърихи ҳуқуқ
ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

ДУШАНБЕ - 2025

Диссертатсия дар кафедраи ҳукуки инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардидааст.

Мушовири илмӣ: **Холиқзода Абдурахим Ғафтор**, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, директори Муассисаи давлатии «Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон»

Муқарризонии расмӣ: **Бобочонзода Исрофил Ҳусейн**, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент мудири шӯъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муносири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Рачабзода Равшан Мухитдин, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи назарияи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муҳаммадиев Иззатулло Сайфуллоевич, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, профессори кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар: **Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Ҳимояи диссертатсия «7» апрели соли 2026 соати 10:00 дар чаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA-018 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, Бунӣ Ҳисорак, бинои 11, толори Шурои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносӣ) баргузор мегардад.

Бо мухтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.tnu.tj ва дар китобхонаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (ДМТ) бо суроғаи: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «___» _____ соли 2026 фириастода шуд.

Котиби илмӣ Шурои диссертатсионӣ
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Қодиров Н.А.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзун таҳқиқ. Истиқлолияти Тоҷикистон ташкил ва бунёди давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ, дунявӣ ва ягонро вазифагузорӣ, ташаккул ва тавсеаи ҷомеаи шаҳрвандию адолатнокро мақсади марказӣ эълон намуд. Интиҳоби чунин низоми давлатдорӣ ва бунёди ҷомеаи адлпарвар заминаи воқеии худро аз кӯшишу матонати фарзанди қаҳрамони миллат, тавассути раъйи халқи Тоҷикистон пайдо намуда, ба фарҳангу арзишҳои ҳуқуқии дар тури ҳазорсолаҳо ҳифзгаштаи халқи тоҷик далеловарии маънавӣ ва фарҳангӣ намуда, тавассути истиқлолияти давлатӣ ва соҳибхитӣрии халқӣ, расман эълон гашт.

Ба раванди ташаккули низоми ҳуқуқии Тоҷикистони демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ҷанбаҳои пурарзиши ҳодисаҳои ҳуқуқӣ-иҷтимоии ниёғони миллат, таҷрибаи давлатдорӣ, низомҳои ҳуқуқии дар давраҳои гуногуни таърихӣ амалкарда, давраҳои саҳту сангини таърихи халқ, хотираи ҳуқуқӣ аз як ҷониб ва дар баробари ин, дастовардҳои муосири илми ҳуқуқшиносӣ аз ҷониби дигар, таъсири бағоят муҳим расонидааст. Давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон дар васати ин ду ҷараёни пурғановати маънавӣ нақши муассири созишдиҳандаи манфиатҳои таърихӣю замонӣ дар партави давлати демократӣ ва ҳуқуқӣ ба таври шоиста баромад кард.

Таърихи пурғановати фарҳангии миллат ва таҷрибаи бисобиқаи тамаддуноории ниёғонамон, дар масири таърих дар лаҳзаҳои вазину тақдирсоз ба мисли неруи азими маънавӣ ба осебҳои речаи худмуҳофизатӣ ва рушди иттиҳоди иҷтимоию фарҳангӣю сиёсии миллатамон оби раҳмату ғизои маънавӣ дод. Ҳақ ба ҷониби Пешвои муаззами миллат аст, ки ин нақҳати гуҳарбори руҳбахшу илҳомовари хотираи таърихиро дар лаҳзаҳои ҳалқунандаи тақдири миллат – Оштии милли хуб дарк карда гуфта буданд: «Хотираи бойу фарҳангии миллати фарҳангиамон ба мо кумак намуд, ки атрофи мизи гуфтушунид нишinem...» [15, с. 152].

Барои ҳар халқу миллати соҳибдавлат, ки меҳодад ҳифзи арзишҳои миллиро таъмин ва ташкили давлати ба табиати мардумаш мувофиқро бунёд намояд, дар шароити муосир танҳо ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ кифоя набуда, инчунин

кафолатҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва илмӣ-технологии инкишофи босуботи тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ногузир мебошад.

Бо кӯшишу талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои Миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ба туфайли иродаи қавии халқи Тоҷикистон, бо фаъолияти бомароми низоми идораи давлатӣ ва парлумони касбӣ ташаккулёбии низоми ҳуқуқии ҷумҳурӣ ба самти бунёди ҷомеаи шахрвандӣ, тайи солҳои соҳибистиклолӣ хусусияти устувор ва бебозгаштро касб намуд.

Тоҷикистони соҳибистиклол ҳамчун узви ҷудонашаванда ва фаъоли ҷомеаи ҷаҳонӣ бо дарназардошти эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, арҷгузорӣ ба таърихи пурғановати халқ дар ҷаҳорҷубаи арзишҳои умумибашарӣ рушд мекунад. Дар раванди ташаккули низоми нави ҳуқуқии давлати демократӣ ва дунявии Тоҷикистон, дар паҳноии стандартҳои байналмилалӣ рушди ҳуқуқ, меъёрҳо ва падидаҳои мусбати хотираи ҳуқуқии миллат эҳё гашта, дастовардҳои ҳуқуқии ҳам миллӣ ва ҳам башарӣ ба таври фаъол дар партави давлати демократӣ ва дунявии табиати миллидошта, қабул мегарданд. Ин ҳолат низоми ҳуқуқии давлатро ҳамчун низоми ҳуқуқии фаъоли аз озу ниёзи мардум барангезанда, дар хизмати халқи решабаъриху озодихоҳи Тоҷикистон қарор додааст.

Муносибатҳои соҳаи ҳуқуқи оилавӣ дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-маданӣ ва фазои ҳуқуқии дилхоҳ ҷамъият яке аз соҳаҳои фаъол ва бештар ҳаётӣ арзёбӣ мешуд ва то ҳол ҳамин тавр боқӣ мондааст. Муносибатҳои оилавӣ ва хонаводагӣ дар муносибатҳои бунёдии иҷтимоӣ, дар шаклгирӣ ва рушди низоми ҳуқуқии кишвар ҳамеша нақши арзанда доштанд. Ба хусус дар ташаккули ҷомеаҳои шарқӣ, ки таърихан мақоми оила ва вижагӣҳои иҷтимоӣ он ҳамеша мақоми хоси иҷтимоӣшавӣ ва мабдавиरो дар қори ташкили низоми идора доро буд, ташаккули паҳлуҳои ҳуқуқии оила, танзими ҳуқуқии муносибатҳои хонаводагӣ ва мақомгузинии субъектҳои он ҳамеша аҳамияти боризи на танҳо сиёсӣ ва ахлоқӣ, балки бештар аз он равонию ҳуқуқию фарҳангиро доро буд.

Ин хислатҳои умда ва вижаи вазъи хонаводагӣ дар рушди фарҳангу тамаддунҳо табиатан оиларо дар маркази

муносибатҳои иҷтимоӣ қарор дода, аломатҳои ҳукукиро равоии онро дар паҳноӣ илмҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ зиёд мураккаб ва ҷиддӣ бо мақсаду ҳадафҳои муайяни иҷтимоӣ таҳти таъсири бовару эътиқод ва анъанаҳои миллӣ ба низом мекашид. Чунин аломатҳоро мо дар раванди рушди таърихи ҳуқуқи оилавӣ дар сарзамини Тоҷикистон дар паҳноӣ низомҳои ҳуқуқии гузаштаи халқ, равшан эҳсос мекунем.

Тамоюли мазкур табиатан таъсири меъёрҳои ҳуқуқии соҳаи муносибатҳои оилавиро дар ҷомеаҳои анъанавӣ дар рушду инкишофи низоми ҳуқуқ дар умум ва ташаккули фарҳанги ҳуқуқии миллат ба тариқи вижа, боз ҳам устувортар мегардонад. Фаъолшавии субъектон ва мақоми ахлоқиро этикии онҳо дар партави оила, дар чунин ҷомеаҳои анъанавӣ таъсири баръакси худро ба ташаккули оила ҳамчун ячейкаи хурдтарини ҷомеа ва низоми ҳуқуқӣ ба сони паҳноӣ зуҳури арзандаи он низ мерасонад. Ин ҳолат дар лаҳзаҳои вазнини ҳолати ҳуқуқии зан ҳамчун субъекти беҳуқуқи муносибатҳои оилавӣ, баръакси қонуни ҳукмронии иҷтимоӣ ва алорағми интизории муҳаққиқон, зан – модарони дарбориеро рӯи қор овардааст, ки самти сиёсати давлатҳоро дар масъалаҳои ҳалқунандаи таърихӣ ба самтҳои ғайриҷашмдошт табдил додаанд. Мисоли равшани ин ҳолат таъсиррасонии бонувони дарборӣ ба қорҳои идораи давлатдорӣ аз аҳди Ҳахоманишҳо то дарбори Сомониён ва аз эшон то султаи ҷодарнишинони Шайбонӣ ҳамагӣ гувоҳи ин аст. Ин ҳам як вижагии рӯнамои мақоми аъзои оила ва вазъи ҳуқуқии зан дар ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии мардумони Шарқ аст, ки дар қатори масъалаҳои соҳавии ҳуқуқӣ зарурат ба дарку ҳазиро доранд.

Албатта, дар баробари ин, вижагиҳои рӯнамои вазъи субъектони оила дар низоми ҳуқуқии мардуми Шарқ маълумоти фарогири ҳуқуқӣ оид ба заминаҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ, аҳкоми амалии ҳуқуқи оилавӣ ва падидаҳои он бо аломатҳои ҳуқуқи позитивӣ ва динӣ, дар дарки дурусти табиати ташаккули оила ва дурнамои он дар масири таърих шарт ва зарур аст. Аз ин хотир, вобаста аз он, ки меъёрҳои ба танзими ин муносибатҳо равонашуда, пештар чи тавр амал мекарданд ва бо қадом роҳҳо онҳо ҳоло амалӣ мешаванд, аксаран на танҳо устувории оила ва ҷамъият, балки моҳияти инкишофи ҳуқуқ ва давлатро дар

мачмуъ муаррифӣ карда, диаграммаи рушди мафкураи миллатро аз дидгоҳи ҳуқуқӣ матраҳ менамояд. Дарк ва фаҳми ин диаграмма барои самаранокии танзими муносибатҳои оилавӣ дар шароити муосир ва пешгирӣ аз иллатҳои пошхӯрии оилаҳо ва офиятбахшии нокомили тарбияи фарзандон имкон дорад, тариқи прогрессивӣ ба тафаккури ҷомеа таъсири мусбат расонад.

Таҷрибаи бойи ҳуқуқи халқи тоҷик, ки таърихи бостонии пурғановатеро доро аст, дар соҳаи муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ борҳо таваҷҷуҳи натанҳо ҳуқуқшиносони ватанӣ, балки хориҷиро низ ба худ ҷалб намудааст. Таърихи ҳуқуқи халқи мо, масъалаҳои зиёди мубрами ҳуқуқиеро доро аст, ки аз назари сатҳу сифати рушди ҳодисаи иҷтимоии арзанда метавонанд мавриди омӯзиш, аз худ кардан ва дар ҳолатҳои мувофиқ ба табиати давлати дунявӣ буданашон масъалаи дар низоми ҳуқуқии муосир ҷойгир намудани онҳо ҳамчун воситаи устувориини оила, тарбияи фарзандон ва пешгирии парокандашавии оилаҳои ҷавон, ба мисли атоми қавии васли иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гиранд. Аз ҷониби дигар, рӯшноӣ андохтан ба арзишҳои ҳуқуқи оилавии халқи тоҷик дар масири таърих имкон дорад хотираи ҳуқуқии халқро дар ҳамбастагӣ бо воқеиятҳои ҳуқуқӣ ҳамчун чараёни муназзами таърихи ҳуқуқи миллат пешкаши муҳаққиқон ва таърихшиносон гардонид, саҳифаҳои печидаи таърихи давлат ва ҳуқуқро комил гардонад. Маҳз ҳамин омилҳо як ҷанбаи интиҳоби мавзӯи омӯзиширо муайян кардаанд.

Мубрамияти проблемаҳои инкишофи муносибатҳои соҳаи ҳуқуқи оилавӣ дар таърихи ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқии муосири халқи қадимаи тоҷик, ки аз назари ғоявӣ ва ахлоқию ҳуқуқӣ дар пояи баланди танзим қарор доштанд, бешак аён аст. Омӯзиш ва таҳлили ин паҳнои арзишҳои ҳуқуқӣ, дар ҷомеаи шаҳрвандии ташақкулёфтаи тоҷикистон, ки маҳз оила дар он нақши марказиро мебозад, мубрамияти боз ҳам бештарро касб менамояд. Нигоҳдориини оила ва маҳфузуи он доштани арзишҳои оилавӣ дар анъанаи зиндагӣ ва низоми ҳуқуқии муосири тоҷикон ҳамеша яке аз муҳимтарин вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, нишондиҳандаи сатҳи умумии ахлоқи маънавиёти миллат доништа мешавад.

Оила ва муносибатҳои оилавӣ як осорхонаи хурди рӯйдодҳои таърихӣ – ҳуқуқӣ аст, ки дар худ беҳтарин урфу одат ва анъанаҳои ҳуқуқи миллиро инъикос менамояд. Ин ҳолат бешак мубрамияти мавзӯи интиҳобшударо дар шакли рисолаи докторӣ боз ҳам афзун намуда, моҳият ва таъиноти амалии онро дар фазои ҳуқуқӣ тавсеа мебахшад.

Воқиф шудан аз таърихи ҳуқуқи халқ дар ҳар як инсон майл ба ҳудогоҳии миллий ва ҳисси эҳтиром ба таърих, одату анъанаҳои гузаштагонро бедор месозад. Дар баробари ин, чунин воқифият бо таърихи ҳуқуқ, шиносӣ бо ҷанбаҳои мусбат ва манфии замонавии меъёрҳо ба мо имкон медиҳад, ки дар қабули қонунҳои мувофиқ ба ҳувиёти миллат, мутобиқ ба табиати давлати дунявӣ ва демократӣ диққати ҷиддӣ диҳем. Аз сабаби он, ки дар ҷаҳони муосир раванди ҷаҳонишавии манфиатҳо бо суръати баланд боиси омезиш ва бархӯрди тамаддунҳо гашта истодааст, ҳифзи фарҳангу арзишҳои миллий, танзими босамари ҳуқуқии онҳо, дуруст ба роҳ мондани муносибатҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва таъмини сулҳу субот дар ҳар давлати миллий аҳамияти ниҳоят калонро касб намудааст. Қобили зикр аст, ки Тоҷикистон яке аз нахустин кишварҳои пасошӯравӣ мебошад, ки дар он низоми ҳуқуқӣ бо дарназардошти хусусиятҳои арзишҳои миллий таҳия гардида истодааст. Хусусан, қабули Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [3] ва «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» [2] далели равшани гуфтаҳои болост.

Таҷрибаи таърихан нодири ташаккул ва инкишофи се оилаи ҳуқуқӣ – зардуштӣ, мусулмонӣ ва шӯравӣ ба табиати ҳастии сохторӣ ва маънавии хотираи ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқи муосири тоҷикон бо роҳҳои мухталиф таъсири ҳудро гузоштааст. Муҳаққиқон дуруст қайд менамоянд, ки «омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи ҳуқуқии ҳама гуна халқ дар маҷмӯъ ба такмили низоми ҳуқуқи он самарабахш аст, хусусан агар таҷрибаи ҳуқуқӣ бузург ва захираи тиллоии меъёрҳои арзишӣ фаровон бошад, таъсир боз ҳам манфиатбахштар хоҳад гашт. Маҳз, тоҷикон, ки дар рушди тамаддун ва ҳуқуқи халқҳои Шарқи Наздик ва Миёна саҳми арзанда гузоштаанд, дорои ҳамин гуна таҷрибаи бой ва ғанӣ ҳастанд» [62, с. 8].

Дар байни дигар илмҳои ҳуқуқӣ самти низоми таърихи ҳуқуқи халқӣ тоҷик, ҳосатан соҳаи ҳуқуқи оилавӣ дар масири таърих мавқеи махсусро ишғол менамуд ва институтҳои алоҳидаи он, ба монанди никоҳ ва талоқ дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ дар як сатҳи муайян ва пурмазмунӣ рушди доимӣ қарор дошта, дар думболи худ тағйирпазирии мусбат ва манфиатовари оила ва зиндагии аъзоёни онро бар дӯш дошт. Агар ба қонунгузориҳои оилавии имрӯза назар кунем, новобаста аз онҳо, ки онҳо аз кадом сарчашмаҳо нозил шудаанд, бо меъёрҳои зиёди ҳуқуқие вомеҳурем, ки заминаи пайдоиши онҳо дар сарчашмаҳои ҳуқуқии таърихӣ халқ нухфтаанд.

Ҳуқуқи оилавӣ ва қонунгузориҳои Тоҷикистони муосир дар самти муносибатҳои оилавӣ-никоҳӣ, новобаста аз истифодаи таҷрибаи пешқадами тамаддунҳои муосир, бо ин ё он тарз дар қараёни такмили институтҳои алоҳидаи оилавӣ раванди табдилёбии арзишҳои алоҳидаи таърихӣ-ҳуқуқии халқро ифода менамоянд. Ин масъала назаран ва амалан то ҳанӯз аз ин қарина дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ таҳқиқ нашудааст. Аз ин нуқтаи назар баррасии мавзӯи мазкур мубрам арзёбӣ гашта, қобили таваҷҷуҳи хоссаи ҳам илми таърихи ҳуқуқ ва ҳам илмҳои назариявӣ-ҳуқуқӣ мебошад.

Ҳамин тавр, чавҳари мубрамияти мавзӯи таҳқиқотиро таҷрибаи бой ва ғании то ҳанӯз омӯхтанашудаи институтҳои асосии оилавии ниёғони мо, ки дар ниҳоди ҳуқуқи одатӣ-анъанавӣ, зардуштӣ ва исломӣ тайи ҳазорсолаҳо такмил ёфта, дар қораи оилаи намунавии гузаштагони мо бо хилқати некию адлпарастии хоссаи шаклҳои мухталифу муфиди танзими муносибатҳои никоҳӣ-оилавию касб қарда, дар қарнҳои бостону асрҳои миёна ба инсоният оилаҳои намунавиро эҳдо қарда, ба тамаддунҳои ҳамҷавор ва оилаҳои ҳуқуқии баъдӣ шакл ва намудҳои сифатноки ташкили оиларо пешниҳод намуда, ҳамчун захираи бузурги илми ҳуқуқшиносии қодир ба меросбарӣ ҷилвагар мешавад, ташкил медиҳад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Аз паҳлуҳои мухталифи таърихи ҳуқуқи оилавӣ ба масъалаҳои падидаҳои ҳуқуқӣ ва шарту шароити субъектҳои муносибатҳои оилавӣ олимони ватанӣ, О. Усмонов, М. Маҳмудов ва О. Эмомалӣ таваҷҷуҳ қарда, фикрҳои ҷолиб гуфтаанд, ки равишу масъалагӯзорӣ ва

дастовардҳои илмӣ эшон ҷиҳати тақвият бахшидани методологияи мазмуну муҳтавои рисолаи илмӣ хизмати арзанда карданд.

Масъалаҳои марбут ба ҳуқуқи оилавӣ ва ба вижа мансуб ба институтҳои никоҳ, талок, фарзандхондӣ, уҳдадорихои алиментдиҳӣ, ҳуқуқи уҳдадорихои амволии ҳамсарон дар таърихи ҳуқуқи халқӣ тоҷик ва низоми ҳуқуқии муосир дар таҳқиқоти илмӣ олимон-ҳуқуқшиносоне, ки корхояшон ба проблемаҳои умумии таърихи ҳуқуқ ва давлат ва ё ба масъалаҳои ҷудогонаи низоми ҳуқуқӣ баҳшида шудаанд, то ҳаде инъикоси ҳудро ёфтааст. Ин ҷо рисолаҳои таърихшиносон, иҷтимоъшиносон ва ҳуқуқшиносон, ба монанди Азарова Е.Г. Азизкулова Г.С. сарчашмаҳои ҳуқуқиро дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ баррасӣ намудааст [7], Азиззода У. институтҳои ҷиноят ва ҷазоро дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ ва муосир омӯхта, ҷиноятҳо ба муқобили оиларо таҳлил намудааст [8], Азимов Ш. давлат ва ҳуқуқи Сомониёнро омӯхта, сарчашмаҳои ҳуқуқии онро муайян кардааст [9], Бартолд В.В. таърихи ислом ва Хилофати арабро омӯхта, вазъи ҳуқуқии мусулмонро дар Хилофати араб дар робита ба ҳуҷуми арабҳо ва паҳншавии ҳуқуқи исломи дар Осиёи Марказӣ муфассал баррасӣ кардааст [14; 15], Берг Л.В. ҳуқуқи мусулмониро тибқи таълимоти мактаби ҳуқуқии ҳанафӣ ва шофey омӯхтааст [16; 23], Бобочонзода И.Ҳ., Боголюбов А. намудҳои ҷазоро дар ҳуқуқи мусулмонӣ омӯхтааст [17], Бондов С.Н., Буриев И.Б. падидаҳои ҳуқуқи ҷиноиро дар таълимоти зардушт мавриди омӯзиш қарор дода, амали ҳуқуқи мусулмониро дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ омӯхта, хусусиятҳои онро муайян кардааст, инчунин таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистонро омӯхта, низоми ҳуқуқӣ ва давлатдориро таҳлил намудааст [20; 21; 22; 84], Ван-ден Берг, Грачева В.А., Джалилов А., Джандарбек Б.А., Королева Ю.А., Кетско Е.В., Кострова Н.М., Крашенинникова П.В., Кулагина Е. В., Мачидзода Ҷ.З., Керимов Г.М. шариятро аз назари иҷтимоӣ таҳлил намудааст [33; 34], Кисляков Н.А. таърихи оила ва никоҳи халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистонро омӯхта, урфу одатҳои маҳаллии онҳоро муайян кардааст [35], Мазохирӣ А.А., Маҳмудзода М.А. ҳуқуқи оилавиرو дар Тоҷикистони соҳибистиклол омӯхта, ба мафҳуми

никоҳ ва сарчашмаҳои ҳукуки оилавӣ бештар тавачҷух намудааст [39], Масевич М.Г., Мирализода И., Муромсев Г.И., Насриддинзода Э.С. таърихи давлат ва ҳукуки Тоҷикистонро аз аҳди қадим то асри Х омӯхта, ба ҳукуки одатӣ бештар тавачҷух намудааст, инчунин доир ба фарҳанги ҳукукӣ таҳқиқот бурдааст [46;47], Нечаева А.М., Обидов Д.С. мактаби ҳукукии ҳанафӣ ва аҳамияти онро дар равияи суннӣ омӯта, хусусиятҳои онро муайян кардааст [85], Одинаев Ё., Орлова Н.В., Пчелинсева Л.М., Раҳимов М.З., Раҳимова Ф.М., Раҳмон Д.С., Сафаров И.Д. низоми ҳукукии давлати Сомониёнро мавриди таҳқиқ қарор дода, сарчашмаҳои ҳукукии Сомониёнро муайян кардааст [86], Сафарзода Б.А. стандарҳои байналмиллалиро оид ба ҳукуки инсон аз назари таърихӣ ва муосир омӯхтааст, ташкилҳои нахустин давлатҳои исломиро муайян кардааст [54; 55], Седугина П.И., Шарофзода Р.Ш., Сюкияйнен Л.Р. ҳукуки мусулмониро аз ҷанбаи назариявӣ ва амалӣ таҳлил намудааст [57], Тоҳиров Ф.Т. институт ва меъёрҳои ҳукуки маданияро дар замони зардуштия мавриди таҳқиқ қарор додааст, инкишофи ҳукукро дар Тоҷикистон аз назари таърихӣ ва муосир муайян кардааст [59; 60], Усмонов О.У., Ҳайдарова Ф.С., Ҳимматов Х.Н, Ҳиравӣ А.Ф. ҳукуку уҳдадорихои занонро дар низоми ҳукуки мусулмонӣ омӯхта, ба покдомани занон бештар тавачҷух намудааст [6], Харчев А.Г., Холиқзода А.Ғ. дар асари худ Низоми ҳукуки зардуштӣ намудҳои никоҳ ва тарафҳои онро баррасӣ намудааст, инчунин доир ба ҳукуки занон таҳқиқотҳо намудааст [62; 51], Худоёрзода Б., Шишов А.П., Якубов Ю. (Юсуфшоҳи Ё.) ва дигаронро ёдовар шудан мумкин аст.

Паҳлуҳои алоҳидаи ҳаёти амалии оилавӣ ва ҳолатҳои мураккабу печида дар масъалаҳои никоҳ ва талоқ дар таърих, ба вижа байни сокинони Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон, аз ҷониби муаррихон, этнографҳо ва файласуфон – Алексеев В.П., Алиса Викар, Андреев М.С., Дибвойз Н.К. таърихи сиёсии Портҳоро омӯхтааст [30], Ғафуров Б.Ғ. Ҳаёти давлатдорӣ тоҷиконро дар давраи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна мавриди таҳқиқу омӯзих қарор додааст [26; 27; 28] , Дандамаев М.А., Дарест Р., Книшенко Ю.В., Литвинский Б.А. таърихи халқи тоҷикро омӯхта, давлатдорӣ ва низоми ҳукукии онро муайян кардааст [32], Люис Г., Малинин Л.В., Маркс К., Мери

Бойс доир ба эътикод ва одати зардуштиён таҳқиқот бурдааст [18], Монгайт А.Л., Муҳаммад Рашшод, Осипов А.М., Периханян А.Г. аҳдномаи никоҳи суғдиро аз назари таърихӣ-ҳуқуқӣ таҳлил намудааст, инчунин Қонунномаи Сосониёро ҳамчун санади пазитивӣ таҳлил намудааст [48; 50], Першитс А.И., Юсуфшоҳи Ё., Энгелс Ф., Эмомалӣ Раҳмон танзими оиларо аз назари иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ таҳлил намуда, заминаҳои рушди ҷомеаро муайян кардааст, инчунин давлатдорӣ тоҷиконро аз Ориён то Сомониён мавриди таҳқиқ қарор додааст [52; 53], ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Аҳамияти муҳимми таҳқиқоти номбаршудаи муаллифонро аз мадди назар дур нанамуда, ҳамоно қайд менамоем, ки на дар илми ҳуқуқии ватанӣ ва на дар хориҷӣ рисолаи махсуси таърихӣ-ҳуқуқӣ, ки бевосита ба проблемаҳои ташаккул ва рушди ҳуқуқи оилавӣ дар таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик дар ҷаҳорҷӯбаи чор давраи ташаккул ва низомҳои ҳуқуқии зардуштӣ, мусулмонӣ, шуравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиклол бахшида шуда бошанд, то ҳанӯз мавҷуд нест. Умед аст, ки тавассути таҳқиқоти рисолаи мазкур ин камбудиҳои мавҷудаи таърихи ҳуқуқи Тоҷикистон то ҳаде пурра хоҳад шуд. Ин иқдом, баъзе аз саҳифаҳои инкишофи ҳуқуқи оилавии тоҷиконро дар таърих равшан намуда, хусусияти низомҳои ҳуқуқии зардуштӣ, мусулмонӣ, шуравӣ ва Тоҷикистони муосирро дар самти соҳаи ҳуқуқи оилавӣ ошкор ва таҳлил карда, раванди шаклгирии ҳуқуқӣ ва рушди оилаи ниёгонро дар масири таърих ҳамчун як падидаи ҳуқуқии хоса пешкаши муҳаққиқон мегардонад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба мавзуи илмӣ-таҳқиқотии кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: «Заминаҳои таърихӣ-тамаддунӣ, ҳолати кунунӣ ва дурнамои рушди ҳаёти давлатию ҳуқуқии Тоҷикистон бо дарназардошти ҷимояи манфиатҳои миллий, муқовимат ба таҳдиду хатарҳои глобалӣ» ва ба мавзуи илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: «Масъалаҳои назариявӣ ва амалии таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар низомии ҳуқуқии Ҷумҳурии

Тоҷикистон» мувофиқат дорад. Мавзуи рисола як бахши муҳимми қисмати заминаҳои таърихӣ – ҳуқуқиро дар соҳаи ҳуқуқи оилавӣ фарогир аст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқи проблемаро таҳлили заминаҳои ҳуқуқии ташаққул ва рушди ҳуқуқи оилавӣ дар таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик ва инъикси комплекси феномени оила ҳамчун ҳодисаи ҳуқуқӣ дар таърихи ҳуқуқи миллати тоҷик ташкил медиҳад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Бо мақсади расидан ба ҳадафҳои гузошташуда вазифаҳои зеринро ҳал намудан зарур гашт:

1) Ошкор намудани шаклҳои алоқаи иҷтимоӣ ва табиӣ зану мард ҳамчун метафизикаи таъсиси оила дар аҳди қадим;

2) Ошкор намудани хусусиятҳои зуҳурёбӣ ва ташаққули институти никоҳ дар манотиқи Тоҷикистони таърихӣ ва таҳлил намудани сарчашмаҳои ҳуқуқие, ки муносибатҳои соҳаи ҳуқуқи оилавиرو дар ҳуқуқи одатӣ ва зардуштӣ танзим мекарданд;

3) Муайян намудани шаклҳо ва намудҳои никоҳ ва талоқ дар зиндагии тоҷикони бостон;

4) Таҳлили фарзандхондӣ ҳамчун падидаи ҳуқуқи оилавӣ, омӯхтан ва муайян намудани мақсади он дар давраҳои гуногуни таърихӣ;

5) Таҳлили шаклҳои бастанӣ ақди никоҳ ва баррасии ҳуқуқи шартномаҳои нахустини никоҳ дар таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик;

6) Баррасӣ намудани меъёрҳои батанзимдарорандаи никоҳ дар давраи амали ҳуқуқи мусулмонӣ;

7) Омӯзиши табиати ҳуқуқии бастанӣ ақди никоҳ ва мақоми ҳуқуқии тарафҳо дар никоҳ дар даврони амали ҳуқуқи исломӣ дар Тоҷикистони таърихӣ;

8) Ошкор намудани дараҷаи таъсири меъёрҳои одатӣ-анъанавӣ ба институтҳои асосии ҳуқуқи оилавии исломӣ ва ба намудҳои никоҳ дар қаламрави Тоҷикистон;

9) Муайян намудани мафҳуми талоқ ва субъектони он дар ҳаёти оилавии тоҷикон дар аҳди амали ҳуқуқи исломӣ;

10) Равшан намудани шаклҳо ва намудҳои талоқи динӣ ва оқибатҳои ҳуқуқии он дар Тоҷикистони таърихӣ;

11) Таҳлили оқибатҳои ҳуқуқии талоқ вобаста ба шароити талоқдиханда мувофиқи низоми ҳуқуқи мусулмонӣ;

12) Ошкорсозии хусусиятҳои сарчашмаҳои ҳуқуқи оилавӣ ва нақши онҳо дар танзими муносибатҳои оилавӣ дар Тоҷикистони шуравӣ;

13) Муайян намудани вазифа ва ошкор сохтани моҳияти принципҳои ҳуқуқи оилавӣ дар қонунгузории Тоҷикистони шуравӣ;

14) Муайян намудани мафҳуми никоҳ, шартҳои бастан ва асосҳои қатъ гардидани он дар Тоҷикистони шуравӣ;

15) Омӯзиши меъёрҳои ҳуқуқие, ки андоза, мақсад ва тартиби пардохти алиментро дар Тоҷикистони шуравӣ муқаррар менамуданд;

16) Таҳлили меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунандаи ҳуқуқи уҳдадорихои амволии ҳамсарон ва ошкор намудани низомҳои ҳуқуқии молумулкии ҳамсарон мувофиқи қонунгузории оилавии Тоҷикистони соҳибистиклол;

17) Муайян намудани мафҳум, субъектҳо, тартиби бастан, бекор кардан ва асосҳои безъитбор донишони институти аҳдномаи никоҳ дар Тоҷикистони муосир;

18) Муқоиса кардани меъёрҳои таърихӣ-ҳуқуқии муносибатҳои оилавӣ-никоҳӣ бо институтҳои муосири ҳуқуқи оилавӣ.

Объекти таҳқиқ. Объекти таҳқиқоти диссертатсиониро маҷмуи муносибатҳои ҷамъиятии дар раванди ташаккул ва рушди соҳаи ҳуқуқи оилавӣ, ки дар даври амали ҳуқуқи одатӣ-анъанавӣ, зардуштӣ, исломӣ, шуравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиклол дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ ва муосир пайдо шудаанд, ташкил медиҳад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқ. Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсиониро қонуниятҳои пайдоиш ва рушди ҳуқуқи оилавӣ дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ ва муосир дар аҳди амали ҳуқуқи одатӣ-анъанавӣ, зардуштӣ, исломӣ, шуравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиклол ташкил медиҳанд.

Марҳила, макон ва давран таҳқиқ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ марҳилаҳои тасдиқ, омодамоии диссертатсия, муҳокимаи мавзӯ ва тавсия ва тавсия барои Ҷимоя дар ҷаласаи яққояи кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ ва

кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро дар бар мегирад. Таҳқиқоти диссертатсионӣ давраҳои гуногуни рушдро аз қабилӣ аҳди бостон, давраи ҳуқуқи зардуштӣ бо таъба сарчашмаҳои ҳуқуқии он Авесто, Қонунномаи Сосониён, Вандидот, шояст - нашоаст, давраи ҳуқуқи мусулмонӣ бо таъба сарчашмаҳои асосии он Қуръон ва суннат ва сарчашмаҳои дигар чун асарҳои фикҳии олимони исломӣ, давраи Тоҷикистони шуравӣ дар асоси Конститутсия, Кодекс ва қонунҳои алоҳида, давраи Тоҷикистони соҳибистиклол дар асоси Конститутсия, Кодексҳо, қонунҳо, фармонҳои Президенти ҚТ, Қарорҳои Ҳукумати ҚТ дар бар мегирад. Дар диссертатсия ташаккул ва рушди ҳуқуқи оилавӣ дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ ва муосир мавриди таҳқиқу омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқ. Дар таҳқиқи мавзӯ ва қушоиши нуктаҳои печидаи таърихӣ ва иҷтимоии он асосҳои назарӣ ва усули илмӣ олимони машҳури ҷаҳонӣ, аз қабилӣ Геродот, Ксенофонт, Табарӣ, Абунасири Форобӣ, Абурайҳони Берунӣ, Абуалӣ ибни Сино, Маркс К., Гафуров Б.Ғ., Арнолд Тойнби, назару ғояҳо ва андешаҳои ҷомеашиносон ҳуқуқшиносони ватанию хориҷӣ, аз қабилӣ Бондов С.Н., Грачева В.А., Крашенинникова П.В., Кетско Е.В., Мазохирӣ А., Масов Р.М. [37], Масевич М.Г., Маҳмудзода М., Марченко М.Н. [36], Нерсеянс В.С., Орлова Н.В., Периханян А.Г., Сюкияйнен Л.Р., Тоҳиров Ф.Т., Шарофзода Р.Ш., Усмонов О.У., Холиқзода А.Ғ. [63; 64; 65; 66; 67], васеъ истифода гардиданд.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Ба сифати асоси методологии таҳқиқ қонунҳо ва категорияҳои фалсафию диалектиқӣ, мафҳум ва қонунмандии илмӣ дар илми назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ истифодашаванда, усулҳои омӯзиши умумилмӣ ва махсуси илмӣ таърихӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, мантиқӣ, тафсири ҳуқуқӣ ва принципҳои умумии адлпарастӣ, нақукирдорӣ ва фардиқунонии ҳодисаҳои ҳуқуқӣ истифода шудаанд.

Заминаҳои эмпириқӣ. Дар ҷараёни таҳқиқи масъалаҳои муҳталифи ташаккул ва рушди ҳуқуқи оилавӣ дар таърихи ҳуқуқи халқӣ тоҷик нахустсарчашмаҳои оилаҳои ҳуқуқии

зардуштӣ, исломӣ ва сарчашмаҳои ҳукукии замони шуравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиклол ба таври васеъ истифода шуданд. Асосҳои меъёрии таҳқиқи мавзӯро дар даврони низоми ҳукукии зардуштӣ нахустсарчашмаҳо Авасто, Вандидод, Шояст нашоаст [83], Додистон-и монег-и хирад [73], Эълומияи Куруши Кабир, Ҳуччатҳои ҳукукии кӯҳи Муғ [81; 82], Мотикони ҳазор дадестон (Қонунномаи Сосониён), дар даврони тамаддуни ҳукуки исломӣ меъёрҳои ҳукуки оилавии Қуръон [78], суннат (ҳадисҳо), асарҳои муҳаддисон Имом ал-Бухорӣ, Ибни Ҳумоми Ҳанафӣ [75], Муслими Нишопурӣ, Навабии Димишқӣ [76], Низомулмулки Тӯсӣ [79], Ибни Мочаи Қазвинӣ, Абдулҳақи Деҳлавӣ [74], асарҳои классикии фақеҳон ва иҷмои мактабҳои ҳукукӣ, фатвои иҷтиҳоди муттаҳидон Имом Абуҳанифа, Имом Абуясуф, Муҳаммади Шайбонӣ, Абуҳафси Кабири Бухорӣ, Абуҳакими Самарқандӣ, Бурҳониддини Марғелонӣ, Муҳаммади Ғаззоӣ, Тоҷӣ Шариа, Абулайси Самарқандӣ, дар замони шуравӣ Кодекси қонунҳо дар бораи асноди ҳолати шаҳрвандӣ, ҳукуки никоҳу оила ва васояти ҶФШСР (16. 09. 1918), Кодекси Қонунҳои никоҳ, оила ва васояти ҶФШСР (1926), Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ (1969), Декрет «Дар бораи никоҳи шаҳрвандӣ, оид ба кӯдакон ва доир ба дафтари асноди ҳолати шаҳрвандӣ», Декрет «Дар бораи бекоркунии никоҳ», дар Тоҷикистони соҳибистиклол бошад Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳукукҳои кӯдак», санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон дар соҳаи ҳукуки оилавӣ ташкил медиҳанд.

Асоси эмпирӣ таҳқиқотро маводи аз ҷониби муаллиф мураттабашта оид ба ташаккул ва инкишофи муносибатҳои ҳукуки оилавӣ дар аҳди бостон, давраи ҳукуки зардуштӣ, низоми ҳукуки мусулмонӣ, қонунгузории Тоҷикистони шуравӣ, низоми ҳукукии Тоҷикистони соҳибистиклол, инчунин муайян намудани вазъи ҳукуки тарафҳои никоҳ, намудҳои никоҳу талоқ ва оқибати ҳукукии онҳо, ҳукуки ҳамсарон ба моликият,

фарзандхондӣ ва тартиби он, ҳукуку уҳдадорӣҳои волидайн нисбат ба фарзандон дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ ва муосир ташкил медиҳад.

Навгонии илмӣ таҳқиқ. Диссертатсияи мазкур нахустин таҳқиқоти муназзам, ба таври комплексӣ ва ҳамаҷониба суратгирифтаи ташаккул ва рушди ҳукуки оилавӣ ва институтҳои он чун никоҳ, талоқ, фарзандхондӣ, ҳукуку уҳдадорӣҳои амволии ҳамсарон, аҳдномаи никоҳ, уҳдадорӣҳои алиментдиҳӣ дар даврони амали ҳукуки одатӣ, зардуштӣ, исломӣ, шуравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиклол мебошад. Дар диссертатсия аввалин маротиба дар ҳаҷми як таҳқиқоти маҷмӯӣ хотира ва амалияи ҳукукии халқӣ тоҷик дар паҳноӣ шаклгирии падидаҳои асосии ҳукуки оилавӣ – никоҳ, талоқ, фарзандхондӣ, ҳукуку уҳдадорӣҳои амволии ҳамсарон, аҳдномаи никоҳ, уҳдадорӣҳои алиментдиҳӣ дар масири чор низоми таърихӣ ҳукуқӣ – зардуштӣ, мусулмонӣ, шуравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиклол батадриҷ таҳлил гардида, қонунмандӣҳои асосии рушди ҳукуки хонаводагӣ дар таърихи беш аз духазорсолаи халқӣ тоҷик мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст. Дар заминаи таҳқиқоти мазкур бо мақсади пурра намудани паҳноӣ таълими фаннӣ «Таърихи давлат ва ҳукуки Тоҷикистон», «Таърихи ҳукуки инсон», «Ҳукуки инсон» дар масъалаи дуруст омӯхтани навъҳои таърихӣ никоҳ, талоқ, фарзандхондӣ, ҳукуку уҳдадорӣҳои амволии ҳамсарон, аҳдномаи никоҳ, уҳдадорӣҳои алиментдиҳӣ ва дар раванди қонунгузорӣ ҷиҳати истифодаи таҷрибаи пешқадам ва эҳёи арзишҳои волои ҳукуқӣ дар роҳи устуворӣ ва ҳифзи манфиатҳои оилаи муосир як қатор тақлифу пешниҳодҳо ҷиҳати рушди вазъи оиладорӣ таҳия гардидааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба ҳимоя нуктаҳо, хулоса ва муқаррароти илмӣ-назариявӣ зерин пешниҳод мегарданд:

1. Омӯзиши ҳукуки оилавӣ ва рушду динамикаи он аз назари таърихӣ-ҳукуқӣ дорои хусусиятҳои хос буда, риояи қатъии усулҳои омӯзиши мантиқӣ, умуминазариявӣ, соҳавӣ-касбӣ ва таърихиро талаб менамояд. Зарур аст, ки аснои пешбурди таҳқиқоти илмӣ ва инъикоси динамикаи рушди ин навъ муносибатҳои ҳукуқӣ падида ва ҳодисаҳои ҳукуқӣ бо дарназардошти иртиботи субъективӣю объективӣшон бо замон

ва макон сурат гирифта, таҳлили онҳо ба маъноӣ таърихашон анҷом дода шавад. Ба ҳодисаҳои падидаҳои таърихӣ ҳукуки оилавӣ аз назари муосир ва ба муносибатҳои оилавӣ имрӯза бо фаҳми таърихӣ он баҳо додан иштибоҳ аст, яъне дар рафти таҳқиқ омӯзиш ва баҳодихӣ принципи таърихият набояд вайрон гардад. Муносибатҳои оилавӣ паҳноӣ ниҳоят васеъ дошта ба пайдоиши дигар муносибатҳои иҷтимоӣ мисли санъати суҳанварӣ-риторика (қаблан хостгорҳо аз зумраи суҳанварону суҳандонон равона мешуданд), муносибатҳои идорақунӣ, рушди тадбири манзил ва мудун (Абуалӣ ибни Сино) дар заминаи фаҳмиши майлҳои органикӣ, табиӣ ва фаҳмиши иҷтимоӣ анъанаи модаршохӣ ва падаршохӣ замина гузоштаанд.

Дар аҳди бостон сарчашмаҳои ҳукуки динию давлатӣ вучуд надошт, бинобар ин, муносибатҳои оилавӣ халқҳои гуногуни олам, аз ҷумла тоҷикон дар асоси сарчашмаҳои ҳукуки урфию одатӣ дар шакли шифоҳӣ ва анъанавӣ мавриди танзим қарор мегирифт. Сарчашмаҳои ҳукуки урфию одатӣ дар ибтидо махсусияти ғайришаклию ғайриаклӣ дошта, одатан дар заминаи савки табиӣ ба ҳукми одат даромада, баъдан дар ибтидои ҳазораи 3 қабл аз мелод бо рушди мафкураи нахустинсонҳои иҷтимоӣ – сиёсӣ дар заминаи оилаҳои иқтисодӣ, тадриҷан табиати бештар ақлиро касб менамоянд. Чун муносибатҳои оилавӣ бо ҳукуки урфию одатӣ танзим мегашт ва инсонҳои минтақаҳои гуногун урфу одати мутафовит доштанд дар аҳди бостон навъҳои гуногуни никоҳ ва оила мавҷуд буд ва бештари никоҳҳо характери эндогамӣ ва ғуруҳӣ доштанд. Агар як ғуруҳи олимони (А. Берунӣ, Ф. Энгелс, Г. Тард) ба пайдоиши оила ва никоҳ дар аҳди бостон табиати иқтисодӣ бахшида моликиятро асоси пайдоиши он донанд, ғуруҳи дигар, рисолати тавлиди фарзандро ҷавҳари таъсиси он шуморанд (Ибни Сино), дигарон мавҷудияти навъҳои гуногуни оила ва никоҳро аз қабилӣ 1) оилаи хешони хунӣ, ки ба никоҳи ғуруҳӣ байни бародарону хоҳарон, хешовандони наздик ва хешони дур (коллатериалҳо) асос ёфта буд; 2) оилаи пуналуалӣ, он ба никоҳи ғуруҳӣ якҷанд хоҳарони айнӣ ва ӯғай бо шавҳарони ҳар яке аз онҳо асос ёфта буд; 3) оилаи синдиасмӣ ё ҷуфтӣ, он ба никоҳи ҷуфтҳои алоҳида, аммо бе ҳамзистии ҳатмӣ асос ёфта

буд; 4) оилаи патриархалӣ, он ба никоҳи як мард бо якчанд зан, ки одатан бо ғушанишинии занон алоқамандии зич дошт, асос ёфта буд; 5) оилаи якканикоҳӣ (моногамӣ) асоснок менамоянд. Навъбандии дигари никоҳ, ки ба аҳди бостон хос мебошад ва мавҷудияти онҳоро олимони ватаниву хориҷӣ (А.Ф.Холиқзода, А. Мазоҳирӣ, Г. Тард, Ф. Энгелс, Г.С. Мейн) эътироф менамоянд, ин навъи никоҳҳои эндогамӣ ва экзогамӣ аст.

Бастани никоҳ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ тавассути сарчашмаҳои ҳуқуқии нимадинию нимаахлоқии Авесто бо қисмати Вандидот, Шояст нашоаст ва сарчашмаҳои позитивие чун амру дастури шоҳигариҳои Каёнӣён ва Ҳахоманишиҳо ва амсоли судие чун - Қонунномаи Сосониён ба танзим дароварда мешуд. Дар ибтидо дар замони сулолаҳои нахустини шоҳони ориёнӣ ва ҳуқуқи зардуштӣ бастани никоҳ тибқи урфу одатҳои қорӣ аз тарафи мубадон амалӣ карда шуда, дар шакли шифоҳӣ сурат мегирифт. Дар давраҳои охири амали ҳуқуқи зардуштӣ никоҳ шакли хаттӣ гирифта, дар ҳузури шоҳидон ба расмият дароварда мешуд, ки ба ин аҳдномаи никоҳи аз Кӯҳи Муғ ёфтгардида шаҳодат медиҳад [56].

2. Зардуштиён ба никоҳи эндогамӣ (никоҳ бо хешони хунӣ - модар, духтар, хоҳар, амма, хола – никоҳи маҳорим ва ё никоҳи ҳамхун) бартарӣ дода, онро амали нек дар дини зардуштӣ меҳисобиданд. Сарчашмаҳои таърихӣ, никоҳи нафароне чун Баҳман бо духтари худ Ҳумой, Камбис бо хоҳари худ Аттос, Зариней бо бародараш Кидрей ва Ҳ.К., бо маълумоти дақиқ пешниҳод кардааст. Асоси муҳим будани ҳифзи шакли анъанаи никоҳи хунӣ-эндогамӣ дар ҳуди сарчашмаҳои динии зардуштӣ тарғиб шудани он ва таъсири ин навъи никоҳ миёни оилаҳои сулолаӣ аст. Далели маъноии тарғиб ва эътирофи ин навъи никоҳ бар назари муҳаққиқон таъсири урфу одатҳои қаблӣ, расмикунонии он аз тарафи дин ва манфиатҳои молию ҳифзи қудрат миёни хешовандони наздик будааст. Муҳаққиқони асримиёнагии даврони ҳуқуқи бостон Абурайҳони Берунӣ ва Шаҳристонӣ роҷеъ ба тарғиби никоҳи маҳорим дар аҳди зардуштӣ аз забони Биофариди Рофазӣ овардаанд: «ӯ ба пайравони худ ёдрас кард, ки никоҳи бо модар, хоҳар, духтари худ, духтари бародару хоҳар аз дигар никоҳҳо дида афзалтар аст».

Дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ чунин намудҳои никоҳҳои зардуштӣ, ба мисли «подшоҳзан», «чокарзан», «худсарзан», «сатурзан» ва «иканзан» вуҷуд доштанд. Дар ин давра ҳаёти оилавии аҷдодони тоҷик қомилан зери таъсири меъёрҳои зардуштӣ қарор дошт ва тавассути китобҳои муқаддаси зардуштии Авесто (қисмати Вандидод) ва Мотикони ҳазор дадестон (Қонунномаи Сосониён) танзим мегафт.

Ҳуқуқи зардуштӣ институти фарзандхондиро муқаррар намуда ҳуқуқи фарзандхонд гирифтано ро танҳо ба мардони болиғ дода буд ва қанон аз ин ҳуқуқ маҳрум буданд. Мардони болиғ ва писарону духтарони ноболиғро ба фарзандхондӣ гирифтано мумкин буд. Азбаски мақсади фарзандхондӣ на тарбия ва сарпарастии ноболиғон, балки пайдо намудани ворис-меросхӯр буд ба фарзандхонд намудани писарон, қавонони ноболиғ ва ҳамо мардони болиғ низ тавачҷуҳ менамуданд, зеро тибқи сарҷашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ духтарон бевосита ворис-меросхӯри падар ғашта наметавонистанд, онҳоро мебоист ба никоҳи иканзан дароянд ва аввалин фарзанди худро вориси бобои модарияш намоянд. Фарзандхондкунандаро зарур буд аввал ба ҳешу табори худ муроҷиат кунад, агар қасеро қиҳати фарзандхондӣ пайдо нақард, баъд аз бегонагон нафареро ба фарзандхондӣ ғирад, ҳамчунин аз табақаи худ берун фарзандхондкунӣ иҷозат дода наместуд, яъне маҳдудияти табақаӣ қой дошт. Шояд бо мақсади нигоҳ доштани мақоми табақаи иҷтимоӣ, ки ба писар ва ё фарзандхонди писарӣ меғузашт, чунин тартиб пешбини гардида бошад. Дар рағти фарзандхондкунӣ падари хонавода – патерфамилияс, фарзандхондкунанда (марди болиғ) ва фарзандхондшаванда (марди болиғ, духтар ва писари ноболиғ) иштирок менамуданд. Танҳо патерфамилияс ҳуқуқ дошт қӯдақонро ба фарзандхондӣ диҳад, аз ин рӯ, аз хонаводае, ки патерфамилияс фавтидааст фарзандхонд қардани қӯдақон номумкин буд.

3. Дар давоми асрҳои VIII - X ба сарзамини Осиёи Миёна ҳуқуқи исломӣ омад. Ҳуқуқи исломӣ ҳамроҳ бо худ низом ва қаҳонбини хоси ҳуқуқи оилави ро ворид қард. Раванди воридшавии аҳолии минтақа ба ҳуқуқи исломӣ қаме бештар аз даврони ғустариши ислом ва фикҳи исломӣ дар умум то асрҳои XII ва ҳатто қисмате баъд аз он низ идома ёфт. Ҳамин тавр,

ҳуқуқи исломӣ дар фазои ҳуқуқи оилавӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ ва анъанавии даврони низоми зардуштиро қомилан аз байн набурд. Иддае аз амалу расмӣҳои чараёни никоҳ ва низоми оиладорӣ он мисли урфу одат ва анъанаҳои ба табиати ислом ҳам муҳолифатдошта ва ҳам муҳолифат надошта, то дергоҳ боқӣ монданд. Ба ин омезишу худмуҳолифатӣ одатҳо то ҳоёи табиати мазҳаб ва ақидаи исломӣ мувофиқат кард. Яке аз хусусиятҳои хоси танзими муносибатҳои никоҳӣ дар низоми ҳуқуқи исломӣ эътирофи урфу одатҳоест, ки ба моҳияти ислом муҳолиф нестанд ба ҳисоб меравад. Ислом ва ҳуқуқи исломӣ дар тақия ба аҳодиси набавӣ дар ибтидо ба ҳуқуқҳои ҳонаводагии мардуми мусулмоншуда арҷ гузошта, урфу одат ва анъанаҳоро тибқи талаботи ҳадиси саҳеҳ «никоҳ қунед мутобик ба одатҳо» қабул доштанд. Мактаби ҳуқуқии ҳанафӣ ва ақидаи мотуридия, ки тоҷикон аз қадим пайравӣ аз онҳо намуда, маҳз дар доираи консепсияи ҳуқуқфаҳмии ин мазҳабу ақида тафаккури ҳуқуқии мардумро рушд додаанд, аз ибтидо нисбат ба расму оин ва урфу одатҳои маҳаллӣ эътиром гузошта, қабули онҳоро то сатҳи зарурӣ, ки ошкоро ба эътиқод ва таълимоти исломӣ муҳолифат надоштанд, масъалагузорӣ мекарданд.

Дар баробари нусрат гирифтани неруи сиёсии ҳилофат ва рушди ҳуқуқи исломӣ дар ҷаҳоди «фиқҳ»-и мактабҳои ҳуқуқӣ таъсири ҳуқуқи исломӣ ба муносибатҳои никоҳӣ-оилавии мардуми Осиёи Марказӣ, аз ҷумла ба сарзамини тоҷикон, пурзӯр гашт. Институти никоҳ дар низоми ҳуқуқи оилавии кодификатсияшудаи мактабҳои ҳуқуқӣ аз назари илмӣ ва амалӣ такмил ёфта, дар минтақаҳои тасхиршудаи олами исломӣ дар ҳамбастагӣ бо урфу одатҳои маҳаллӣ ва созиши эътиқодӣ, бо мурури замон нуфузи зиёд касб кард. Як нуктаи муҳими рушди ҳуқуқи исломӣ дар ин давра дар сарзамини Мовароуннаҳр дар он буд, ки дар сарғаҳи ин ислоҳоти назарии мафкуравӣ ва амалии он нухбагони илм ва сиёсати форс – тоҷик меистод. Маҳз заҳматҳои ҷонфидоёнаи сулолаи Бармакиён, андешаҳои озод ва таҳаммулгарои ҳуқуқии Имом Абуҳанифаи тоҷик, Муҳаммади Шайбонӣ, Абуҳафси Кабири Бухорӣ, усули илмӣи худошиносӣ ва таҳаммулпазирӣи Абумансур Мотуридии Самарқандӣ тоҷик, фиқҳ ва ақидаи мувофиқ ба табиати низоми амниятӣи минтақавӣи Абуҳақими Самарқандӣ, маънидодкунии

органикии омилу сабабҳои уствориҳои оила аз ҷониби Шайхурраис ибни Сино, тамизи оқилона ва кодификатсияи орифона ва илмӣ ҳадисҳо аз ҷониби Имом Бухорӣ тоҷик дар шароити вазнини бухронӣ маънавии тамаддуни исломӣ имкон фароҳам овард, ки бухронӣ вазнини ҳуқуқӣ дар самти густариши ҳилофат ба сарзаминҳои нав зухур карда, дар паҳноӣ ҳуқуқӣ, аз ҷумла дар ҳуқуқи хонаводагӣ ҳалли мусолиҳатомез ва хирадмандонаи ҳудро пайдо намояд. Оилаи Мовароуннаҳрӣ мутобиқ ба урфу одатҳои маҳаллӣ дар заминаи ин фидокориҳои илмӣ то давраи муайяни бедодгариҳои ҷодарнишинон ҳифз шуда, рушд кард. Дар ин фазои озоди илмӣ ва хонаводагӣ нухбани илми ҷаҳонӣ низ ташаккул ёфтанд.

Никоҳи навъи нав, муташаккилию устуворӣ ва адлу инсофи нисбиро дар муносибат бо ҳамсарон ва кӯдакон то ҳадде дар худ ҷой карда, ба раванди бастанӣ ақд, бо шаклҳои хоссаи худ, бо қоидаҳои махсус ва намудҳои мухталифаш, ки ҳар навъи онҳо иборат аз маҷмуи шартҳо ва талабот буд, ба фазои ҳуқуқӣ минтақаи Мовароуннаҳр диди нави ташкили оиларо ворид карда, тадриҷан ба танг намудани фазои амали ҳуқуқи никоҳӣ-хонаводагӣ қаблӣ аз ибтидои асри XI оғоз бахшида, аз роҳи маърифатӣ, тарғиботӣ, амалияи судӣ ва таъсири эътиқодӣ тадриҷан институтҳои асосии оилавии низомӣ ҳуқуқи зардуштӣ ва анъанавиро расман аз фазои ҳуқуқӣ мардум ба берун кардан оғоз намуд;

4. Оила ҳамчун атоми хурдтарини ҳаёти иҷтимоӣ бо вучуди ҳама кӯшишҳои бунёдии ҳокимони давраи замон дар худ аломатҳои замони бостонро то дергоҳ ҳатто иддашро то рӯзгори мо устувор ҳифз намуд. Ҳанӯз ҳам дар ҷараёни бастанӣ никоҳ дар минтақаҳои мухталифи Тоҷикистон ба вижа дар минтақаҳои кӯҳӣ деҳаҳои дурдаст, иддае аз ин расму оинҳои бостон аломатҳои рамзии ҳудро ҳамчун унсурҳои одатӣ ҳифз кардаанд. Одатӣ дар вақти никоҳ об нӯшонидан ба домоду арӯс, атрофи оташ рақсу бозӣ карда аз болои он паридани домоду арӯс, сӯзан задан ба ҷомаи домодӣ ва ғ., аз он амалҳои рамзие аст, ки решаҳои маънавии пайдоиши онҳо ба қабри таърих то ба тамаддуни бостонӣ тоҷикон мераванд.

Унсурҳо, расму одат ва анъанаҳои ахлоқӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ, ки аз миёни қабри таърих ҳамчун боварҳо, арзишҳо ва

расмиётҳои хонаводагӣ то ба замони мо расидаанд ва онҳоро дар замонаш на шамшери Қутайба ибни Муслиму на хилофати бо зулмолудаи беш аз 400 – солаи араб, на ғазовоти Султон Маҳмуду на қурбониҳои Темури ланг, на бидъати мутаасибони динию на таърихи беш аз ҳазорсолаи амалияи ҳуқуқи исломӣ, аз фазои ҳуқуқи хонаводагӣ берун карда натавонистанд, ҳамакнун дар замони демократия ва озодиҳои бесарҳади охири асри XX ва аввали асри XXI аз ҷониби иддае аз тундравону тангназарони динӣ таҳти фишори ҷиддӣ қарор гирифтаанд. Таҳлилу тааққули ин таъкибу фишори ҳадафмандонаи душманони миллат, ки бо сӯистиғодаи фазои демократия ва озодиҳои давлати дунявӣ аз ҷониби иддае аз дастпарварони мактабҳои динии хориҷии зери таъсири мактабҳои бегонаи динӣ тарбиягирифта сураат мегирад, гувоҳӣ аз он дорад, ки ҳалалдоркунии раванди ташаққули оила ҳамчун феномени ҳуқуқи миллий, на танҳо муҳолифи табиати рушди таърихӣ оила ва халқ аст, гузашта аз он, ин тамоюли манфӣ ба ғоидаи бегонагон дур намудани миллат аз хотираю решаҳои таърихӣ худ аст.

5. Берун намудани урфу одатҳои анъанавӣ ва миллии мо, ки беш аз ҳазор сол дар ҳамоиши мавзун бо ҷаҳонбинии диниамон доштанд, бо баҳонаҳои нави эътиқодии бегонапарастона, муҳолифати ҷиддӣ ба истиқлоли фикрӣ ба ҳастии маънавӣ, мазҳабӣ ва сиёсии мост. Чунин муносибати хиёнаткорона ба падидаи ҳуқуқии никоҳи анъанавӣ аз назари хувияти миллий ва меросияти таърихӣ арзишҳои ҳуқуқӣ, қобили қабул нест. Таҳқиқот собит менамояд ва ҳулосаҳо масъул мегардонад, ки бегонанамоии оила аз расму оинҳои миллий яроқи нави маънавӣ набуда, вай таърихи дуру дароз дорад. Бинобар он, дар самти ҳимояи унсурҳои миллии оила ва расму оинҳои анъанавӣ дар шароити муосир давлат ва ниҳодҳои мафкуравии давлатӣ бетараф набуда, масъулияти ҷиддиро бояд бар дӯш дошта бошанд. Зеро бегонашавии ҳарими ҳарами оилавии фарзандони миллат ин бегонашавии ҳуди халқ ва дуршавӣ аз тақягоҳи захираҳои маънавии миллат аст. Дуршавӣ аз тақягоҳи арзишҳои маънавии миллий латма ба соҳибистиклолии миллист. Нуқси соҳибистиклолии миллий ҳалалдор шудани соҳибхитӣҳои халқӣ ва давлатӣ аст.

Ҳукуки исломӣ ба чараёни бастани ақди никоҳ ҳамчун амали мурофиавии хоссаи ҳукукӣ муносибат карда, ба лафз, талаффуз, тартиби бастани ақд, иштироки шохидон, хониши хутбаи никоҳ ва тарзи ҷавоби тарафҳо ба саволи никоҳкунанда таваҷҷуҳи хоса дода, раванди бастани ақди никоҳро ба як маросими махсуси шифоҳии ҳукукӣ ба шакли каломӣ табдил дод. Ҳукуки хонаводагӣ ва никоҳ дар аҳди фарҳанги исломӣ бештар хосияти шифоҳӣ – иродавӣ гирифта, ҳар лафз тобиши маъноӣ ҳукукӣ гирифта таваҷҷуҳ ба самти ризо ва қабули лафзӣ дода шуд. Дар чараёни бастани ақди никоҳ як қатор талаботи нави ҳукукӣ дида мешуд ва муҳимтарини он риояи шартҳои бастани никоҳ, ки иборат аз розигии тарафҳо, расидан ба синну соли никоҳӣ, иштироки шохидон ва маҳр мебошад, ба ҳисоб мерафт. Дар мазҳаби ҳанафӣ, ки тоҷикон пайрави он мебошанд синни никоҳӣ 17 – солагӣ барои духтарон ва 18 – солагӣ барои писарон муқаррар гардида, оқил, болиғ, одил, мард ва мусулмон будани шохид талаб карда мешуд ва маҳр ҳамчун тухфаи мард барои қадру қимати зан доништа шуда, ҳадди камтарини он даҳ дирҳам муқаррар шуда буд. Риояи нагардидани ҳар як шартӣ пешбинишуда оқибати муайяни ҳукукиро ба вучуд меовард. Бузургтарин дастоварди ҳукуки исломӣ дар муносибат бо ҳукуки қадимаи зардуштӣ ин бекор кардани никоҳи маҳорим – эндогамия буд.

6. Ҳукуки исломӣ никоҳро бо маҳрамҳои насабӣ, сабабӣ ва разоъӣ манъ намуда, бастани ақди никоҳро бо ҳешони наздик рад кард. Ин ҳолат аз як ҷониб, анъанаи бартарии никоҳ бо ҳешони хуниро, ки аз низоми ҳукуки зардуштӣ сарчашма мегирифт аз байн бурда бошад, аз ҷониби дигар, ба ташкили оила дар фазои созгори маънавӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ҳукукӣ шароит муҳайё намуда, заминаи воқеӣ барои бунёди оилаи нав ва аз назари ҷисмонӣ солим гузошт. Дар замони муосир дастовардҳои охири илмҳои тиб, ҳукук, сотсиология, ахлоқ ва ғ. афзолияти никоҳ бо бегонагонро исбот менамоянд ва ҳамзамон таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки никоҳ бо ҳешони наздик оқибатҳои нохушоянди зиёде чун безурӣ ва тавлиди фарзандони носолимо дорад. Қонунгузориҳои оилавии имрӯзаи ҚТ низ никоҳро бо ҳешони наздик манъ намудааст, ки ин аз як ҷониб, маъноӣ аҳамияти худро гум накардани меъёрҳои ҳукуки

оилавии исломиро дорад, аз ҷониби дигар, ифодагари инъикоси фарҳанги оиладории миллий дар қонунгузории давлатӣ мебошад.

Таълимот ва меъёрҳои ҳукуки исломӣ бо ҳар роҳу восита кӯшиш менамуд оиларо аз парокандагӣ нигоҳ дорад ва устувории никоҳ ва муносибатҳои оилавиرو таъмин намояд. Муқаррар намудани оқибатҳои ҳукуки талоқ вобаста ба шароити талоқдиханда яке аз чунин роҳҳо буд. Тибқи шариат талоқи шахсе, ки беихтиёр ақлаш зоеъ (заиф) гаштааст воқеъ намегардид. Ҳангоми муайян намудани оқибати ҳукуки талоқ вобаста ба шароити талоқдиханда асосан ба ҳолати руҳии мард диққат дода шудааст ва дар заминаи ин талоқи шахсе, ки бо роҳи маҷбурӣ маст гардидааст ё барои табобат маводи мадхушкунанда истифода намудааст, воқеъ намегардид. Ҳамчунин талоқи додаи шахси дорои бемории руҳӣ (демона) ва ноболиғ оқибати ҳукукиро ба вучуд намеовард, зеро ҳадис муқаррар намудааст, ки: «Ҳар талоқ ҷоиз аст, магар талоқи ноболиғ ва демона». Агар талоқдиханда дар ҳолати асабонияти саҳти руҳӣ (аффект ё стресс) қарор дошта бошад суҳанонаш дар мавриди талоқ шаръан эътибор надорад. Яъне, ҳангоми додани талоқ талоқдихандаро мебояд ҳаракатҳои худро дарк ва оқибатҳои онро пешбинӣ карда тавонад. Аз моҳияти муқаррароти зикргардида бармеояд, ки шариати ислом дар заминаи ақлу хирад муносибат намудан бо қатъи никоҳро талаб менамояд. Ислом қатъи никоҳро аз бадтарини ҳалолҳо эътироф намуда, дар ҳолатҳои истисноӣ истифода аз ҳукуки талоқро роиҷ медонад. Чун ҳукуки исломӣ ба тариқи лафз анҷом додани талоқро пешбинӣ намудааст, ба тариқи истисно барои шахсоне, ки аз суҳан гуфтан очизанд (гунг) бо ишораҳо додани талоқро иҷозат медиҳад.

Ҳукуки исломӣ ҳукуку уҳдадорихои ҳамсаронро вобаста ба табиати биологӣ ва имкониятҳои ҷисмонӣ психологӣ онҳо муқаррар намудааст, ки донишмандони онҳо барои мо аз ҳар ҷиҳат муфид ва зарур мебошад. Тибқи низоми ҳукуки исломӣ мард ва зан дорои ҳам ҳукук ва ҳам уҳдадорӣ нисбат ба ҳамдигар мебошанд ва ба тарафе, ки ҳукуки бештар дода шудааст (мард) уҳдадорӣ низ зиёдтар муқаррар гардида, бо ин роҳ ҳукуки исломӣ як навъ мувозинати адолатнокро миёни ҳамсарон дар муносибатҳои оилавӣ таъмин намудааст. Ҳукуку уҳдадорихои

хамсарон аз се гуруҳи асосӣ иборат мебошанд: а) ҳукуку ухдадориҳои муштараки зану шавҳар; б) ҳукуқҳои зан бар шавҳар; в) ҳукуқҳои шавҳар бар зан. Дар муқаррар намудани ҳукуку ухдадориҳои хамсарон дар низоми ҳукуки исломӣ ҳадисҳо нақши калон дошта, аксарияти ин ҳукуку ухдадориҳо тавассути онҳо муайян ва танзим гаштаанд. Риояи ҳукуку ухдадориҳои хамсарон нисбат ба ҳамдигар, ки аз таъминоти моддӣ, муҳайё кардани шароити иҷтимоӣ, ҳурмату эҳтиром ва дастгирии моддиву маънавии тарафайн иборат мебошад муҳимтарин роҳи пойдор нигоҳ доштани оила, тарбияи дурусти фарзандон, ҳифзи ахлоқ ва дигар арзишҳои миллӣ дар доираи оила ба ҳисоб рафта, ҳамзамон ба риоя гардидани қонунгузории оилавии имрӯзаи ҚТ мусоидат мекунад, ки ба ҳар як шаҳрванд аҳамияти дучониба дорад – риояи боварии ботинӣ ва талаботи қонуни давлат.

7. Ҳукуки шуравӣ шуруъ аз соли 1929, дар сарзамини Тоҷикистон нави нави муносибатҳои никоҳӣ – оилавино бо унсурҳои ҳукуки аврупоӣ рӯи қор овард. Ҳукуки шуравӣ зери шиори баробарҳукукии занону мардон масъалаи озодии занонро дар ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҷиддӣ гузошта, ба ҳукуку озодиҳои никоҳию оилавии онҳо дар заминаи тасаввуроти ҳукуки аврупоӣ тағйироти назаррас ворид намуд. Қўшиши ҳукукии баробар кардани мақоми ҳукукии зан бо мард, таъмин намудани ҳукуки фарзандон дар сатҳи қонунгузорӣ ва афзолият додан ба ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва таҳсилоти занону қўдақон дар рўзномаи сиёсии давлати шуравӣ таҳти шиори «махви бесаводӣ ва беҳуқуқӣ» қарор гирифт. Аломатҳои муҳими ҳукуки оилавии шуравӣ дар чунин нуктаҳо ифода ёфтаанд:

- ҳукуку озодиҳои хамсарон дар ташкили оила баробар эълон гашт;
- баробар бо мардон занон ҳам ҳукуки бекор кардани ақди никоҳро пайдо намуданд;
- ҳукуку вақолатҳои хамсарон дар тарбияи фарзандон баробар эълон гашт;
- никоҳ ҳамчун ақди ихтиёрии тарафҳо эълон гашт;
- синну соли никоҳӣ барои мардону занон аниқ муқаррар гашт;

- муносибатҳои никоҳӣ–оилавӣ нахустин маротиба тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқии расмӣ ба танзим дароварда шуд;

- ҳуқуқҳои таҳсилоти кӯдакон ва занон дар баробари мардон қонунӣ карда шуд;

- ҳуқуқи меҳнат қардан баробар ба ҳама аъзои қобили меҳнат мувофиқ ба меъёри қонун дода шуд;

- бисёрзани бекор гардид.

Баробари гузаштан ба низоми ҳуқуқи шуравӣ тағйироти кулӣ дар усули танзими муносибатҳои оилавӣ ба вучуд омад. Бо сарчашмаҳои ҳуқуқии хусусияти расмӣ-давлатидошта мавриди танзим қарор гирифтани муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла, муносибатҳои оилавӣ аз зумраи чунин тағйирот ба шумор мерафт. Сарчашмаҳои ҳуқуқии нави аврупоие, мисли Конституция, Кодекс, Қонун, Декрет, рӯи қор омад, ки муносибатҳои ҳуқуқии оилавию ҳам ба танзим медароварданд. Унсурҳои нави ҳуқуқи континенталӣ дар шакли ғояи иҷтимоишудаи падидаҳои ҳуқуқи римӣ ба сарзамини Тоҷикистон омад. Албатта, аз як низом ба низоми дигари ҳуқуқӣ гузаштан ба зудӣ ва осонӣ рух надод. Дар Тоҷикистони шуравӣ як муддат дуализми ҳуқуқӣ расман амал намуда, муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ҳам бо меъёрҳои ҳуқуқи исломӣ, тибқи урфу одатҳо (аслан дар қишлоқҷойҳо ва маҳаллаҳои кӯҳистон) ва ҳам бо қонунгузориҳои давлатӣ (дар шаҳрҳо) танзим мегардиданд.

Дар Тоҷикистони шуравӣ никоҳ чун иттифоқи озод ва баробарҳуқуқи зану мард фаҳмида шуда, тартиби махсуси бастанӣ он муқаррар гардида буд. Никоҳ дар мақомоти САҲШ баста мешуд, никоҳқунандаҳо бошанд бояд як моҳ пеш аз бастанӣ он бо ариза ба мақомоти САҲШ мурочиат менамуданд ва пас аз як моҳ яқоя ба мақомоти зикргардида ҳозир шуда, никоҳро ба расмият медароварданд. Хусусияти муносибатҳои оилавӣ-никоҳӣ дар он зоҳир мегашт, ки танҳо никоҳи дар мақомоти САҲШ басташуда эътибори ҳуқуқӣ дошт ва никоҳҳои тибқи урфу одат ва меъёрҳои динӣ басташуда оқибати ҳуқуқиро ба вучуд намеовард. Ба истиснои никоҳҳои то соли 1929 басташуда, зеро онҳо бо никоҳи ба тариқи расмӣ-давлатӣ ба қайд гирифташуда баробар эътироф мегардиданд. Шартҳои бастанӣ ақди никоҳ аз розигии тарафҳо, синну соли никоҳӣ ва

ҷой надоштани монеаҳои ақди никоҳ иборат буд, ки аксарияти чунин шартҳо дар низомҳои ҳуқуқии пешин дида мешуд. Никоҳ метавонист дар асоси аризаи зану шавҳар ё яке аз онҳо дар мақомоти суд ва ё САҲШ бекор карда шавад, яъне, ҳам зану мард ба бекор кардани никоҳ ҳуқуқи баробар доштанд ва ҳам тартиби махсуси бо роҳи бақайдгирии расмӣ-давлатӣ бекор кардани никоҳ муқаррар гардида буд.

8. Баробари ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дигаргуниҳои ҷиддие дар муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ба вуҷуд омад, ки аз рушди ин соҳаи ҳуқуқ дар ҚТ шаҳодат медиҳад. Дар баробари инъикоси арзишҳои миллӣ дар қонунгузориҳои оилавӣ танзими ҳуқуқи уҳдадорихои амволии ҳамсарон дар сатҳ ва шакли нав мавриди танзим қарор гирифта, баробари низоми қонунӣ, низоми шартномавии муқаррар намудани вазъи ҳуқуқии амволи ҳамсарон пешбинӣ гардид ва ба ин восита, нисбат ба меъёрҳои хусусияти императивидошта ба меъёрҳои диспозитивӣ (иродавӣ) бартарӣ дода шуд. Ин ба ҳамсарон имкон фароҳам овард, ки амволи худро (ҳам шахсӣ ва ҳам муштарак) бо салоҳдиди худ тақсим намоянд ё саҳми тарафхоро дар он муайян кунанд. Тибқи қонунгузориҳои оилавии ҚТ моликияти ҳамсарон аз моликияти шахсӣ ва умумӣ (якҷоя)-и онҳо иборат буда, ҳар як ҳамсар дар ихтиёрдории моликияти шахсии худ (моликияти бо роҳи тухфа, мерос ва то никоҳ бадастоварда) мустақил мебошад, нисбат ба моликияти умумӣ (новобаста аз тарафи кадоме аз ҳамсарон моликияти баъд аз бастани никоҳ ба даст оварда) бошад ҳамсарон ҳуқуқи баробар доранд. Ҳамсарон метавонанд вазъи ҳуқуқии моликияти худро тибқи низоми қонунӣ ва ё низоми шартномавӣ муқаррар намоянд. Бастани аҳдномаи никоҳ яке аз роҳҳои маъмули танзими муносибатҳои амволии ҳамсарон тибқи низоми шартномавӣ буда, ба ҳамсарон имкониятҳои васеи муайян намудани вазъи ҳуқуқии моликияти худро додааст ва онҳо метавонанд ҳам моликияти шахсӣ ва ҳам моликияти умумиро тавассути аҳдномаи никоҳ мавриди танзим қарор диҳанд. Ҳуқуқи муосир ба оила дар баробари аломатҳои муҳаббат ва эҳсосоти ҷанбаҳои иқтисодӣ ва моддӣ дод. Хусусияти аҳдномаи никоҳ дар он зоҳир мегардад, ки ба сифати тарафҳои он танҳо ҳамсарон ё касоне, ки меҳоҳанд ақди никоҳ банданд, баромад

карда метавонанд ва аҳдномаи никоҳ дар шакли хаттӣ баста шуда, дар нотариус тасдиқ карда мешавад. Ҳамсарон бо ризоияти худ метавонанд аҳдномаи никоҳро тағйир диҳанд ё онро бекор намоянд, бо ташаббуси яке аз тарафҳо бошад аҳдномаи никоҳ дар чунин ҳолатҳо тағйир дода ё бекор карда мешавад: 1) ҳангоми шартномаро ба таври ҷиддӣ вайрон кардани тарафи дигар; 2) ба таври ҷиддӣ тағйир ёфтани ҳолат; 3) дигар ҳолатҳое, ки қонун ё шартнома пешбинӣ кардааст. Ҳамчунин аҳдномаи никоҳ метавонад безътибор эътироф карда шавад, агар қобилияти ҳуқуқӣ ё амалии зану шавҳарро маҳдуд кунад, муносибатҳои шахсии ғайримолумулкиро танзим намояд, шартҳои дошта бошад, ки зан ё шавҳарро дар ҳолати ниҳоят нугувор гузоранд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ, пеш аз ҳама, бо он муайян мешавад, ки муқаррарот ва ҳулосаҳои он дар ҷараёни навиштани рисолаҳои илмӣ, дар пурра намудани норавшаниҳои таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик, кушодани печидагиҳои илми таърихи ҳуқуқи оилавӣ, мукамал намудани таълими таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон ва бехтар гардонидани базаи қонунгузори ҳуқуқи муосири оилавӣ истифода шуда метавонанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ бо асосҳои назариявӣ, методологӣ ва заминаи таҷрибавию тасдиқи натиҷаҳо дар шакли нашри мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ ва маъруза дар конференсияҳо аз ҷониби муаллиф таъмин мегардад. Усулҳои муосири таҳқиқот истифода ва принципҳои илмӣ, аз қабili принципи қонуният ва таърихият риоя гардида, онҳо ба мақсаду вазифаҳои омӯзиш мувофиқанд.

Мубоикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмун таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 5.5.1. Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, мубоик мебошад.

Саҳми шахсии доғалаби дараҷаи илмӣ. Саҳми шахсии муаллиф бо нуктаҳои илмие, ки ба ҳимоя пешниҳод шудаанд, навгони илмии диссертатсия, мақолаҳои илмии муаллиф,

маърузаҳо дар семинарҳои назариявӣ ва конференсҳои илмӣ-амалӣ муайян карда мешавад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқ. Мавзӯ дар чаласаи якҷояи кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ ва кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муҳокима ва ба ҳимоя тавсия шудааст. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар конференсҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар шакли маъруза зикр шудаанд. Аз ҷумла, дар маводи конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ таҳти унвони «Рушди илмҳои таърих ва ҷомеашиносӣ дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон», бахшида ба 70-солагии Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (17-18-уми апрели соли 2015), Душанбе: «Ирфон», 2015, 318 с., дар мавзуи «Вазъи ҳуқуқии ҳамсарон дар ҳуқуқи зардуштия», маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба соли «Рушди сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ» таҳти унвони «Нақши соҳаи сайёҳӣ дар пешрафти иқтисодиёти миллий», 24 феврал соли 2018. – Қўрғонтеппа, 2018, дар мавзуи «Бастани никоҳ ва ҳимояи ҳуқуқи занон тибқи низоми ҳуқуқи зардуштӣ», маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ бахшида ба 26-солагии таъсисёбии Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон, 10 декабри соли 2020, ш. Бохтар. Мактаби сиёсии Пешвои миллат. 2020. №1. С. 249-251, дар мавзуи «Нақши ҳадис дар танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ-оилавӣ дар ислом», масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ. Душанбе, 2023. С. 264-273, дар мавзуи «Формирования семейного законодательства советском Таджикистане», масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (7-уми декабри соли 2020) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. С. 377-381, дар мавзуи «Вазъи ҳуқуқии ҳешони разоъӣ (ширхора) аз назари ҳуқуқи исломӣ», Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Нақши ВАО дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди фарҳангу тамаддунҳо» (11-12 апрели соли 2025) С. 622-625, дар мавзуи

«Ҳукук ва уҳдадориҳои падару модар тибқи қонунгузориҳои оилавӣ ва нақши ВАО дар иттилоотии меъёрҳои ҳукуки шаҳрвандон». Онҳоро ҳамчунин дар факултетҳои ҳуқуқшиносии макотиби олии ҷумҳурӣ зимни таълими ҷунин фанҳои умумӣ ва интиҳобӣ, ба монанди «Оилаҳои ҳуқуқӣ», «Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон», «Таърихи ҳуқуқи инсон», «Ҳуқуқи инсон», «Ҳуқуқи қонун» истифода бурдан мумкин аст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Вобаста ба мавзӯ ду монография, бисту ҳашт мақола ҷоп шудааст. Аз ҷумла, нуздаҳ мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия, нӯҳ мақолаи дигар дар нашрияҳои дигари илмӣ ҷоп шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз ихтисораҳо, муқаддима, 5 боб ва 14 зербобҳои мувофиқ, ҳуҷҷа ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Диссертатсия аз 358 саҳифа иборат аст.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддима мубрами мавзӯи таҳқиқот асоснок карда шуда, дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ, робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ, мақсади таҳқиқот, вазифаҳои таҳқиқот, объекти таҳқиқот, мавзӯи (предмет) таҳқиқот, марҳила, мақом ва давраи таҳқиқот, асосҳои назариявии таҳқиқот, асосҳои методологияи таҳқиқот, заминаҳои эмпирикӣ, навгонии илмӣ таҳқиқот, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот, мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доғалаби дараҷаи илмӣ, тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот, интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия, соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия пешбинӣ гардида аст.

Боби 1 диссертатсия - «Ташаккул ва рушди институтҳои ҳуқуқи оилавӣ дар аҳди бостон ва фарҳанги ҳуқуқи зардуштия» аз се зербоб иборат буда, дар доираи он махсусият ва виваҷҳои муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ ҳамчун

объекти таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ, муносибатҳои оилавӣ дар низоми ҳуқуқи бостон, бастанӣ никоҳ ва танзими ҳуқуқии муносибатҳо вобаста ба он дар ҳуқуқи зардуштӣ мавриди таҳқиқу омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Зербоби 1 боби 1 «Муносибатҳои оилавӣ ва ҳуқуқи оилавӣ ҳамчун объекти таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ: махсусият ва вижагиҳо» номгузорӣ шуда, дар он масъалаҳои раванди ташкили оила ва роҳҳои ҳуқуқии ташаққул, рушд ва таназзули он дар ҳаёти иҷтимоӣ, муносибатҳои ҷамъиятии дорои характери ҳуқуқии атрофи таъсис, фаъолият ва кандашавии оила матраҳ гардидаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки дар баъзе мавридҳо падидаю ҳодисаҳои ҳуқуқӣ-сиёсӣ мавҷуданд, ки аз назари табиати ҳуқуқӣ шаклан ва мазмунан ҳеҷ наздикие ба унсурҳои оилавӣ надоранд, вале чун ба таҳқиқоти амиқи илмӣ онҳо аз назари касбӣ мутахассисон машғул мешаванд, онҳо кадом як замоне дар шакли ибтидоӣ ҳамчун унсури анъанаҳои оилавӣ рӯи кор омадаанд. Мисол, гирем санъати суханварӣ–риторикаро, ки асли баромади он ба Сиракуза (Ситилия) рафта мерасад ҳамчун илм баррасиаш ба Аристотелиси юнонӣ [12; 11; 13; 45] вобастааст, решаи амиқи худро дар ниҳоди анъанаҳои оилавӣ, ба вижа дар Шарқ доро будааст.

Ба қавли муаррихон ва мутахассисони жанршинос, намунаи асли риторика дар кишварҳои шарқи исломӣ ҳанӯз дар намунаи эҷодиёти асримиёнагӣ ва барвақттар аз он дар шакли «хутба» оғоз шудааст. Худи истилоҳи «хутба» тибқи луғатномаҳои машҳур ин «санъати сухан» ё «сухани боистеъдод» ва ё «сухани барои омма» гуфта шудааст [61]. Пайдоиши ҳамин навъ сухангӯии боҳашамат ва зебои боистеъдод тибқи таҳқиқот равшан шудааст, ки ҳанӯз дар даврони қабл аз исломии ҷоҳилия дар паҳнои оилаҳои шарқӣ пайдо шудааст. Бинобар таҳқиқи машҳури матншиноси арси 15 ал- Фирӯзободӣ, ки дар асари «Ал-Қомус» ишора кардааст, падидаи «хутба» ҳамчун навъи устои суханварӣ дар даврони қабл аз асрҳои миёна дар миёни мардумони шарқ дар дохили муносибатҳои оилавӣ аснои хостгорӣ пайдо шудааст. Шахси донишманде яъне суханвар, ки хатиб мегуфтаанд, аз ҷониби домод аснои хостгорӣ сифатҳои домод ва оилаи ӯро бисёр зебо

муаррифӣ мекардааст ва кӯшиш мекардааст, ки бо ин тарзи гуфтори боистеъдодона тарафдорони арӯсро розӣ намояд [25, с. 4].

Зербоби 2 боби 1 – «Муносибатҳои оилавӣ дар низомии ҳукукии бостон» дар ин зербоб масъалаи муносибатҳои никоҳӣ-оилавӣ дар аҳди бостон мавриди омӯзиш қарор дода шуда, муаллиф асосан ба навъҳои никоҳ ва оилаи дар ин давраи таърихӣ мавҷуд буда, таваҷҷуҳ намуда, қайд кардааст, ки таҳлили адабиёти муҳаққиқоне, ки асарҳояшон ба муносибатҳои никоҳӣ-оилавӣ дар аҳди бостон бахшида шудааст аз он шаҳодат медиҳанд, ки никоҳ бо дарназардошти чунин ҳолатҳо ба навъҳо чудо карда шудааст: а) вобаста ба он, ки никоҳ бо хешони хунӣ баста шудааст ё бо бегона яке аз навъҳои никоҳро никоҳи хешони хунӣ номидаанд; б) аз рӯи шумораи тарафҳо никоҳи гуруҳиро чудо намудаанд, ки дар он якчанд зан дар никоҳи як мард (патриархалӣ) ва ё баръакс, якчанд мард дар никоҳи як зан қарор доштанд (матриархалӣ); в) никоҳи ҷуфтҳо, ки асоси онро муҳаббати зану шавҳар ташкил меод, вале чунин ҳамзистӣ чандон бардавом набуд; г) бо дарназардошти он, ки тарафҳои никоҳ намояндаи як қабила буданд ё қабилаҳои мухталиф никоҳи эндогамӣ (никоҳи аъзоёни як қабила бо ҳамдигар) ва экзогамӣ (никоҳ бо аъзоёни қабилаи дигар)-ро чудо намудаанд; ғ) навъҳои никоҳе, ки ба халқу миллатҳои гуногун хос мебошанд; д) якканикоҳӣ – никоҳи марду зан, ки аксаран хусусияти якумра доранд.

Муаллиф чунин навъҳои никоҳ ва оиларо дар аҳди бостон чудо менамояд:

а) никоҳи хешони хунӣ – ин никоҳе буд, ки байни хешони наздики хунӣ баста мешуд, яъне никоҳ бо хоҳар, модар, духтар, хола, амма ва дигар хешони хунӣ;

б) никоҳи гуруҳӣ (бисёрникоҳӣ) – чунин никоҳро шартан ба ду гуруҳ чудо намудан мумкин аст: 1) дар никоҳи якдигар будани гуруҳи мардон ва занон новобаста аз хеш ё бегона буданашон. Дар ин навъи муносибати мардону занон ҷой доштани аломатҳои никоҳ ниҳоят мушкул ва боварнакарданист; 2) дар никоҳи як зан будани гуруҳи мардон (никоҳи матриархалӣ) ва дар никоҳи як мард будани гуруҳи занон (никоҳи патриархалӣ);

в) никоҳи ҷуфтҳо – никоҳе, ки мард дар заминаи муҳаббат занро интиҳоб намуда, бо ӯ чанд муддат якҷоя мезист, вале ҳамзистии онҳо аксаран дуру дароз давом намекард;

г) никоҳи эндогамӣ – никоҳ бо хешони наздик ва ё никоҳи намояндагони як қабила бо ҳамдигар. Ин намуди никоҳ бо никоҳи хешони хунӣ умумияти хеле зиёд дорад;

ғ) никоҳи экзогамӣ – баръакси никоҳи эндогамӣ буда, никоҳ бо шахсони бегона ва намояндагони қабилаи дигарро дар назар дорад. Бояд гуфт, ки инсоният дар тули таърихи дуру дароз давра ба давра аз никоҳи эндогамӣ даст кашида ба никоҳи экзогамӣ рӯ овардааст. Имрӯз ҷомеаи ҷаҳонӣ бо майли тамом ба сӯи экзогамия ҳаракат карда истодааст;

д) навъҳои гуногуни никоҳ дар низомҳои ҳукукии халқу миллатҳои қадима, ки ҳар кадом ба таърихи миллати муайян хос аст;

е) якканикоҳӣ – никоҳи мард бо як зан, ки аксаран хусусияти якумра дорад.

Дар зербоби 3 боби 1 – «Танзими ҳукукии муносибатҳо вобаста ба бастанӣ никоҳ ва ташаккули онла дар ҳукуки зардуштӣ» муаллиф қайд менамояд, ки агар дар ибтидои пайдоиши ҳукуки зардуштӣ бастанӣ никоҳ ҳукуки ҳар кас буда, характери ихтиёрӣ дошта бошад, дар давраҳои охири амали ҳукуки зардуштӣ дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ он ба уҳдадорӣ табдил ёфта барои ҳама ҳатмӣ эълон гардид ва ҳатто давлат дар бастанӣ никоҳ ба эҳтиёҷмандон кумакҳои моддӣ мерасонид.

Ҳукуки интиҳоби ҳамсар, ки яке аз ҳукукҳои муҳим дар муносибатҳои никоҳӣ-оилавӣ ба ҳисоб меравад дар сарчашмаҳои ҳукуки зардуштӣ муқаррар гардида буд ва қасоне, ки никоҳ бастан меҳостанд метавонистанд ҳамсари худро интиҳоб намоянд. Вале ҳарчанд ба тарафҳои никоҳ ҳукуки интиҳоби ҳамсар дода шуда бошад ҳам, он бо ҳар роҳу восита дар доираи дин ва табақа маҳдуд гардида, дар муқоиса ба писарон нисбат ба духтарон маҳдудияти бештар пешбинӣ шуда буд.

Аз мазмуни сарчашмаҳои ҳукуки зардуштӣ бармеояд, ки дар ин низоми ҳукукӣ муҳлатнок бастанӣ никоҳ барои ҳама манъ нагардида, танҳо нисбат ба гуруҳи муайяни одамон

махдудият муқаррар гардида буд. Яъне дар низоми ҳукуки зардуштӣ бастанӣ никоҳи муваққатӣ манъ нагардида буд, вале на ҳама метавонист, ки никоҳи муваққатӣ бандад, махсусан, мардҳои табақаи болоӣ, ки бештар аз як зан доштанд, наметавонистанд никоҳи муваққатӣ банданд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳукуки зардуштӣ бастанӣ никоҳро бо хешовандони наздик на танҳо манъ накардааст, балки ба он бартарӣ додааст, ки ба ҳеч вачҳ қобили қабул нест. Тибқи таълимоти динӣ зардуштӣ, онҳое, ки никоҳи хешони хунӣ набастаанд, баъд аз марг дар охират азоб мекашанду онҳое, ки ба ин кор даст мезананд, дар охират роҳат мекунанд. Эҳтимол зерӣ таъсири чунин таълимот шахсе бо номи Виразд бо ҳафт хоҳари худ ақди никоҳ баст. Худи Аҳурамаздо бо духтари худ никоҳ баст ва аввалин марди рӯи замин – Каюмарс ба дунё омад [10, с. 132].

Тибқи сарчашмаҳои ҳукуки зардуштӣ то басташавии ақди никоҳ якҷанд талаботи муҳимми ҳукуқӣ муқаррар мегашт ва якҷанд тартиботи махсуси ҳифзи ҳукуқ пешбинӣ мешуд: созишномаи пешакӣ дар хусуси бастанӣ никоҳ байни волидайн, вохӯрии домоду арӯс, чараёни хостгорӣ, зарурати расидан ба синни никоҳ ва ғ.

Боби 2 диссертатсия «Намудҳои никоҳ ва талоқ дар низоми ҳукуки зардуштӣ ва масъалаҳои танзими ҳукуки фарзандхондӣ» аз ду зербоб иборат буда, дар он мафҳум ва шаклҳои никоҳ, намудҳои никоҳу талоқ дар низоми ҳукуки зардуштӣ, моликияти шахсӣ ва умумии ҳамсарон, ҷаҳизия (моли арӯс), фарзандхондӣ, мафҳум, мақсад ва субъектҳои он мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар зербоби 1 боби 2 - «Мафҳум, шаклҳо ва намудҳои никоҳ ва талоқ дар Тоҷикистони таърихӣ» мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифта, муҳаққиқ қайд менамояд, ки дар низоми ҳукуки зардуштӣ дар баробари никоҳҳои эндогамӣ ва экзогамӣ навъҳои дигари никоҳ аз қабилӣ никоҳи «подшоҳзан» (замоне баста мешуд, ки духтару писар аввалин маротиба ва бо ризоияти волидайнӣ худ издивоҷ мекарданд), никоҳи «иканзан» (вақте, ки дар оила ҳамаи фарзандон духтаранд ё як фарзанд аст, ки он ҳам духтар), никоҳи «ҷокарзан» (зане, ки баъди вафоти шавҳараш ба никоҳи марди дигар мебаромад, вале ба шавҳари ҷаҳидааш

хизмат мекард, яъне фарзандонаш ба ӯ тааллуқ доштанд), никоҳи «сатурзан» (агар баъди фотиҳа, вале то никоҳ домод вафот кунад зан ба марди дигар ба шавҳар мебаромад ва фарзандони ӯ мутааллиқ ба домоди фавтида буданд), никоҳи «худсарзан» (никоҳи духтаре, ки бо хоҳиши худ бар хилофи иродаи волидайн ба шавҳар мебаромад).

Дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ доир ба масъалаи ба кадом аъзои оила (зан, шавҳар, зану шавҳар, писарон ва ё духтарони онҳо) тааллуқ доштани моликияти хонавода меёҷҳои ҳуқуқии муайян вучуд доранд ва онҳо ба танзими ҳуқуқии муносибатҳои молумулкии аъзоёни оила равона карда шудаанд. Меёҷҳои ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳо вобаста ба моликияти хонавода асосан дар сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ, аз қабилӣ Қонунномаи Сосониён, Авесто, Вандидот ва ғ. мушоҳида карда мешаванд ва тибқи сарчашмаҳои ҳуқуқии мазкур зану мард вобаста ба мавқеи худ дар оила моликияти хонаводагиро ихтиёрдорӣ намуда, ҳаққи ҳал кардани тақдири ҳуқуқии моликияти оилавино доро буданд. Ҳарчанд замон дорои ҳуқуқи моликиятӣ буда, дар оила моликияти шахсии худро дошта бошанд ҳам, мардон нисбат ба замон дар ихтиёрдории моликияти оилавӣ ҳуқуқи бештарро соҳиб буданд ва моликияти оилавӣ асосан ба мардон тааллуқ дошт.

Ҷиҳози зан аз моле иборат буд, ки ӯ ҳангоми шавҳар кардан аз падар ва ё касе, ки ӯро ба шавҳар медиҳад (бародар) ба даст меовард ва зан онро мустақилона ихтиёрдорӣ менамуд. Мувофиқи талаботи сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ замон баъд аз издивоҷ нисбат ба тасарруфоти моли худ озод буда, бидуни назорат ё сарпарастии шавҳар метавонистанд ҳар гуна муомилаеро, ки қонунӣ бошад, анҷом диҳанд [24, с. 344].

Меёҷҳои ҳуқуқие, ки талоқро муайян менамоянд дар сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ дида мешаванд, вале нокифоягии чунин меёҷҳо дар муайян намудани вазъи ҳуқуқии тарафҳои никоҳ ба талоқ бараъло мушоҳида мешавад. Яке аз масъалаҳои асосии муносибатҳои ҳуқуқӣ вобаста ба талоқ ҳуқуқ ба талоқ доштани мард, зан ва ё ҳардуи онҳо мебошад ва дар ҳуқуқи зардуштӣ ҳуқуқи талоқро мардон ва занони дар никоҳи подшоҳзан буда доштанд. Яъне, талоқ ҳуқуқи мард ва подшоҳзан буда, занони зардуштие, ки дар дигар намудҳои

никоҳ қарор доштанд аз ҳаққи талоқ додан маҳрум буда, никоҳи онҳо танҳо аз ҷониби шавҳарашон қатъ карда мешуд.

Дар зербоби 2 боби 2 – «Мафҳум, мақсад ва тартиби фарзандхондӣ дар замони зардуштиён» мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки аз лиҳози маънавӣ писархонд бояд бохуш ва фармонбардор бошад. Агар болиғ аст порсо ва маздоии ростин бошад ва агар мард шуда бошад, падари чандин бача бошад, набояд маъсияти кабирае аз ӯ сар зада бошад, ки сазовори маргаш карда бошад. Фарзандхонд набояд бо Эрон ва ҷамоаи зардуштӣ бегона бошад. Духтархонд на зани бе банду бор ва ҳарза бояд бошад ва на зане, ки ба сурати сария (бева) ба сар мебарад [10, с. 171]. Ба кӯдакони писархонду духтархондшуда талаботи зерин пешниҳод мегардид: 1) бояд ақли пурра дошта, гапдари бошанд; 2) тақводор бошанд; 3) гуноҳи шоёнӣ марг надошта бошанд; 4) бояд пайравони дини зардуштӣ бошанд; 5) духтар бояд бокира бошаду хизматгори ҳакиме набошад.

Шахсоне низ фарзандхонд гирифта метавонистанд, ки якчанд фарзанд доштанд, хусусан фарзандхондкунӣ бепарасторон шоёнӣ таҳсин буд [10, с. 168]. Агар кӯдакро дар роҳ меёфтанд, пас чинси ӯ аҳамият наmedioшт, зеро ки дар ин ҳолат вазифаи асосӣ на тарбияи меросхӯр, балки тарбияи кӯдаки бепарастор буд. Танҳо калонсолу солим фарзандхонд карда метавонист, занон чунин ҳуқуқро надоштанд. Дар баробари писархондкунӣ духтархондкунӣ низ ҷой дошт. Духтархондкунӣ танҳо як маротиба рӯй меод, яъне агар мард духтарро духтархонд мекард, пас дигар кас ӯро духтархонд карда наметавонист, чунки на ҳуди духтар, балки писари ӯ меросхӯр мегашт.

Падари биологӣ ноболиғро ба фарзандхондкун меод, ғайр аз ин, ягон тарзи дигари фарзандхондкунӣ вучуд надошт. Қобили тавачҷуҳ он буд, ки парастор (масалан, бародари калонӣ) кӯдаки таҳти васоятбудаи ҳудро ба парастории шахси дигар дода метавонист, вале ҳуқуқ надошт, ки ба дигар кас ба сифати фарзандхонд диҳад. Аз ин бармеояд, ки фарзандхондкунӣ масъулияти калонро талаб менамуд ва онро танҳо патерфамилиас амалӣ карда метавонист. Ин қоида аз он шаҳодат медиҳад, ки аз оилаи патерфамилиасаш ғавтида

гирифтани кӯдак барои фарзандхондӣ мумкин набуд, зеро ки модар ҳуқуқи дар ҷараёни фарзандхондкунӣ ширкат варзиданро надошт [49, с. 121].

Боби 3 диссертатсия – «Хусусиятҳои ташаққули ҳуқуқи оилавӣ дар давраи амали ҳуқуқи мусулмонӣ» аз се зербоб иборат буда, дар он мафҳум ва шакли никоҳ дар низоми ҳуқуқи мусулмонӣ, вазъи ҳуқуқии маҳрамҳо дар бастани никоҳ, ҳолати ҳуқуқии маҳрамҳои насабӣ, сабабӣ ва разоӣ, оқибатҳои ҳуқуқии талоқ вобаста ба шароити талоқдиханда, ҳуқуқи ухдадорҳои ҳамсарон нисбат ба ҳамдигар мавриди таҳқиқи омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар зербоби 1 боби 3 – «Мафҳум ва шакли никоҳ дар ҳуқуқи мусулмонӣ» таҳқиқ гардидааст ва муҳаққиқ қайд намудааст, ки дар бораи мафҳуми никоҳ дар сарчашмаҳои аввалиндараҷаи ҳуқуқи исломӣ, яъне дар Қуръон ва суннат чизе гуфта нашудааст, вале муҳимият ва зарурати он якҷанд маротиба ёдовар гардидааст [77]. Ҳуқуқшиносони исломӣ дар бораи мафҳуми никоҳ фикри ягона надоранд, вале дар таърифоти онҳо ба ҳар ҳол умумияте пайгирӣ мешавад. Дар навбати аввал, онҳо никоҳро чун аҳд баррасӣ мекунанд. Абубакри Самарқандӣ дар бораи никоҳ чунин менависад: «Никоҳ ин аҳдест, ки дар асоси он ба мард иҷозат мешавад, ки аз зан ғоибат барад» [80, с. 282]. Чи тавре ки мебинем, никоҳ, пеш аз ҳама, аҳдест, ки байни ду шахси муқобилчинс баста мегардад ва ин яке аз хусусиятҳои муҳими никоҳ дар ислом мебошад. Ислом никоҳи якҷинсиро қатъиян манъ мекунад.

Бо таъкид ба ҳамаи мафҳумҳои дар боло овардашудаи никоҳ ва талаботи ҳуқуқи исломӣ мо мафҳуми никоҳро ба таври зайл пешниҳод менамоем: «Никоҳ созишест, ки байни марду зан баста шуда, амали шахсониро раво мегардонад, дар асоси ризоияти тарафҳо барои ташкили оила ва қонунигардонии кӯдак баста мешавад. Никоҳ мардро ухдадор месозад, ки занро таъмин намояд, занро водор месозад, ки ба мард хизмат кунаду мутеи ӯ гардад. Билоҳида, никоҳ дар асоси риояи талаботи пешбинишудаи шарият баста мешавад».

Ҳадисҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла муносибатҳои оилавӣ-никоҳиро амалан ба танзим медардоранд. Ҳамзамон, дар қиёс ба сарчашмаҳои дигари ҳуқуқӣ ҳадисҳои муносибатҳои

оилавиरो васеъ ба танзим медароранд. Дар аксари ҳолатҳо онҳо барои институтҳои алоҳида дар ин соҳаи ҳуқуқ чун асос хизмат мерасонанд. Масалан, дар муайян кардану ба танзим даровардани институтҳои оилавии «никоҳ», «талоқ» нақши ҳадис чун сарчашмаи ҳуқуқӣ хеле бузург аст [68, с. 268].

Дар зербоби 2 боби 3 – «Вазъи ҳуқуқии маҳрамҳо дар бастанӣ никоҳ ва оқибати ҳуқуқии талоқ вобаста ба шароити талоқдиханда» таҳлилу баррасӣ гардидааст ва муаллиф таъкид менамояд, ки маҳрамҳо дар низомии ҳуқуқи исломӣ ба се ғуруҳ ҷудо мешаванд. Ғуруҳи аввал, маҳрамҳои насабӣ, ки аз ҳешовандони зерин иборат мебошанд: 1) модар; 2) модари модар (бибӣ) ва модари падар то чанд насл (пуште) боло равад; 3) духтар; 4) духтари духтар ва духтари писар то чанд насл (пуште) поён равад; 5) хоҳар; 6) духтари хоҳар ва духтари бародар то чанд насл (пуште) поён равад; 7) ама; 8) хола [19, с. 553]. Ғуруҳи дуюм аз маҳрамҳои сабабӣ иборат буда, бо сабабҳои ғуноғун ба шахс маҳрам мегарданд. Издивоҷ яке аз маъмултарин роҳҳои маҳрами сабабӣ гардонидани инсонҳо буда, бо сабаби издивоҷи шахс, падар ё фарзанди ӯ маҳрамият ба вуқӯъ меояд ва инро маҳрамҳои бо мусораҳат (домодӣ) низ мегӯянд. Қасоне, ки бо сабаби никоҳ маҳрами абадӣ мегарданд аз инҳо иборатанд: 1) модари зан (хушдоман) вақте мард занеро ба никоҳи худ даровард, модари он зан барои мард маҳрами абадӣ мегардад, ҳоҳ бо он зан ҳамхобагӣ карда бошад, ҳоҳ не; 2) духтари зан дар сурате, ки бо модараш ҳамбистарӣ карда бошад, вале агар модарашро пас аз ақд ва пеш аз он ки бо вай ҳамбистарӣ кунад, талоқ дод, метавонад бо вай издивоҷ намояд; 3) зани падар (моиндар) ва зани падаркалон то чанд насл (пуште) боло равад; 4) зани писар (келин) ва занони писарони писар. Ҳамчунин ба сабаби никоҳ ғуруҳе аз ҳешони зан барои мард маҳрами муваққатӣ мегарданд ва онҳо хоҳар, хола, ама, духтари бародар ва духтари хоҳари зан мебошанд[42], [43], [44].

Ғуруҳи сеюм аз маҳрамҳои разоъӣ (ширхора) иборат буда, дар ҳуқуқи исломӣ ба ин масъала диққати зиёд равана карда шуда, разоат чун институти мустақил эътироф шудааст.

Мувофиқи муқаррароти ҳуқуқи исломӣ шир додани тифл аз пистони зане, ки барои ӯ бегона мебошад ҷоиз аст ва онҳо

хукми хешони разоиро (ширхора) мегиранд. Зане, ки ба кӯдаки бегона шир додааст, барои ӯ модари разой ва он кӯдак барои зан фарзанди разой ҳисоб мешаванд, ки ин ҳолат дар муносибатҳои никоҳӣ-оилавӣ дорои вазъи ҳуқуқии махсус мебошад ва маҳдудиятҳои муайянеро дар бастанӣ ақди никоҳ миёни зану кӯдак ва хешони насабии онҳо пешбинӣ менамояд. Агар ду шахс аз як зан шир маканд, онҳо барои ҳамдигар бародарони ширхора ҳисоб шуда, наметавонанд бо ҳамдигар никоҳ кунанд [М-25].

Метавон гуфт, ки бо дарназардошти шароити талоқдиханда талоқ оқибатҳои ҳуқуқии гуногунро доро мебошад ва мактабҳои ҳуқуқиву донишмандони алоҳидаи онҳо доир ба оқибати талоқи додаи шахс, ки дар шароити муайян (ҳолати мастӣ, беморӣ, маҷбурӣ, гунгӣ-очизӣ аз сухан) қарор дошт назарҳои мухталиф баён намуда бо далелҳои гуногуни шаръӣ онро асоснок намудаанд.

Дар зербоби 3 боби 3 – «Ҳуқуқи уҳдадорӣҳои ҳамсарон нисбат ба ҳамдигар дар низомии ҳуқуқи исломӣ» баррасӣ шуда, дар он муаллиф қайд намудааст, ки сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ дорои меъёрҳои зиёде мебошанд, ки ба муқаррар намудани ҳуқуқи уҳдадорӣҳои ҳамсарон равона карда шудаанд ва чунин меъёрҳо, пеш аз ҳама, дар китоби Қуръон ва ҳадисҳои пайғамбари ислом Муҳаммад (с), ки сарчашмаи аввалиндараҷа дар низомии ҳуқуқи исломӣ ба ҳисоб мераванд, дида мешаванд. Махсусан, дар ҳадисҳои меъёрҳои ҳуқуқии зиёдеро пайдо намудан мумкин аст, ки ба муқаррар намудани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои оилавии ҳамсарон равона карда шудаанд ва ҳарду ҷонибро дар қорҳои муайян масъул ва ё ҳақдор нишон додаанд [70; 71].

Ҳангоми баррасӣ кардани масъалаи мазкур аксаран муҳаққиқони соҳаи ҳуқуқи исломӣ [68; 41; 38] муқаррароти ҳуқуқиро ба ду гуруҳ ҷудо намуда, маҷмуи ҳуқуқҳои занро бар шавҳар ва ҳуқуқҳои шавҳарро бар зан мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд, ки ин тартиб аз табиати танзими ҳуқуқии ҳуқуқи исломӣ бармеояд ва дар муайян намудани вазъи ҳуқуқии ҳамсарон нақши боризи худро мегузорад. Бинобар он, ки дар муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ҳуқуқи муштараки зану шавҳар низ ҷой дорад ба назари мо дар маҷмӯи ҳуқуқи зану шавҳарро

ба се гуруҳ ҷудо намудан ба мақсад мувофиқ аст: 1) ҳукуки муштарак байни зан ва шавҳар; 2) ҳукуки зан бар шавҳар; 3) ҳукуки шавҳар бар зан.

Занҳо дар оила бояд дар тобеияти мардҳо бошанд. Зан бояд ҳофиз ва амини ҳукук ва амволи шавҳар бошад. Ва занҳое, ки мардонро гӯш намекунанд онҳоро бо насиҳат тарбия кардан лозим, агар гӯш надиханд мумкин аст шалоқ задан. Андар нозили ин оят нақл аст, ки Саъд ибни Рабиъи Ансорӣ занаш Ҳабиба духтари Зайдро барои итоат накарданаҳ зад. Падараш ӯро назди Пайғамбар овард. Пайғамбар гуфт шавҳарашро қасос кунад, чун барои ин кор баргашт ба Муҳаммад ин оят нозил шуд.

Пайғамбар фармуд ӯро баргардонданд ва гуфт, мо чизе хостем, Худо амри дигаре ирода кард ва он чи иродаи Худост, хайр аст. Пас қасос баргараф шуд [72, с. 171; 31, с. 116].

Дар баробари ин, ҳадисҳо ҳукукҳои зиёди шавҳаронро бар занон муқаррар кардааст:

1. Бо амри мард ба бистари ӯ даромадани зан. Яъне, зан мутобиқи ҳадис уҳдадор аст, ки ба амри мард тобеъ бошад. Воқеан, зан дар сурати надоштани узр ба таваҷҷуҳ ва ниёзҳои шавҳар, тобеъ аст;

2. Зан бе иҷозаи мард рӯзаи нофила (зиёдатӣ) гирифта наметавонад, бе иҷозаи шавҳар ба хона каси бегонаро бояд роҳ надихад.

3. Зан уҳдадор аст, ки хонаро ба накуй нигоҳубин намояд, фарзандонро тарбия кунад;

4. Зан уҳдадор аст, ки ба суҳанони шавҳар итоат намояд;

5. Зан ба шавҳараш содиқ бошад ва хиёнат накунад [69, с. 112-113].

Боби 4 диссертатсия – «Рушди ҳукуки оилавӣ дар Тоҷикистони шуравӣ» аз се зербоб иборат буда, дар онҳо масъалаҳои хусусиятҳои сарчашмаҳои ҳукуки оилавӣ дар

Тоҷикистони шуравӣ, никоҳ ва шартҳои бастанӣ он, асосҳои катъ гардидани никоҳ, фарзандхондӣ ва ухдадорихоӣ алиментдиҳӣ дар Тоҷикистони шуравӣ таҳлилу баррасӣ ва таҳқиқ гардидааст.

Зербоби 1 боби 4 – «Сарчашмаҳои ҳуқуқи оилавӣ дар Тоҷикистони шуравӣ ва хусусиятҳои он» номгузорӣ шуда, муаллиф кушиш намудааст, ки хусусиятҳои сарчашмаҳои ҳуқуқи оилавии Тоҷикистони шуравиро муайян намуда, онҳоро аз назари ҳуқуқӣ таҳлил намояд. Аз ҷумла, ӯ қайд менамояд, ки Меъёрҳои Декрет «Дар бораи бекоркунии никоҳ» тартиби бекор кардани ақди никоҳ, ҳуқуқи тарафҳо оид ба мурочиат барои бекор кардани никоҳ, мақомоте, ки метавонад никоҳро бекор кунад, аз қабилӣ суд ва шӯъбаи қайди ақди никоҳ, интиҳоби насаб аз ҷониби ҳамсарон, бо кадоме аз волидон боқӣ мондани кӯдакон, таъминоти моддии кӯдак ва зан, паҳн шудани меъёрҳои декрети мазкур ба ҳама новобаста ба эътиқод, оқибати ҳуқуқии талоқе, ки ба тариқи динӣ сурат гирифтааст, муқаррар намудааст. Ҷуноне мушоҳида менамоям, бисёре аз масъалаҳои ҳуқуқи оилавӣ аз ҷониби ин декретҳо мавриди танзим қарор нагирифтаанд ва ин кор амалан ғайриимкон ҳам буд, зеро ин ду декрет нахустин санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи ҳуқуқи оилавии шуравӣ буданд. Ҳамагӣ пас аз 1 сол санади дигари меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул гардид, ки ҳолигии декретҳои болозикрро пурра намуда, соҳаи ҳуқуқи оилавиро васеътар танзим карда, ба рушду инкишофи он мусоидат намуд. Ин санад Кодекси қонунҳо дар бораи асноди ҳолати шахрвандӣ, ҳуқуқи никоҳу оила ва васояти ҶФШСР мебошад, ки 16 сентябри 1918 қабул шудааст [58; 87].

Ҳарчанд Декрет «Дар бораи никоҳи шахрвандӣ оид ба кӯдакон ва доир ба дафтари асноди ҳолати шахрвандӣ», Декрет «Дар бораи бекоркунии никоҳ» ва Кодекси қонунҳо дар бораи асноди ҳолати шахрвандӣ, ҳуқуқи никоҳу оила ва васоят дар ҶФШСР қабул шудаанд, онҳо муносибатҳои ҳуқуқиро дар сарзамини мо низ танзим менамуданд, зеро ин қаламрав ба тариқи мухтор тобеи ҶФШСР буд. Санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки дар ҶФШСР қабул мегардиданд, тавассути ҶМШС Туркистон ба Тоҷикистон таъсир расонида, муносибатҳои никоҳ ва оиларо ба танзим медароварданд, зеро тибқи моддаи 3

Низомнома оид ба ҚМШС Туркистон, ин қаламрав ба тариқи мухтор идора шуда, амалиёти худро бо ҳукумати марказии ҚФШСР мувофиқ мекарданд [39, с. 24].

Зербоби 2 боби 4 – «Никоҳ: шартҳои бастан ва асосҳои қатъ гардидани он дар Тоҷикистони шуравӣ» ном дошта дар он муаллиф қайд менамояд, ки никоҳ, ки яке аз институтҳои асосии ҳукуки оилавӣ ба ҳисоб меравад дар Тоҷикистони шуравӣ ҳамаҷониба мавриди танзим қарор гирифта, тарафҳои никоҳ, мақсад, тартиби бастан ва шартҳои он муайян гардидаанд. Никоҳ дар байни ҷинсҳои муқобил – зан ва мард бо мақсади бунёди оила ва тарбияи фарзандон баста шуда, дорои характери абадӣ буд ва бо мурочиати тарафҳои никоҳ ба тариқи ба қайди давлати гирифтани дар мақомоти САҲШ амалӣ карда мешуд.

Як қатор шартҳои буд, ки риояи онҳо барои баستاني никоҳ ҳатмӣ ба ҳисоб мерафт ва онҳо иборатанд аз: а) розигии никоҳшавандагон – ризоияти падар, модар, дӯстон ва шахсони дигар аҳамияти ҳуқуқӣ надошта танҳо розигии никоҳшавандагон талаботи ҳуқуқӣ ва шарт баستاني никоҳ буд; б) расидан ба синну соли никоҳӣ – синни никоҳӣ асосан 18 – солагӣ буд ва марду зан уҳдадор буданд, ки онро риоя намоянд; в) қойи надоштани монеаҳои ақди никоҳ, ки иборат буд аз хешу табори наздик будани никоҳшавандагон, дар никоҳи дигар қарор доштани яке аз тарафҳои никоҳ, дорои бемориҳои руҳӣ ё сустакл будани яке аз тарафҳои никоҳ, фарзандхондкарда ва фарзандхондшуда будани никоҳшавандагон.

Қайд кардан ба маврид аст, ки мувофиқи қонунгузориҳои оилавии Тоҷикистони шуравӣ риоя накардани шартҳои баستاني ақди никоҳ боиси безътибор эътироф кардани он мегардид ва танҳо суд метавонист никоҳро безътибор эътироф намояд. Баستاني никоҳ тартиби махсус дошт, тарафҳои никоҳ як моҳ пеш ба мақомоти дахлдор (САҲШ) ариза пешниҳод менамуданд ва никоҳ дар ҳузури никоҳшавандагон ба расмӣ дароварда мешуд.

Салоҳияти бекор кардани никоҳ ба мақомоти суд ва САҲШ дода шуда буд ва зану шавҳар барои бекор кардани он бояд ба яке аз ин мақомотҳо мурочиат менамуданд. Никоҳ дар ҷунин ҳолатҳо аз тарафи мақомоти САҲШ бекор карда мешуд:

а) агар ҳамсарон кӯдакони то 18-сола надошта бошанд ва онҳо ба бекоркунии никоҳ розӣ бошанд; б) агар яке аз ҳамсарон аз рӯи тартиби муқаррарнамудаи қонун бедарак ғоиб эътироф шуда бошанд; в) агар яке аз ҳамсаронро суд бинобар бемории руҳӣ ё сустаклӣ ғайри қобили амал эътироф намуда бошад; г) агар яке аз ҳамсарон ба муҳлати на кам аз се сол аз озодӣ маҳрум шуда бошад. Дар дигар ҳолатҳо никоҳ танҳо аз тарафи суд бекор карда мешуд. Қонунгузори Тоҷикистони шуравӣ бо мақсади пешгирии вайроншавии оилаҳо муҳлати ошӣ муқаррар намуда, барои Ҳимояи ҳукуку манфиатҳои занону кӯдакон ҳукуқи мардро ба бекор кардани никоҳ дар давраи ҳомиладорӣ ва кӯдакони то яксола доштани онҳо маҳдуд намуда буд, ки ин шаҳодати дарки оқибатҳои нохушоянди талоқ аз тарафи мақомоти қонунгузори Тоҷикистони шуравӣ мебошад.

Зербоби 3 боби 4 – «Асосҳои танзими ҳукуки фарзандхондӣ ва ухдадорӣҳои алиментдихӣ дар замони шуравӣ» номгузорӣ шуда дар он тартиби фарзандхондӣ ва ухдадорӣҳои алиментдихӣ, субъектҳои, ки ҳукуқи ба фарзандхондӣ қабул карданро доранд, мақсади фарзандхондӣ, андозаи алимент таҳлилу таҳқиқ гардидааст ва муаллиф қайд менамояд, ки Мувофиқи Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ фақат кӯдакони ноболиғро мувофиқи манфиати ҳамин кӯдакон ба фарзандӣ қабул кардан мумкин аст. Ба фарзандӣ қабулкунӣ бо қарори комитети иҷроияи совети районӣ, шаҳрӣ, райони шаҳрии депутатҳои халқӣ мувофиқи илтимоси шахсе, ки кӯдаконро ба фарзандӣ қабул кардан мехоҳад, ба ҷо оварда мешавад [4].

Дар фарзандхондӣ манфиати мутақобила байни фарзандхондкунанда ва фарзандхондшаванда ҷой дорад, зеро ҳам кӯдакони ятиму бепарастор соҳиби волидайн ва оилаи солим мегарданд ва ҳам оилаҳои бефарзанд соҳиби фарзанд. Албатта, на ҳамеша ятимон фарзандхонд мешаванд, вале дар ин масъала бояд диққати асосӣ ба онҳо равона карда шавад. Ҳамчунин ба ифодаи профессор Усмонов О. «Зиндаятимон»-ро ба фарзандхондӣ гирифтани низ аҳамияти калонро доро мебошад, зеро шумораи «Зиндаятимон» гоҳо метавонад хеле зиёд бошад.

Дар маҷмӯъ қонунгузори оилавии РССТ ду тартиби пардохти алиментро пешбинӣ намудааст: 1) муқарар намудани

алимент бо фоиз аз маош ё даромади дигари мунтазам; 2) муқаррар намудани алимент ба маблағи қатъӣ аз падару модаре, ки даромади номунтазами тағйирёбанда доранд. Яке аз хусусиятҳои уҳдадорихои алиментдиҳии падару модар нисбат ба фарзандон дар он зоҳир мегардад, ки доштан ё надоштани акди никоҳ монеи пардохти алимент барои фарзандон намегардид.

Мувофиқи қонунгузории оилавии РССТ ғайр аз фарзандон аз падару модари худ шахсони зерин ҳуқуқ доштанд барои гирифтани алимент бо ариза мурочиат намоянд: 1) падару модар аз фарзандони болиғи қобили меҳнат; 2) фарзандони угай аз падару модари угайи худ; 3) падару модари угай аз фарзандони угайи худ; 4) бародарону хоҳарони ноболиғ ё болиғи қобилияти меҳнатнадошта аз бародарону хоҳарони худ; 5) бобо ва модаркалон аз набераҳои худ; 6) набераҳо аз бобо ва модаркалони худ; 7) тарбиятгирандагон аз тарбиятгарони воқеии худ; 8) тарбиятгарон аз тарбиятгирандагони воқеии худ. Чуноне мушоҳида менамоем, ғайр аз фарзандон, аз падару модар 8 категорияи дигари одамоне буданд, ки ҳуқуқи аз ҷадиғар гирифтани алиментро доштанд.

Боби 5 диссертатсия – «Ҳуқуқи оилавӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол: хусусиятҳои рушд ва аломатҳои нави танзими ҳуқуқӣ» аз се зербоб иборат буда, дар доираи он масоили ҳуқуқи уҳдадорихои амволии ҳамсарон, аҳдномаи никоҳ ва танзими ҳуқуқи он, ҳуқуқ ва уҳдадорихои падару модар мавриди таҳқиқу таҳлил қарор гирифтаанд.

Дар зербоби 1 боби 5 – «Ҳуқуқи уҳдадорихои амволии ҳамсарон мувофиқи қонунгузории оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон» баррасӣ шудаанд. Дар он муаллиф моликияти шахсӣ ва умумии ҳамсаронро мавриди омӯзиш қарор дода, қайд менамояд, ки баробари ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, гузаштан ба иқтисоди бозоргонӣ ва эътирофи ҳамаи шаклҳои моликият аз ҷумла моликияти хусусӣ муносибатҳои молумулкии ҳамсарон аҳамияти бештар касб намуд, зеро онҳо ҳуқуқ пайдо карданд соҳиби корхонаҳои хусусӣ гарданд, ба соҳибкорӣ машғул шаванд ва умуман соҳиби амволи зиёде бошанд. Аз баски муносибатҳои амволии ҳамсарон бо қонунгузории маданӣ ва оилавӣ танзим мешаванд дар онҳо як

катор меъёрҳои нав муқаррар гардиданд. Олимони ҳуқуқшинос
чанбаҳои гуногуни ҳуқуқу уҳдадорӣҳои амволии ҳамсаронро
мавриди таҳқиқи қарор дода, баҳсу анешарониҳо менамоянд.

Бо дарназардошти меъёрҳои қонун ва таҳқиқи хулосаҳои
олимони ҳуқуқшинос се ғуруҳи асосии ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои
молумулкии ҳамсаронро ҷудо намудан мумкин аст: а) ҳуқуқи
ҳамсарон ба моликияти шахсӣ; б) ҳуқуқи ҳамсарон ба молу
мулки муштарак; в) уҳдадорӣҳои ҳамсарон оид ба таъминоти
моддии ҳамдигар.

Навгони қобили таваҷҷуҳе, ки қонунгузориҳои оилавии
Тоҷикистони соҳибистиклол дар танзими муносибатҳои
молумулкии ҳамсарон муқаррар намуд, ин низоми ҳуқуқи молу
мулки ҳамсарон мебошад, ки аз низоми қонунӣ ва низоми
шартномавӣ иборат аст. Агар муносибатҳои молумулкии
ҳамсарон дар асоси меъёрҳои қонунгузориҳои оилавӣ танзим
карда шаванд низоми қонунии молумулкии ҳамсарон доништа
шуда, дар асоси шартнома (созишнома)-и тарафҳо (махсусан,
аҳдномаи никоҳ) танзим шудани муносибатҳои молумулкии
ҳамсарон низоми шартномавии молу мулки ҳамсарон ба ҳисоб
меравад. Маврид ба зикр аст, ки агар ҳарду низом якҷоя
истифода шаванд метавон онро низоми омехта номид.

Мувофиқи қонунгузориҳои оилавӣ ашёи истифодаи шахсӣ
(либос, пойафзол ва ғ.) моликияти шахсии ҳамсарон ба ҳисоб
меравад, ба истиснои ҷавохирот ва асбоби дигари зебу зиннат.
Ин дар ҳолатест, ки ашёҳо дар давраи зановуӣ ба даст оварда
шудаанд. Ба андешаи мо, ин ҷо истисно намудани ҷавохирот ва
асбоби дигари зебу зиннат аз дигар ашёҳои истифодаи шахсӣ
сабабҳои худро дорад: а) ҳамчун амволи муштарак тақсим
намудани онҳо чандон мушқил нест; б) арзиши худро гум
намекунанд.

Аммо бо ҳар сабабе, ки набошад амволи муштарак
донистани ҷавохирот ва асбоби дигари зебу зинати истифодаи
шахсӣ баҳсбарангез буда, эҳтимоли поймол гардидани ҳуқуқи
яке аз тарафҳо дар чунин ҳолат ҷой дорад. Аз ин рӯ, моликияти
шахсӣ эътироф намудани онҳо мувофиқтар аст. Зеро аз як
ҷониб, зану шавҳар чунин ашёҳоро бо мувофиқа харидорӣ
менамоянд, аз ҷониби дигар, арзиши либос ва пойафзол аз
ҷавохирот метавонад гарантар бошад ва ҳангоми тақсим яке аз

тарафҳо метавонад зарари молиявӣ бинад. Масалан, шаҳрванд «А» бо ҳамсараш шаҳрванд «Б» маслиҳат менамоянд, ки мо даҳ ҳазор сомонӣ моликияти муштарак дорем ва онро барои харидории пайафзол ва шиму костюм (барои мард бо панҷ ҳазор сомонӣ) ва гарданбанди тиллоӣ (барои зан бо панҷ ҳазор сомонӣ) харҷ менамоем. Вале ҳангоми тақсими моликияти ҳамсарон суд гарданбандро тақсим менамояд, вале пайафзол ва шиму костюм ба мард боқӣ мемонанд. Ҳамин тавр, занон ба зару зевар мароқи зиёд дошта, ҳангоми тақсим метавонанд зарари зиёд бинанд. Аз ин рӯ, мо зарурати моликияти муштарак ҳисобидани ҷавохирот ва асбоби дигари зебу зинатро намебинем ва баҳснок будани ин масъаларо дигар муҳаққиқони ватанӣ низ таъкид намудаанд [39, с. 211-212].

Зербоби 2 боби 5 – «Аҳдномаи никоҳ ва танзими ҳуқуқи он дар Тоҷикистони соҳибистиқлол» номгузорӣ шуда, муаллиф баён намудааст, ки дар замони муосир муқаррар намудани аҳдномаи никоҳ аҳамияти актуалӣ дорад, зеро дар натиҷаи навъҳои гуногуни ҷаъолияти хоҷагидорӣ, тиҷорату соҳибдорӣ, зехнӣ, умуман дар шароити иқтисоди бозаргонӣ шумораи оилаҳои, ки дар ихтиёри худ молу мулкӣ ғайриманқул, корхонаҳои хусусӣ ва ғ. дар маҷмӯи моликияти зиёде доранд, афзоиш меёбад. Комилан табиист, ки бо афзун шудани молу мулк зарурати ҳимояи он дар оянда ба эътибор гирифта мешавад [40, с. 97].

Албатта, зарурати қабули аҳдномаи никоҳ дар Тоҷикистони шуравӣ набуд ва он актуалӣ ҳам ба ҳисоб намерафт, зеро имконияти соҳиби моликияти ниҳоят зиёд шудани шаҳрвандон маҳдуд карда шуда буд ва моликияти якҷояи ҳамсарон мувофиқи Кодекси оид ба никоҳ ва оила баробар тақсим гардида, мушкilotи зиёдеро ба вучуд намеовард.

Қайд кардан бамаврид аст, ки бо дарназардошти мафҳуми пешниҳоднамудаи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тафовути аҳд ва шартнома мувофиқи қонунгузории маданӣ, инчунин номгузорӣ дар қонунҳои оилавии давлатҳои хориҷӣ (Федератсияи Русия «брачный договор» Англия «marriage contract») мо зарур мешуморем, ки номи «Аҳдномаи никоҳ» бо «Шартномаи никоҳ» иваз карда шавад, зеро аҳдномаи никоҳ ҳам

бо меъёрҳои ҳукуки маданӣ ва ҳам бо меъёрҳои ҳукуки оилавӣ ба танзим дароварда мешавад ва созиши тарафҳо дар ҳукуки маданӣ на аҳд, балки шартнома эътироф карда мешавад. Илова бар ин, дар асарҳои олимони ватаниву хориҷӣ бештар ба шартномаи маданӣ наздикӣ доштани аҳдномаи никоҳ мушоҳида мешавад.

Бо дарназардошти ҳукуки тарафҳо будан имрӯз бисёриҳо аз бастанӣ аҳдномаи никоҳ худдорӣ менамоянд ва муносибатҳои молумулкии онҳо на дар асоси низоми шартномавӣ, балки тибқи низоми қонунии молу мулки ҳамсарон танзим карда мешавад. Ба назари мо, ниҳоят кам баста шудани аҳдномаи никоҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд сабабҳои худро дорад: а) ба фарҳанги оиладорӣ мо тоҷикон мувофиқат накардани мазмуни аҳдномаи никоҳ – оила чизи муқаддас ҳисоб шуда ба он бештар аз назари ахлоқику маънавӣ менигаранд ва муносибатҳои молумулкиро дар мадди аввал намегузоранд; б) маърифати ҳукукии шахрвандон ҷандон баланд нест, бинобар ин, ба аҳдномаи никоҳ баҳои дурусти ҳукукӣ дода наметавонанд ва онро воситаи фиреб ва ё дурӣ ҷустани ҳамсар аз «ухдадорӣҳои оилавӣ»-и худ медонанд; в) аксарияти оилаҳо дар шароити миёнаи иқтисодӣ қарор дошта, оилаҳои сарватманд нисбатан кам мебошанд, аз ин рӯ, зарурати бастанӣ аҳдномаи никоҳ хеле кам мешавад.

Дар зербоби 3 боби 5 – «Ҳукук ва ухдадорӣҳои падару модар» баррасӣ гардида, муаллиф дар он ҳукук ва ухдадорӣҳои падару модарро нисбат ба фарзандон мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода қайд намудааст, ки азбаски кӯдак дар оила тарбия меёбад ва нақши падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд ивазнашаванда аст, масъулияти бештар низ бар уҳдаи онҳост. Ин падидаи нав набуда тоҷикон таърихан дар таълиму тарбияи кӯдак дар руҳияи дӯст доштани ватан ва ҳифзи он, маърифатпарвариву донишандӯзӣ, ҷавонмардиву накуахлоқӣ, эҳтироми волидайнӯ инсондӯстӣ, дастгирии эҳтиёҷмандон ва далериву ҷасурӣ падару модарро пешгом ва муваззаф медонистанд.

Яке аз хусусиятҳои хоси ҳукук ва ухдадорӣҳои падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд баробарҳукукии онҳо дар ин масъала буда, асоси меъёрии он дар як қатор сарчашмаҳои

хукуқи оилавӣ инъикос гардидааст [29]. Пеш аз ҳама, Конститутсияи ҚТ дар моддаи 17 муқаррар менамояд, ки мардон ва занон баробархуқуқанд ва ин меъёр дар чандин моддаи Кодекси оила таҷассум ёфтааст [1].

Тартиб ва шакли иштирок дар раванди таълим ва тарбияи кӯдак, амалисозии хукуқи падару модарӣ аз ҷониби падар ё модаре, ки аз кӯдак ҷудо зиндагӣ мекунанд, метавонад бо ду роҳ муқаррар гардад: а) созишномаи байниҳамдигарии падару модар; б) бо тартиби судӣ. Новобаста аз ҷудо зиндагӣ кардани падару модари кӯдак қонунгузорӣ ба онҳо имконият медиҳад, ки масъалаи таълиму тарбияи кӯдакро мустақилона, бе даҳлати шахсони дигар ё мақомоти давлатӣ ва бо дарназардошти манфиатҳои кӯдак ҳал намоянд. Маҳз бо ҳамин мақсад қонунгузорӣ ба падару модаре, ки ҷудо зиндагӣ мекунанд ҳуқуқ додааст, ки байни ҳам созишномаи хаттии одӣ баста, дар он ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ тарафҳоро оид ба таълиму тарбияи кӯдак муқаррар намоянд ва он бояд ба ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдак мутобиқ бошад.

Метавон гуфт, ки тибқи як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ падару модар нисбат ба фарзандон ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ муайянро доро мебошанд ва иҷрои ин ҳуқуқу уҳдадорихо ба рушду камоли ҳамаҷонибаи фарзандон таъсири ҷиддии худро мегузорад, зеро нақши падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд аз ҳама бузург буда, субъектҳои дигари тарбиякунанда мисли мактабу ҷомеа ҷойи онҳоро иваз карда наметавонанд.

ХУЛОСА НАТИҶАҲОИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТИ ДИССЕРТАТСИОНӢ

Пас аз таҳқиқ ва омӯзиши масъалаи ташаккул ва рушди ҳукуқи оилавии тоҷикон, ҳосатан институтҳои алоҳидаи он чун никоҳ, аҳдномаи никоҳ, маҳрамҳо, талок, шароити талокдиханда, фарзандхондӣ, сарчашмаҳои ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои он, уҳдадорихоӣ алиментдихӣ; ҳуқуқу уҳдадорихоӣ амволии ҳамсарон, ҳуқуқу уҳдадорихоӣ падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд; таҳлили вижагиҳои падидаҳои ҳукуқи оилавии ҳукуқи одатӣю анъанавӣ, низоми ҳукуқи зардуштӣ, мусулмонӣ, шуравӣ ва таҳлили сарчашмаҳои қонунгузории

Тоҷикистони соҳибистиклол дар самти муносибатҳои оилавӣ дар ҳамбастагӣ бо хотираи ҳуқуқии миллат дар ин самт дар заминаи сарчашмаҳои таърихӣ, ҷадғорҳои фарҳангӣ ва осори сиёсӣ-ҳуқуқии олимони ҳуқуқшинос, ки ташаккул ва рушди ҳуқуқи оилавиرو дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ ва муосир аз қираҳои мухталиф ошкор намудааст, ба хулосаҳои зерин омадем:

1. Омӯзиши ҳуқуқи оилавӣ аз назари таърихӣ-ҳуқуқӣ дорои як қатор қонуниятҳо ва хусусиятҳои ба худ хос мебошад, аз ин рӯ, ҳангоми омӯзиши он бояд усулҳои мантиқӣ ва таърихӣ риоя карда шаванд ва падидаву институтҳои он бо дарназардошти макон ва давраи муайяни таърихӣ баҳо дода шаванд, то ки дар омӯзиши таърихи ҳуқуқи оилавӣ ва ҳуқуқи оилавии муосир нофаҳмӣ ва печидагӣҳо ба вучуд наоянд. Табиист, ки ҳуқуқи оилавии аҳди бостон, асрҳои миёна, замони нав ва навтарин бо як қатор вижагӣҳо (макон, замон), сарчашмаҳои ҳуқуқии танзимкунанда ва вазъи ҳуқуқии аъзоёни оила аз ҳамдигар тафовутдоранд ва бе дарназардошти чунин ҳолат баҳо додан ба муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ дар даврони таърихӣ ва замони муосир моро аз воқеият дур мегардонад.

2. Агар аз як ҷониб, муносибатҳои оилавӣ таърихи ниҳоят қадима дошта решаи он ба аҳди бостон рафта расад, аз ҷониби дигар, таъсири урфу одат ва фарҳангу моданияти халқҳои гуногун дар он ниҳоят зиёд дида мешавад ва маҳз бо ҳамин сабаб ҳуқуқи оилавӣ инъикосгари расму оин ва менталитети халқу миллатҳо доништа шудааст. Маҳаки асосии муайянкунандаи муносибатҳои оилавӣ дар аҳди бостон навҳои никоҳи дар он замон мавҷудбуда ба ҳисоб меравад ва беҳуда нест, ки муҳаққиқони таърихи ҳуқуқи оилавӣ аснои омӯзиши муносибатҳои оилавӣ дар аҳди бостон ба навҳои никоҳ такя намудаанд. Таърихи башарият навҳои гуногуни никоҳро паси сар намудааст, ки маъмултарини онҳо никоҳи хешони хунӣ, никоҳи гуруҳӣ (бисёрникоҳӣ дар шакли бисёршавҳарӣ ва бисёрзанӣ), никоҳи ҷуфтҳо – ҳамзистии начандон дуру дарози марду зан, никоҳи эндогамӣ – никоҳ бо хешони наздик ё намояндаи як қабила, никоҳи экзогамӣ – никоҳ бо шахсони бегона ва намояндагони қабилаи дигар, маҳсуб мегардад. Навҳои гуногуни никоҳ дар низомҳои ҳуқуқии халқу миллатҳои

кадима, ки ҳар кадом ба таърихи миллати муайян дар шаклҳои гуногун зухур намудааст, воқеияти бебаҳс мебошад. Ҳақиқати дигар он аст, ки тамоюли умумии онҳо ба самти якҷанибоӣ дар ҳаракат аст. Ҳамин тавр, инсоният тадриҷан аз никоҳи эндогамӣ ба экзогамӣ ва аз бисёрникоҳӣ ба якҷанибоӣ гузаштааст [М-5].

3. Дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ никоҳ воситаи ягонаи ташкили оила ба ҳисоб мерафт ва ба сифати тарафҳои никоҳ мард ва зан баромад менамуданд. Никоҳ хусусияти динӣ дошта чун ёр ба Аҳурамаздо дар қорҳои нек баҳо дода мешуд ва маҳз ҳамин сабаб гашта буд, ки шоҳони Сосонӣ дар бастанӣ никоҳ миёни одамон кумакҳои моддӣ намуда, барои ҳамзистии ғайриқонунӣ ҷазои вазнин таъин мекарданд. Никоҳ аз ҷониби мубад ҳамчун намоёнҳои дин ба тариқи хондани суханҳои муайян иҷро карда мешуд. Хостгорӣ ва созишномаи пешакии никоҳ (ғахворабахш), аз қадим, маросимҳои пешазникоҳӣ ба ҳисоб рафта, тавассути сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ ва ҳуқуқи одатӣ танзим мегаштанд. Ҳарчанд ба тарафҳои никоҳ ҳуқуқи интиқоби ҳамсар дода шуда бошад ҳам, он дар доираи дин, табақа маҳдуд гардида буд ва падару модар низ метавонистанд ин ҳуқуқи тарафҳои никоҳро маҳдуд созанд, зеро розигии онҳо низ нақши худро доро буд. Маврид ба зикр аст, ки нисбат ба писарон барои духтарон ҳуқуқи интиқоби ҳамсар маҳдудияти бештар дошт. Дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ бастанӣ никоҳи муваққатӣ иҷозат буд ва он асосан бо мақсади соҳиби фарзанд гардидан раво донида мешуд, зеро барои зардуштиён бефарзандӣ гуноҳи азим ба ҳисоб мерафт. Никоҳ бо ҳешони хунӣ (модар, хоҳар, ама, хола, ҷиян) амали муқаддас донида шуда, тавассути сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ бастанӣ чунин никоҳ зиёд таълиф карда мешуд ва қаҳрамонони воқеиву афсонавӣ ба ин қор бештар даст мезаданд. «Ҳар қадар дараҷаи ҳешовандӣ дар никоҳи ҳешони ҳамхун (хавиятвас) наздиктар бошад, танумандӣ ва фарзонагӣ ва ҳислатҳои некуии фарзандон намоёнтар ва маздоитар хоҳад буд» - гуфта шудааст дар яке аз китобҳои муқаддаси зардуштиён – Динкард. Ин ҳукм далели тасдиқи гуфтаҳои болост [М-1; М-8].

4. Сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ дар баробари муқаррар намудани ҳуқуқ ба бастанӣ никоҳ, мақсад, шартҳо ва тарафҳои он намудҳои гуногуни никоҳро пешбинӣ намуда, вазъи ҳуқуқии

аъзоёни оила, махсусан, зан ва фарзандонро аз навъи никоҳи дар он қарордоштаи зан, вобаста намудааст. Ин ҳолат муайян намудани ҳолати ҳуқуқии аъзоёни оиларо мушқил гардониди, зарурати таҳлили вазъи ҳуқуқии онҳоро бо дарназардошти навъи никоҳи қарордошташон бавҷуд овардааст, яъне ба намудҳо чудо гардидани никоҳ на танҳо хусусияти зоҳирӣ дошт, балки таъсири амиқи худро ба тарафҳои никоҳ дар доштан ва ё надоштани ин ё он ҳуқуқу уҳдадорӣ оилавӣ мерасонд. Гуфтан ба маврид аст, ки аз панҷ навъи никоҳи мавҷуда танҳо дар никоҳи подшоҳзан ҳуқуқҳои зан нисбатан васеъ муқаррар гардида, дар дигар навъҳои никоҳ (иканзан, чокарзан, худсарзан, сатурзан) маҳдудиятҳои зиёде дида мешуд. Ҳуқуқи зардуштӣ талоқро ҳамчун воситаи асосии кандашавии никоҳ муқаррар намуда бошад ҳам, меъёрҳои муқарраркунандаи талоқ хеле кам дида мешаванд ва онҳо асосан талоқи зани дар никоҳи подшоҳзанбударо муқаррар намудаанд. Қатъ кардани никоҳи занҳое, ки дар никоҳи «иканзан», «чокарзан», «худсарзан» ва «сатурзан» мебошанд, печида ва мураккаб боқӣ мондааст. Талоқ асосан ҳуқуқи мард ва занони дар никоҳи подшоҳзан қарордошта буда занони дигар аз ин ҳуқуқ маҳрум буданд. Ҳамсарон дорои моликияти шахсӣ ва умумӣ буда дар идораи амволи хонавода ба мардон ҳуқуқи бештар дода шуда буд ва дар ҳолатҳои истисноӣ занон низ идораи моликияти хонаводаро ба даст гирифта метавонистанд. Моликияти шахсӣ ба ҳар кадоме аз ҳамсарон тааллуқ дошта, як тараф (аз ҷумла мард) наметавонист бе ризоияти тарафи дигар моликияти шахсии ўро ихтиёрдорӣ намояд. Ба сифати моликияти шахсии занон асосан ҷаҳизия (моли арӯс) баромад менамуд ва он метавонист аз нукра, тилло, чорво ва ё амволи дигаре иборат бошад [М-7; М-1].

5. Низоми ҳуқуқи зардуштӣ фарзандхондиро ҳамчун воситаи пайдо намудани ворис-меросхӯр муқаррар намуда буд ва мақсади асосии ҳар фарзандхондкунанда соҳиби ворис гардидан ба ҳисоб мерафт. Ба назари мо, маҳз ҳамин ҳолат боис гардида буд, ки на танҳо ноболиғон, балки шахсони болиғ низ фарзандхонд карда мешуданд ва бештари фарзандхондшудагон мардони болиғ ва писарони ноболиғ буданд, зеро ин роҳи осонтари соҳиби меросхӯр гардидан буд. Ба фарзандхондӣ аҳамияти махсус дода шуда, он як навъ кумак ба Аҳурамаздо

дар мубориза бо Аҳриман дониста мешуд ва танҳо падари хонавода (патерфамилиас) ҳуқуқ дошт кӯдаки ноболиғи аъзои оиларо ба фарзандхондӣ диҳад. Маҳдудияти табақавӣ дар ин масъала низ мушоҳида шуда ҳар кас аз намояндаи табақаи худ фарзандхонд карда метавонист ва илова бар ин, монандии зоҳирии фарзандхондшаванда ва фарзандхондкунанда дорои аҳамияти муҳим буд. Фарзандхондшавандаро мебоист бокира, тақводор, зардуштӣ, боақл ва гапдаро бошад, зеро дар акси ҳол фарзандхонд шуда наметавонист. Фарзандхондкунанда танҳо марди болиғ шуда метавонист ва занон аз ин ҳуқуқ маҳрум буданд. Ба назари мо, сабаб дар он буд, ки танҳо мардон ухдадор буданд соҳиби ворис бошанд ва мақсади фарзандхондкунӣ ҳам пайдо намудани ворис ба ҳисоб мерафт [М-6].

6. Муайян намудани мафҳуми никоҳ дар танзими муносибатҳои никоҳӣ-оилавӣ ҳам аҳамияти назарӣ ва ҳам амалӣ дорад, аз ин рӯ, олимони исломӣ кӯшиш намудаанд, ки дар така ба сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи исломӣ мафҳуми никоҳро пешниҳод намоянд ва дар ин кор пешгомии мутафаккирони тоҷику форс (Абубакри Самарқандӣ, Ибни Сино, Бурҳониддин Марғелонӣ, Ибн Масъуди Самарқандӣ) бараъло эҳсос мегардад. Мафҳумҳои пешниҳоднамудаи онҳо унсурҳои муҳими никоҳро ифода намудааст ва пеш аз ҳама, никоҳро чун созиш дар миёни мард ва зан, алоқаи қонунии онҳо маънидод намудаанд. Никоҳ ҳамчун институти ҳуқуқи оилавии исломӣ манбаи асосии танзими ҳудро аз аҳодиси набавӣ гирифтааст ва ҳадисҳо дар муайянсозии тарафҳои никоҳ, ҳуқуқи ухдадорӣҳои онҳо, шакли никоҳ, тартиби бастан ва унсурҳои дигари он нақши ивазнашаванда дошта, доираи васеи муносибатҳои оилавӣ-никоҳиро танзим намудаанд. Ҳуқуқи исломӣ никоҳро беҳтарин шакли ҳамзистӣ ва воситаи комилгардонии имон ва наслгузорӣ дониста, танҳои баргузидан (дурӣ аз издивоч)-ро манъ намудааст ва ҳамин тавр, никоҳ на ҳуқуқ, балки ухдадорӣ ба ҳисоб меравад. Чараҳои басташавии ақди никоҳ дорои як қатор талаботҳои ҳуқуқӣ буда, муҳимтарини онҳо мавҷудияти шохид, пардохти маҳр ё муқаррар намудани андозаи он, гирифтани розигии тарафҳои никоҳ, расидан ба синну соли никоҳӣ, истифодаи калимаҳои махсус, риояи тартиби пешниҳод ва қабул

мебошанд. Ҳамин тавр, ҳукуки исломӣ роҳу воситаҳои дурусти бастанӣ никоҳ ва устувор боқӣ мондани оиларо бо дарназардошти табиати инсонӣ хуб коркард намудааст [М-10].

7. Ҳукуки исломӣ никоҳро бо маҳрамҳо, ки он асосан хешони хунӣ ва разоӣро дар бар мегирад манъ намуда, пеши роҳи никоҳи эндогамиро, ки хоси замони зардуштӣ буд гирифт. Бастанӣ никоҳро барои мард бо модар, модари модар (бибӣ) ва модари падар то чанд насле (пуште) боло раванд, духтар, духтари духтар ва духтари писар то чанд насле (пуште) поён раванд, хоҳар, духтари хоҳар ва духтари бародар то чанд насле (пуште) поён раванд, амма, хола, модарони разоӣ (ширхора), хоҳарони разоӣ (ширхора), модари зан (хушдоман), духтари зан дар сурате, ки бо модараш ҳамбистарӣ карда бошад, зани падар (моиндар) ва зани падаркалон то чанд насле (пуште) боло раванд, зани писар (келин) ва занони писарони писар, хоҳар, хола, амма, духтари бародар ва духтари хоҳари зан манъ намуд. Ин табугуздорӣ ҳам аз ҷиҳати маънавӣ, ҳам иҷтимоӣ ва ҳам тиббию ҳукукӣ ба мақсад мувофиқ буд. Дар баробари ин, ҳукуки исломӣ низ ба як қатор паҳлуҳои ҳукукии рушди муносибатҳои оилавӣ, зери таъсири ҷаҳонбинии мардумони қафомондаи бадавӣ, унсурҳои кухнаи патриархалиро ворид кард. Аз ҷумла, амалигардонии талоқро ба тариқи шифоӣ пешбинӣ карда, ҳукуки талоқро асосан ба мард дод. Ҳамзамон бо дарназардошти шароити талоқдиханда (талоқи маст, бемор, гунг, талоқ дар ҳолати ҳашму ғазаб ва талоқи иҷборӣ, ки аксарият ба ҳолати руҳии шахс нигаронида шудаанд) оқибатҳои гуногуни талоқро муқаррар намуда, воқеъ нагардидани онро ҳангоми истифодаи лафзи талоқ дар ҳолати ғайриихтиёр заиф гаштани ақл пешбинӣ намуд. Чунин меъёр агар аз як ҷониб, ба ҳифзи оила аз парокандагӣ нигаронида шуда бошад, аз ҷониби дигар, муносибати боақлонаро ба талоқ ногузир масъалагуздорӣ менамуд [М-11; М-25; М-3].

8. Ҳукуку уҳдадорӣҳои ҳамсарон нисбат ба ҳамдигар яке аз масъалаҳои марказии ҳукуки оилавӣ буда дар низоми ҳукуки исломӣ ба он диққати махсус равона гардидааст. Аз мазмуни меъёрҳои Қуръону ҳадис мушоҳида намудан мумкин аст, ки ҳукуки исломӣ дар ин масъала яктарафа баҳо надода, балки ба ҷонибҳо дар баробари додани ҳукук уҳдадорӣҳоро низ пешбинӣ

намуда, кӯшиши намудааст, ки бо вучуди афзалиятҳои ҳаққи мард, субъекти комилҳуқуқ будани марду занро дар баъзе аз муносибатҳои оилавӣ (асосан молино маънавӣ) муқаррар намояд. Ҳуқуқи зану шавҳар ба ҳамдигар аз се ғуруҳ иборат мебошанд: 1) ҳуқуқи муштарак байни зан ва шавҳар (ҳаққи истимтоъ – қонё гардонидани талаботи шаҳвонӣ, эҳтироми хешовандӣ, мерос, муносибати нек); 2) ҳуқуқи зан бар шавҳар (нафақа – хӯрок, пӯшок, манзил, маҳр, эҳтиром, ҳифзи шараф ва обрӯ); 3) ҳуқуқи шавҳар бар зан (зан тобеи шавҳар бошад, бо амри шавҳар ба бистараш дарояд, хонаро ба накуй нигоҳ дорад, амволи шавҳарро ҳифз кунад). Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳамсарон нисбат ба ҳамдигар дар баробари ҳуқуқ ухдадорихои муайяно низ доро мебошанд, ки амалигардонии ҳуқуқ ва иҷрои ин ухдадорихо ба суботи оилавӣ, устувории никоҳ, тарбияи дурусти фарзандон, ҳифзи ҳуқуқҳои моддиву маънавии аъзоёни оила, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо аз ҷониби аъзоёни оила нисбат ба ҳамдигар таъсири бориз мегузоранд. Ҳамин тавр, ҳуқуқи исломӣ байни зану шавҳар на танҳо пайвасти ногустаи, балки механизми ҳуқуқиеро ҷорӣ намудааст, ки тарафхоро аз ҳамдигар саҳт вобаста мегардонад [М-9].

9. Ташкил шудани Иттиҳоди шуравӣ барои тоҷикон ҷун дигар ҳалқу миллатҳои аъзои он баробари шакли нави давлатдорӣ низоми нави ҳуқуқиеро низ ба вучуд овард, ки бо хусусияти ғайридинӣ доштани аз низомҳои ҳуқуқии қаблии дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ амалкарда ба кулӣ фарқ мекард. Ин ҳолат ба соҳаи ҳуқуқи оилавӣ низ бетаъсир намонд, зеро агар муносибатҳои никоҳӣ-оилавӣ то замони шуравӣ дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ тавассути сарчашмаҳои ҳуқуқии хусусияти динидошта танзим шуда бошанд, дар замони шуравӣ сарчашмаҳои танзимкунандаи соҳаи ҳуқуқи оилавӣ дар баробари дигар соҳаҳои ҳуқуқ асосан хусусияти позитивӣ-давлатӣ доштанд. Нисбат ба амали сарчашмаҳои ҳуқуқи оилавӣ барои тоҷикон дар ибтидои ташкилёбии Иттиҳоди шуравӣ ду ҳолати ғайримукаррарарӣ мушоҳида мегардид:

1) он сарчашмаҳои ҳуқуқие муносибатҳои оилавиро танзим менамуданд, ки на дар Тоҷикистони шуравӣ, балки дар ҶФШСР ё ҶШС Ўзбекистон қабул гардидаанд (декрет - «Дар бораи никоҳи шаҳрвандӣ, оид ба кӯдакон ва доир ба дафтари

асноди ҳолати шахрвандӣ» ва «Дар бораи бекоркунии никоҳ», аз 18-19 декабри соли 1917, Кодекси қонунҳо дар бораи асноди ҳолати шахрвандӣ, ҳуқуқи никоҳу оила ва васояти ҶФШСР, аз 16 сентябри 1918, Кодекси қонунҳои никоҳ, оила ва васояти ҶШС Ўзбекистон соли 1928).

2) амали меъёрҳои никоҳӣ-оилавии ду низоми ҳуқуқӣ – мусулмонӣ ва шуравӣ расман эътироф гардида буд, яъне як муддат (1922-1928) дуализми ҳуқуқӣ ҷой дошт. Дар Тоҷикистони шуравӣ сарчашмаҳои ҳуқуқӣ дар шакли Конституция, Кодексҳо, Қонунҳо, пас аз қабули чунин санад дар Москва ва мувофиқ ба меъёрҳои он, аз тарафи мақомоти қонунгузор қабул мегардиданд. Хусусияти сарчашмаҳои ҳуқуқи оилавӣ дар Тоҷикистони шуравӣ дар он буд, ки тартиби махсуси бастан ва бекор кардани никоҳ, фарзандхондӣ, ухдадорӣҳои алиментдиҳӣ ва дар сатҳи конститусионӣ тахти ҳимояи давлат қарор доштани оиларо муқаррар намуда буданд. Ҳамчунин қабули конституцияҳои солҳои 1929, 1931, 1937 шаҳодат медиҳанд, ки ба ҳуқуқи Тоҷикистони шуравӣ зуд-зуд аз нав қабул гардидани сарчашмаҳои ҳуқуқи оилавӣ то дараҷае хос буд [М-15].

10. Азбаски низоми ҳуқуқи Тоҷикистони шуравӣ хусусияти позитивӣ-давлатӣ дошт никоҳ на аз тарафи руҳонӣ, балки дар мақомоти САҲШ баста шуда, ҳамчун иттифоқи ихтиёрона ва озоди марду зан дорои се мақсади асосӣ буд: а) ташкили оила; б) соҳиби фарзанд гардидан; в) тарбия кардани фарзандон дар руҳияи ахлоқи коммунистӣ. Баъзе ҳуқуқшиносон ба никоҳ хислати маънавӣ дода, дар асоси меҳру муҳаббат ва дӯстиву рафокати тарафайн баста шудани онро ҷонибдорӣ намуда, кӯшиши танзими муносибатҳои ботинии инсон бо меъёрҳои ҳуқуқиро менамуданд. Мувофиқи Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РСС Тоҷикистон розигии никоҳшавандагон, расидан ба синну соли никоҳӣ, ҷой надоштани монеаҳои ақди никоҳ (ҳешу табори наздик будани никоҳшавандагон, дар никоҳи дигар қарор доштани яке аз тарафҳои никоҳ, дорои бемориҳои руҳӣ ё сустакл будани яке аз тарафҳои никоҳ, фарзандхондарда ва фарзандхондшуда будани никоҳшавандагон) шартҳои бастании никоҳ ба ҳисоб мерафтанд. Моҳияти ин шартҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки онҳо бо

мақсади ҳимояи ҳукуки тарафҳои никоҳ, ҳисси масъулиятшиносии онҳо, таъмини принсипи якканикоҳӣ, ташкили оилаи солим ва тарбияи фарзандони солим, муҳити оилавии аз ҷиҳати маънавӣ созгор ва ҳифзи арзишҳои ҳукуки оилавии ниёғони тоҷик пешбинӣ гардидаанд. Риоя накардани шартҳои никоҳ асоси безътибор донишгари он аз ҷониби суд мегардид ва никоҳи безътибор ҳеҷ гуна оқибати ҳукуқиро ба вуҷуд намеовард. Бояд гуфт, ки шартҳои зикргардида дар ҚОҶТ ба пуррагӣ таҷассум ёфтаанд, ки ин гувоҳи заминаи илмӣ устувор доштан ва ба фарҳанги оиладорӣ тоҷикон мутобик будани онҳо мебошад. Никоҳ дар натиҷаи вафоти яке аз ҳамсарон, ғайриқонунӣ ё бедарак ғайриқонунӣ гардидани яке аз онҳо қатъ мегардид. Бекор гардидани никоҳ ба салоҳияти мақомоти САҲШ ва суд вогузор гардида буд ва никоҳ метавонист дар асоси аризаи ҳамсарон ва ё яке аз онҳо бекор карда шавад. Агар қатъ гардидани никоҳ аз иродаи тарафҳо вобаста набошад, бекор кардани он қонун аз иродаи ҳамсарон вобаста буда, қасе ба қасе онҳо дар муносибатҳои оиладорӣ дахлат карда наметавонист, танҳо суд ҳуқуқ дошт ба мақсади ҳифзи оила муҳлати оштии пешбинӣ намояд [М-14].

11. Таҳлили қонунгузориҳои оилавии Тоҷикистони шуравӣ нишон медиҳад, ки меъёрҳои қонун бештар майл ба ҳимояи ҳукуқи манфиатҳои қонунӣ қўдакони дошта, қабул гардидани нагардидани санадҳои ҳукуқии мақомоти давлатӣ аз манфиати онҳо вобаста буд. Дар фазои меъёрҳои ҳукуқии танзимкунандаи муносибатҳо вобаста ба фарзандхондӣ ва ухдадорӣ алиментдиҳӣ ҳимоя гардидани ҳукуқи манфиатҳои иҷтимоии қонунӣ қўдакони назаррастаранд. Дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ институти фарзандхондӣ таърихи хеле қадима дошта бошад ҳам, танзими он дар қонунгузориҳои оилавии Тоҷикистони шуравӣ ба як қатор хусусиятҳои фарқкунанда ба роҳ монда шуд. Агар аз як ҷониб, манфиати қўдакони ягона асос барои қабули қарор дар бораи фарзандхондӣ бошад, аз ҷониби дигар, танҳо ноқилгон ба фарзандхондӣ қабул карда мешуданд. Шахрвандони қилғи қарду қинс ҳукуқи ба фарзандхондӣ қилғиқанро доштанд, ба истисноӣ: а) шахсоне, ки аз ҳукуқи қадару қодарӣ маҳрум шудаанд; б) шахсоне, ки ба тариқи муқаррарқардаи қонун қайри қобили амал ё қобилияти

амалашон маҳдуд доништа шудаанд; в) шахсоне, ки барои саркашӣ аз додани алименти кӯдакон маҳкум шудаанд; г) шахсоне, ки пештар ба фарзандӣ қабулкунанда буда, ба фарзандӣ қабулкунӣ онҳо дар натиҷаи уҳдадорихояшонро ба таври дахлдор иҷро накарданашон бекор карда шудааст. Яке аз мақсадҳои муқаррар намудани фарзандхондӣ тарбияи кӯдакони ятим дар муҳити оилавӣ буд. Азбаски шахсони зикргардида муҳити оилавии солим ва тарбияи дурусти кӯдаконро ташкил карда наметавонанд ва дар назди онҳо ба воя расидан ба манфиати кӯдак нест, маҳдуд гардидани ҳуқуқи чунин шахсон ба фарзандхондӣ ба мақсад мувофиқ аст. Чун ҳуқуқи манфиатҳои кӯдак дар меҳвари қонунгузории оилавӣ қарор дошт ба таъминоти моддии онҳо аҳамияти махсус дода мешуд. Падару модаре, ки бо ихтиёри худ кӯдаконро аз ҷиҳати моддӣ таъмин намекарданд алимент рӯёнида мешуд ва мувофиқи қонун ду тартиби рӯёнидани алимент муқаррар гардида буд: 1) муқарар намудани алимент бо ғоиз аз маош ё даромади дигари мунтазам; 2) муқаррар намудани алимент ба маблағи қатъӣ аз падару модаре, ки даромади номунтазами тағйирёбанда доштанд [М-12].

12. Муносибатҳои молумулкии ҳамсарон яке аз масъалаҳои баҳсноки ҳуқуқи оилавӣ буда, ҳанӯз аз замонҳои қадим дар маркази диққати олимону донишмандон қарор дошт ва тавассути сарчашмаҳои асосии низомҳои ҳуқуқии гуногун мавриди танзим қарор мегирифт. Шояд маҳз ҳамин ҳолат Ф. Энгелсро водор намудааст, ки моликиятро сабаби пайдоиши оила донад. Бо ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар танзими муносибатҳои амволии ҳамсарон таҳаввулотӣ ҷиддие ба вуҷуд омад. Агар аз як ҷониб, зану шавҳар ба моликият ҳуқуқи баробарро соҳиб гашта бошанд, аз ҷониби дигар, сарчашмаҳои даромади оила хеле зиёд гардиданд. Бинобар ин, чунин муносибатҳо дар қонунгузории оилавӣ нисбатан васеъ мавриди танзим қарор гирифтанд ва Кодекси оила ҳам бо иродаи тарафҳо (дар асоси аҳдномаи никоҳ ва дигар созишномаҳо) ва ҳам тибқи муқаррароти қонун муайян кардани вазъи ҳуқуқии моликияти ҳамсаронро пешбинӣ намуд. Мувофиқи қонун моликияти ҳамсарон аз моликияти шахсӣ ва умумӣ (якҷоя)-и онҳо иборат мебошад ва моликияти шахсӣ

молу мулки то никоҳ ва тариқи тухфа ва мерос бадастомада ба ҳисоб рафта, ҳар як ҳамсар метавонад онро мустақилона ихтиёрдорӣ намояд. Моликияти умумӣ (якҷоя)-и ҳамсарон бошад аз молу мулки баъди бастанӣ никоҳ бадастоварда (ба истисноӣ тухфа ва мерос) иборат буда, новобаста аз он, ки кадоми онҳо онро ба даст овардаанд, ҳамсарон нисбат ба он ҳуқуқи баробар доранд. Қонунгузории оилавии ҚТ ду низомӣ (қонунӣ ва шартномавӣ)-и танзими ҳуқуқи моликияти ҳамсаронро пешбинӣ намудааст, ки ҳам молу мулки шахсӣ ва ҳам молу мулки умумӣ (якҷоя)-и онҳо бо ҳарду низом танзим гашта метавонад ва интиҳоби низом (қонунӣ ё шартномавӣ) ба ихтиёри ҳамсарон воғузор гардидааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар асоси низомҳои зикршуда танзим гаштани муносибатҳои амволии ҳамсарон хусусияти муҳимми қонунгузории оилавии Тоҷикистони соҳибистиклол ба ҳисоб рафта, дастоварди назарраси соҳаи ҳуқуқи оилавӣ мебошад, зеро меъёрҳои дорои ҳислати диспозитивӣ (иродавӣ) хеле зиёд гардиданд ва ҳамсарон дар муайян намудани тақдири ҳуқуқи моликияти худ ҳуқуқи интиҳоби низом (қонунӣ ё шартномавӣ)-ро пайдо намуданд [М-13].

13. Аҳдномаи никоҳ як навъ созишнома миёни зану шавҳар ё касоне, ки меҳоханд ақди никоҳ банданд доништа шуда, танҳо муносибатҳои молумулкии онҳоро ба танзим медарорад ва муносибатҳои ғайримолумулкӣ наметавонанд объекти он бошанд. Тарафҳои аҳдномаи никоҳ метавонанд вазъи ҳуқуқи молу мулки дошта ва дар оянда ба даст меовардаи худро муайян намуда, сарҳади тарафҳоро дар он нишон диҳанд, ҳамчунин онҳо ҳуқуқ доранд моликияти шахсии худро ба моликияти умумӣ (якҷоя) ва ё баръакс моликияти умумӣ (якҷоя)-ро ба моликияти шахсӣ тақсир диҳанд. Яъне, давлат ба тарафҳои аҳдномаи никоҳ ҳуқуқҳои васеъ дар тақсими молу мулки шахсӣ ва якҷояро додааст. Аҳдномаи никоҳ аз рӯи қоидаи умумӣ бо аҳдҳои маданӣ умумияти хеле зиёд дошта бошад ҳам, бо як қатор хусусиятҳои худ аз он фарқ менамояд: а) дорои субъекти махсус (зану шавҳар ё шахсоне, ки меҳоханд никоҳ кунанд) мебошад; б) эътибори ҳуқуқӣ пайдо намудани он метавонад аз баста шудани ақди никоҳ вобаста бошад; в) бо қатъ гардидани никоҳ муҳлати амали он ба охир мерасад. Аҳдномаи

никоҳ метавонад аз тарафи суд қисман ё пурра бекор карда ва ё беэътибор доништа шавад. Бо чунин мақсад тарафҳои аҳдномаи никоҳ ва шахсони сеюм (кредиторҳо) бо ариза ба суд мурочиат карда метавонанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки зиёд гардидани моликияти аъзоёни оила сабаби асосии муқаррар гардидани аҳдномаи никоҳ дар қонунгузориҳои оилавӣ гардидааст ва баста шудани он ба ҳамсароне, ки моликияти хеле зиёд доранд, муфидтар мебошад. Бастанӣ аҳдномаи никоҳ ҳукуки шаҳрвандон буда, онҳо метавонанд бо салоҳдиди худ онро банданд ё набанданд, вале шаҳрвандони хориҷие, ки меҳондоранд акди никоҳ кунанд уҳдадоранд, ки аҳдномаи никоҳ банданд [М-19].

14. Қонунгузориҳои оилавии ҚТ ҳукуку уҳдадорихоӣ муайяни падару модарро нисбат ба фарзандон муқаррар намудааст ва онҳоро дар баробари таъминоти моддии фарзандон дар таълиму тарбия намудани онҳо ва муҳайё намудани шароити лозимӣ барои таълиму тарбияи кӯдакон дар муассисаҳои таълимӣ масъул гардонидаст. Бо ин мақсад ба меъёрҳои ахлоқӣ характери ҳукукӣ дода шуда бошад ҳам, бо дарназардошти зарурати замонӣ чунин амал ба мақсад мувофиқ аст, зеро рушди технология, бархӯрди тамаддунҳо, ниҳоят васеъ гаштани фазои иттилоотӣ, таъсири мақсадноки намоёндагонӣ фарҳанги гуногун ба психологияи кӯдакон ахлоқи онҳоро коста ва тарбияи онҳоро хеле мушкил гардонидаст. Дар таъмини ахлоқи нақӯ, таълиму тарбияи кӯдакон, ҳифзи арзишҳои фарҳанги миллӣ дар оила бо роҳи танзими ҳукуки масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи кӯдак нақши ду қонуни миллӣ – Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» ва Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» хеле калон аст [М-26].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ:

1. Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ, ки соли 1969 қабул гардида, аз 1 январи соли 1970 дар амал ҷорӣ шуда, бевосита дар давраи Иттиҳоди шуравӣ қабул шуда бошад, Кодекси оила ҚТ, аз 13 ноябри соли 1998, №683, дар Тоҷикистони соҳибистиклол қабул гардида бошад ҳам, сабаби асосӣ, барҳам хӯрдани Иттиҳоди шуравӣ ва гузаштан ба низоми

нави ҳукуқӣ мебошад. Чи тавре мушоҳида менамоем дар қабули харду Кодекс (1969-1998) таъсири ИЧШС нақши калидӣ дошт. Ба назари мо имрӯз ҳамчун давлати мустақил, бо истифода аз дастовардҳои охиринаи илми соҳаи ҳукуқи оилавӣ, таҷрибаи судӣ ва бе нақши калидӣ доштани дигар давлатҳо, аз нав қабул намудани Кодекси оилаи ҚТ ба мақсад мувофиқ мебошад.

2. Бо дарназардошти он ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон принципи якканикоҳиро муқаррар намудааст ва тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мардон ва занон баробарҳуқуқанд, дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дузанагӣ ё серзанагӣ, инчунин барои душавҳарӣ ё сершавҳарӣ низ ҷазо пешбинӣ карда шавад. Мо зарур мешуморем, ки моддаи 170, иловаи 1 дар матни зерин илова карда шавад: душавҳарӣ ё сершавҳарӣ, яъне бо ду ё якчанд мард зинагӣ кардан бо пешбарии хоҷагии умумӣ, - бо ҷарима ба андозаи аз як ҳазор то ду ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати то ду сол ё бо маҳдуд кардани озодӣ ба муҳлати то панҷ сол ҷазо дода мешавад;

3. Бо дарназардошти рушди иқтисодиёт, зиёд гардидани сарчашмаҳои даромад, ғаний гардидани бучаи оилаҳо ва зиёд шудани шумораи соҳибкорон, махсусан, қонони соҳибкор, инчунин аҳамияти муҳим доштани аҳдномаи никоҳ дар танзими муносибатҳои молумулкии зану шавҳар зарур мешуморем, ки дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирот ворид карда шуда, бастанӣ аҳдномаи никоҳ дар баробари шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, барои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳатмӣ гардонида шавад;

4. Азбаски рӯёнидани алимент бо ғоиз аз маош ва даромади дигар бо зиёд шудани шумораи фарзандон сабаби кам шудани андозаи он мегардад, ба мақсад мувофиқ аст, ки ба моддаи 81 Кодекси оила тағйирот ворид намуда, рӯёнидани алимент аз падару модар барои фарзандони ноболиғ бо ғоиз аз маош ё даромади дигари мунтазам, ки барои як фарзанд қоряк, барои ду фарзанд сеяк, барои се фарзанд ва зиёда аз он – нисфи музди меҳнат ва даромади дигари падару модар мебошад бекор карда шуда, алимент барои фарзандони ноболиғ танҳо ба тариқи устувор ва барои ҳар як фарзанд ба андозаи аз ду то се нишондиҳанда барои ҳисобҳо муқаррар карда шавад.

5. Мо чунин мешуморем, ки барои танзими ҳукукии нисбатан беҳтари фарзандхондӣ тағйири истилоҳи «фарзандхондӣ» ба ибораи «ба нигоҳубин гирифтани кӯдак» ва бекор кардани сирри фарзандхондӣ ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро дар ин сурат ҳам ҳукуки кӯдак ба муошират бо падару модари биологӣ боқӣ мемонад ва ҳам қонунан фиреб додани кӯдакро аз байн мебарем. Агар ба махфияти фарзандхондӣ аз ҷониби дигар назар кунем, қонун моро ба фиреб додан муваззаф намудааст ва ин фиреб боиси аз ҳукуки шинохтани волидайнӣ худ маҳрум гардидани кӯдак мегардад, дар ҳоле, ки никоҳи бо роҳи фиреб басташуда безътибор, шартномаи бо роҳи фиреб басташуда безътибор, фиреби истеъмолкунандагон ҳукуквайронкунӣ, шохидии бардуруғ чиноят аст. Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки сирри фарзандхондӣ бекор карда шуда, истилоҳи фарзандхондӣ ба ибораи «ба нигоҳубин гирифтани кӯдак» иваз карда шавад.

6. Ба мақсад мувофиқ аст, ки тибқи талаботи қонун ва ё санади дигари таъсирасонӣ нафароне, ки ҳукуки бастанӣ ақди никоҳи мусулмонӣ доранд, аз ҷониби Маркази исломшиносӣ ва ё Кумитаи оид ба корҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аниқ карда шаванд ва ба онҳо ҳуҷҷати махсус, ки ҳукуки бастанӣ никоҳи мусулмониро медиҳад, пас аз имтиҳон ва санҷиши донишҳои диниашон диҳад ва онҳоро муваззаф гардонад, ки қабл аз бастанӣ ақди никоҳи динӣ ҳуҷҷат — далели тарафҳоро доир ба мурочиат ба сабти асноди ҳолати шахрвандӣ, қабул кунанд ва сипас хутбаи никоҳ хонанд ва барои нафароне, ки ин талаботро риоя намеkunанд ҷавобгарии чиноятӣ муқаррар карда шавад;

7. Мувофиқи қонунгузориҳои оилавӣ ашъи истифодаи шахсӣ (либос, пойафзол ва ғ.) моликияти шахсии ҳамсарон ба ҳисоб меравад, ба истиснои ҷавохирот ва асбоби дигари зебу зиннат. Ба андешаи мо, амволи муштарак донишони ҷавохирот ва асбоби дигари зебу зинати истифодаи шахсӣ баҳсбарангез буда, эҳтимоли поймол гардидани ҳукуки яке аз тарафҳо дар чунин ҳолат ҷой дорад. Масалан, шахрванд «А» бо ҳамсараш шахрванд «Б» маслиҳат менамоянд, ки мо даҳ ҳазор сомонӣ моликияти муштарак дорем ва онро барои харидории пайафзол

ва шиму костюм (барои мард бо панҷ ҳазор сомонӣ) ва гарданбанди тиллоӣ (барои зан бо панҷ ҳазор сомонӣ) харч менамоем. Вале ҳангоми тақсими моликияти ҳамсарон суд гарданбандро тақсим менамояд, вале пойафзол ва шиму костюм ба мард боқӣ мемонанд. Пешниҳод менамоем, ки ба КОҚТ тағйирот ворид намуда, истисно намудани ҷавохирот ва асбоби дигари зебу зиннат бекор карда шавад.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

а) Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[М-1] Аминджонов А.Х. Правовое регулирование брака в зороастризме / А.Х. Аминджонов // Вестник Таджикского национального университета. – 2015. - №3/11 (188). – С. 86-88.

[М-2] Аминджонов А.Х. Правовые нормы регулирования расторжения брака в исламе / А.Х. Аминджонов // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. - №2/7 (213). – С. 238-240.

[М-3] Аминҷонов А.Х. Шароити талокдиханда дар низоми ҳуқуқи исломӣ / А.Х. Аминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. - №2/4. – С. 249-251.

[М-4] Аминджонов А.Х. Правовое состояние супругов в эпоху зороастризма / А.Х. Аминджонов // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. - №2/3. – С. 271-272.

[М-5] Аминҷонов А.Х. Возникновение брака и его вид в период действия обычно-традиционного права на территории исторического таджикистана / А.Х. Аминҷонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. №5. – С. 242-246.

[М-6] Аминҷонов А.Х. Усыновление и удочерение: порядок и их правовое последствия в системе зороастрийского права / А.Х. Аминҷонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. №6. – С. 236-239

[М-7] Аминҷонов А.Х. Вазъи ҳуқуқи моликиятии занон дар низоми ҳуқуқи зардуштия / А.Х. Аминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №7. – С. 243-245.

[М-8] Аминҷонов А.Х. Никоҳ ва шартҳои бастанӣ он тибқи таълимоти ҳуқуқи зардуштия / А.Х. Аминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №8. – С. 304-307.

[М-9] Аминҷонов А.Х. Ҳуқуку уҳдадорӣҳои ҳамсарон нисбат ба ҳамдигар дар низоми ҳуқуқи исломӣ / А.Х. Аминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №9. – С. 340-343.

[М-10] Аминҷонов А.Х. Танзими муносибатҳои ҳуқуқи никоҳӣ-оилавӣ тибқи сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ / А.Х. Аминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №10-1. – С. 249-252.

[М-11] Аминҷонов А.Х. Маҳрамҳои сабабиву разоъӣ ва танзими ҳуқуқи муносибатҳои никоҳӣ дар низоми ҳуқуқи исломӣ / А.Х. Аминҷонов // Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2021. №4 (36). – С. 57-66.

[М-12] Аминҷонов А.Х. Уҳдадорӣҳои алиментдихӣ / А.Х. Аминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. - №10-2. – С. 208-212.

[М-13] Аминҷонов А.Х. Низоми ҳуқуқи молу мулкӣ ҳамсарон / А.Х. Аминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. - №5. – С. 225-229.

[М-14] Аминҷонов А.Х. Шартҳои бастан ва асосҳои қатъ гардидани никоҳ дар Тоҷикистони шуравӣ / А.Х. Аминҷонов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. 2024. №1 (33). – С. 82-95.

[М-15] Аминҷонов А.Х. Баъзе масъалаҳои сарчашмаҳои ҳуқуқи оилавӣ / А.Х. Аминҷонов // Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2023. №3 (43). – С. 100-107.

[М-16] Аминҷонов А.Х. Вазифа ва принципҳои ҳуқуқи оилавии шуравӣ / А.Х. Аминҷонов // Ҳаёти ҳуқуқӣ. 2023. №4 (44). – С. 95-99.

[М-17] Аминҷонов А.Х. Танзими ҳуқуқи амволи муштаракӣ ҳамсарон тибқи низоми қонунӣ / А.Х. Аминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. - №6-1. – С. 227-232.

[М-18] Аминҷонов А.Х. Асосҳо ва тартиби безътибор донишони аҳдномаи никоҳ мувофиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.Х. Аминҷонов // Законодательство. 2024. №1 (53). – С.103-107.

[М-19] Аминҷонов А.Х. Аҳдномаи никоҳ: тартиби тағйир ва бекор кардани он / А.Х. Аминҷонов // Законодательство. 2024. №2 (54). – С.91-96.

**б) Мақолаҳои илмие, ки дар нашрияҳои дигари
илмӣ нашр шудаанд:**

[М-20] Аминҷонов А.Х. Вазъи ҳуқуқии ҳамсарон дар ҳуқуқи зардуштия / А.Х. Аминҷонов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии байналмиллалӣ таҳти унвони «рушди илмҳои таърих ва ҷомеашиносӣ дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон», бахшида ба 70-солагии Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (17-18-уми апрели соли 2015), Душанбе: «Ирфон», 2015. – 318с.

[М-21] Аминҷонов А.Х. Аҳамияти иҷтимоии никоҳ ва роҳҳои мустаҳкамсозии он / А.Х. Аминҷонов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба соли «Рушди сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ» таҳти унвони «Нақши соҳаи сайёҳӣ дар пешрафти иқтисодиёти милли» 24 феввали соли 2018. – Қўрғонтеппа, 2018. – С. 116-118.

[М-22] Аминҷонов А.Х. Бастании никоҳ ва ҳимояи ҳуқуқи занон тибқи низомии ҳуқуқи зардуштӣ / А.Х. Аминҷонов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба соли «Рушди сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ» таҳти унвони «Нақши соҳаи сайёҳӣ дар пешрафти иқтисодиёти милли» 24 феввали соли 2018. – Қўрғонтеппа, 2018. – С. 125-128.

[М-23] Аминҷонов А.Х. Нақши ҳадис дар танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ-оилавӣ дар ислом / А.Х. Аминҷонов // Мактаби сиёсии Пешвои миллат. 2020. №1. – С. 249-251.

[М-24] Аминҷонов А.Х. Формирования семейного законодательства советском Таджикистане / А.Х. Аминҷонов // В сборнике: теоретические вопросы формирования культуры прав человека в Таджикистане. Материалы международной научно-теоретической конференции. Душанбе, 2023. – С.264-273.

[М-25] Аминҷонов А.Х. Вазъи ҳуқуқии ҳешони разоъӣ (ширхора) аз назари ҳуқуқи исломӣ / А.Х. Аминҷонов // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (7-уми декабри соли 2020) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С. 377-381.

[М-26] Аминҷонов А.Х. Ҳуқуқ ва уҳдадорихои падару модар тибқи қонунгузории оилавӣ ва нақши ВАО дар иттилоотонии меъёрҳои ҳуқуқи шаҳрвандон / А.Х. Аминҷонов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзӯи «Нақши ВАО дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди фарҳанги тамаддунҳо» (11-12 апрели соли 2025). – С.622-625.

[М-27] Аминзода А.Х. Уҳдадорихои падару модар дар амалигардонии ҳуқуқи кӯдак ба таҳсил / А.Х. Аминзода // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзӯи «Конститутсия – асоси низоми сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (5-уми ноябри соли 2025) – Душанбе: Матбааи Соҳибкор, 2025. – 220с.

[М-28] Аминҷонов А.Х. Хусусиятҳои ҳуқуқи оилавӣ дар ҳавзаи Мовароуннаҳр / А.Х. Аминҷонов // Конференсияи илмӣ-назариявӣ таҳти унвони «Абумансури Моторудӣ – асосгузори каломи ақлгарой ва таҳаммулпазирий» Душанбе: 2025. 202 с.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

**УКД: 340.1+321.01 (091)
А-59**

На правах рукописи

АМИНЗОДА АБДУРРАЗЗОК ХУДОЙШУКУР

**СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СЕМЕЙНОГО ПРАВА В
ИСТОРИИ ПРАВА ТАДЖИКСКОГО НАРОДА**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание учёной степени доктора юридических
наук по специальности 5.5.1. Теория и история права и
государства; история учений о праве и государстве

Душанбе – 2025

Диссертация выполнена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения Таджикского национального университета.

Научный консультант: **Холикзода Абдурахим Гафор**, доктор юридических наук, профессор, директор Государственного учреждения «Центр исламоведения при Президенте Республики Таджикистан»

Официальные оппоненты: **Бободжонзода Исрофил Хусейн**, доктор юридических наук, доцент, заведующий отделением теоретических проблем государства и современного права Института философии, политологии и права имени А. Баховиддинова национальной академии наук Таджикистана

Рачабзода Равшан Мухиддин, доктор юридических наук, профессор кафедры теории государства и права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Мухаммадиев Иззатулло Сайфуллоевич, доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры теории государства и права юридического факультета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики

Ведущая организация: **Академия Министерства внутренних дел Республики Таджикистан**

Защита диссертации состоится «7» апреля 2026 года в 10:00 часов на заседании Диссертационного совета 6D.БАК-018 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, Буни Хисорак, корпус 11, зал Диссертационного совета юридического факультета).

С содержанием диссертации можно ознакомиться на сайте **www.tnu.tj** и в библиотеке Таджикского национального университета (ТНУ) по адресу: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Автореферат разослан «___» _____ 2026года.

Учёный секретарь диссертационного совета, кандидат юридических наук, доцент:

Кодиров Н.А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Приобретение независимости Таджикистана продиктовало задачу создания и построения правового, демократического, светского и унитарного государства. Правительство Таджикистана провозгласило своей главной целью формирование и развитие гражданского и справедливого общества. Объективная реальность выбора такой системы государственности и создание справедливого общества кроется в усилиях и мужестве героического сына нации, которая оформлена референдумом, с опорой на нравственные и правовые ценности предков, сохранявшиеся на протяжении тысячелетий, и официально провозглашена, благодаря государственной независимости и народного суверенитета.

На процесс формирования правовой системы демократического, правового и светского государства Таджикистана существенное влияние оказали, с одной стороны, ценностные аспекты правового и общественного опыта предков народа, опыт государственности, правовые системы, действовавшие в различные исторические периоды, сложные периоды истории народа, правовая память, с другой – современные достижения юридической науки. Государство и Правительство Таджикистана, между этим двум богатым духовным процессам, сыграли действенную роль в интеграции исторических и современных интересов в духе демократического и правового государства.

Богатая история культуры нации и беспрецедентный опыт цивилизации наших предков, в трудные и судьбоносные моменты истории, словно огромная духовная сила, снабжали жернова самосохранения и развития социально-культурного и политического единства нашей нации водой милосердия и духовной пищи. Заслуга Великого Лидера Нации в том, что он хорошо понимал этот благоухающий, вдохновляющий и одухотворяющий аромат исторической памяти в решающие моменты судьбы нации – Национального Примирения и говорил: «Богатая культурная память нашей цивилизованной нации помогла нам сесть за стол переговоров...» [5, с. 152].

В современных условиях, для каждого народа и нации обладающего государством, стремящихся обеспечить защиту

национальных ценностей и создать государство, соответствующее духу ее народа, недостаточно только достижение государственной независимости; необходимы также политико-правовые, социально-экономические и научно-технологические гарантии стабильного развития всех сфер общественной жизни.

Формирование правовой системы республики в направлении построения гражданского общества за годы независимости приобрело устойчивый и необратимый характер, благодаря усилиям Основателя мира и национального единства – Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, а также благодаря крепкой воле народа Таджикистана, слаженной деятельности системы государственного управления и профессионального парламента.

Суверенный Таджикистан, как неотъемлемый и активный субъект мирового сообщества, развивается в рамках общечеловеческих ценностей, с учетом уважения национальных ценностей, и признания богатой истории народа. В процессе формирования новой правовой системы демократического и светского государства Таджикистана, в рамках международных стандартов развития права возрождаются позитивные нормы и явления правовой памяти нации, активно принимаются как национальные, так и общечеловеческие правовые достижения в свете демократического и светского государства национального характера. Такое положение сделало правовую систему государства активной правовой системой, отвечающим потребностям народа, находящейся на службе народа Таджикистана, имеющего глубокие корни свободолюбия.

Семейно-правовые отношения считались одной из наиболее активных и важных сфер в системе социально-культурных отношений и правового поля любого общества и остаются таковыми по сей день. Семейно-бытовые отношения всегда играли значительную роль в фундаментальных общественных отношениях, в формировании и развитии правовой системы страны. Особенно это касается становления восточных обществ, где исторически статус семьи и её социальные особенности всегда играли особую роль в социализации и методологической основой организации административной системы, формировании правовых аспектов семьи, правовом регулировании семейно-правовых отношений и статуса её субъектов всегда имели существенное

значение не только в политическом и моральном, но и в психологическом, юридическом и культурном плане.

Эти основные и особенные черты положения семьи в развитии культур и цивилизаций закономерно поставили семью в центре общественных отношений, а её правовые и психологические характеристики систематизировались на просторах социально-правовых наук весьма сложным и серьёзным образом с определёнными социальными целями и задачами под влиянием национальных верований и традиций. Эти особенности мы отчетливо ощущаем в процессе развития истории семейного права на территории Таджикистана, на просторах прошлых правовых систем народа.

Эта тенденция закономерно укрепляет влияние правовых норм сферы семейных отношений в традиционных обществах на развитие и совершенствование правовой системы в целом, и на формирование правовой культуры нации, в частности. Активизация субъектов и их морально-этический статус в свете семьи в таких традиционных обществах также оказывают обратное воздействие на формирование семьи как первичной ячейки общества и правовой системы в меру её достойного проявления. Эта ситуация, в сложные моменты правового положения женщин как бесправного субъекта семейных отношений, вопреки господствующему социальному праву и ожиданиям исследователей, выдвинула на первый план придворных женщин-матерей, которые изменили направление государственной политики по ключевым историческим вопросам в неожиданном направлении. Наглядным примером этого является влияние придворных женщин на государственное управление от эпохи Ахеменидов до династии Саманидов, а от них – до правления кочевой династии Шейбанидов. Это также характерная черта репрезентации положения членов семьи и правового положения женщин в общественной и политической жизни народов Востока, которую, наряду с отраслевыми правовыми вопросами, необходимо понять и осмыслить.

Наряду с этим, специфика репрезентации субъектов семьи в правовой системе народов Востока требует всесторонних правовых знаний об основах правоотношений, практических положениях семейного права и его явлениях, имеющих признаки

позитивного и религиозного права, для правильного понимания сущности формирования семьи и ее перспектив в ходе истории. Поэтому, в зависимости от того, как действовали в прошлом и как реализуются в настоящее время нормы, направленные на регулирование этих отношений, они зачастую представляют собой не только устойчивость семьи и общества, но и суть развития права и государства в целом, представляя собой динамику развития национального мышления, с юридической точки зрения. Понимание и осмысление этой динамики для эффективности регулирования семейных отношений в современных условиях, предотвращения причин распада семьи и исправления несовершенного воспитания детей может оказать положительное влияние на мышление общества в прогрессивном направлении.

Богатый правовой опыт таджикского народа, имеющий богатую древнюю историю, неоднократно привлекал внимание не только отечественных, но и зарубежных юристов в области семейно-правовых отношений. История права нашего народа содержит множество актуальных правовых вопросов, которые с точки зрения степени и качества развития значимого общественного явления могут быть предметом изучения, исследования, а в случаях, соответствующих природе светского государства, может быть рассмотрен вопрос их размещения в современной правовой системе как средства стабильности семьи, воспитания детей и предотвращения распада молодых семей, как крепкого звена социальной сплоченности. С другой стороны, освещение ценностей семейного права таджикского народа на пути истории позволяет представить исследователям и историкам правовую память народа в связи с правовыми реалиями как системный процесс истории права нации, заполнить и совершенствовать сложные страницы истории государства и права. Именно эти факторы определили один из аспектов выбора темы исследования.

Актуальность проблем развития семейно-правовых отношений в истории права и современной правовой системе древнего таджикского народа, находившихся на высоком уровне идейно-нравственного и правового регулирования, несомненно, очевидна. Изучение и анализ этого широкого спектра правовых ценностей ещё более актуальны в формирующемся гражданском

обществе Таджикистана, в котором семья играет центральную роль. Сохранение семьи и почитание семейных ценностей в традициях быта и современной правовой системе таджиков всегда считалось одной из важнейших социально-экономических задач, показателем общего уровня нравственности и духовности нации.

Семья и семейные отношения – это своего рода музей историко-правовых событий, отражающий лучшие обычаи и традиции национального права. Это, несомненно, доказывает актуальность выбранной темы в форме докторской диссертации, расширяя её сущность и практическое назначение в правовой сфере.

Осознание истории народного права пробуждает в каждом человеке стремление к национальному самосознанию и чувство уважения к истории, обычаям и традициям прошлого. В то же время такое осознание истории права, ознакомление с положительными и отрицательными сторонами современных норм позволяет уделять серьезное внимание принятию законов, соответствующих национальному менталитету, отражающих природу светского и демократического государства. В связи с тем, что в современном мире процесс глобализации интересов стремительно ведет к слиянию и столкновению цивилизаций, сохранение национальной культуры и ценностей, их эффективное правовое регулирование, надлежащее установление международно-правовых отношений внутри страны и за ее пределами, обеспечение мира и стабильности в каждом национальном государстве приобрели большое значение. Следует отметить, что Таджикистан является одной из первых постсоветских стран, в которых правовая система развивается с учетом особенностей национальных ценностей. В частности, ярким подтверждением вышесказанного является принятие Законов Республики Таджикистан «Об упорядочении торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» [3] и «Об ответственности за обучение и воспитание ребёнка» [2].

Исторически уникальный опыт становления и развития трёх правовых семей – зороастрийской, мусульманской и советской – по-разному повлиял на структурно-духовную природу правовой памяти и правосознания современных таджиков. Исследователи справедливо отмечают, что: «Изучение и использование правового

опыта любого народа эффективно в совершенствовании его правовой системы, особенно если правовой опыт огромен и золотой запас ценностных норм богат, то эффект будет ещё более благотворным. Именно таджики, внёсшие значительный вклад в развитие цивилизации и права народов Ближнего и Среднего Востока, обладают таким богатым и насыщенным опытом» [62, с. 8].

Среди других юридических наук, система истории права таджикского народа, особенно сфера семейного права, занимала особое место в ходе истории, а отдельные его институты, такие как брак и развод, на разных исторических этапах находились на определённом содержательном уровне постоянного развития, неся в себе позитивные и благотворные изменения для семьи и жизни её членов. Если мы рассмотрим современное семейное законодательство, независимо от источников, из которых оно произошло, мы столкнёмся со многими правовыми нормами, основа возникновения которых кроется в историко-правовых источниках народа.

Семейное право и законодательство современного Таджикистана в сфере семейно-брачных отношений, несмотря на использование передового опыта современных цивилизаций, в той или иной мере в процессе совершенствования отдельных институтов семьи отражают процесс трансформации отдельных историко-правовых ценностей народа. В отечественной юридической науке данный вопрос до настоящего времени не подвергался всестороннему исследованию с теоретической и практической точки зрения. Отсюда рассмотрение данной темы представляется актуальным и заслуживает особого внимания как со стороны истории права, так и теоретико-правовой науки.

Таким образом, суть актуальности темы исследования заключается в богатом и до сих пор неизученном опыте основных семейных институтов наших предков, которые развивались на протяжении тысячелетий в правовом институте традиционного, зороастрийского и исламского права, и в образцовой семье наших предков, обладавших особым чувством добра и справедливости, приобрели разнообразные и полезные формы регулирования брачно-семейных отношений, а в древности и средневековье дали человечеству образцовые семьи, представили смежным

цивилизациям и последующим правовым семьям качественные формы и типы организации семьи и стали великим ресурсом юридической науки, пригодным к наследованию.

Степень исследования научной темы. В исследовании истории семейного права, отечественные учёные О. Усмонов, М. Махмудов, О. Эмомали, обращая внимание на вопросы правовых явлений, условий и обстоятельств деятельности субъектов семейных правоотношений, высказали интересные идеи, подходы к постановке проблем, решения проблем и научные достижения которых внесли ценный вклад в усиление методологии и содержания научной диссертации.

Вопросы, связанные с семейным правом, и в частности с институтами брака, развода, усыновления, алиментных обязательств, имущественных прав и обязанностей супругов в истории права таджикского народа и современной правовой системе, в той или иной мере нашли отражение в научных исследованиях ученых-юристов, труды которых посвящены общим проблемам истории права и государства или отдельным вопросам правовой системы. К ним следует отнести научные работы историков, социологов и юристов, таких как Е.Г. Азаровой, Г.С. Азизкуловой. Азизкулова Г.С. исследовала правовые источники в истории Таджикистана [7], У. Азиззода, подвергает сравнительному анализу институты преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана, с акцентом на преступления против семьи [8], Ш. Азимова, при изучении основ государства и права Саманидов, определяет их правовые источники [9], В.В. Бартольда, при исследовании истории ислама и арабского Халифата, анализирует правовое положение мусульман в арабском халифате, в связи с арабским завоеванием и распространение исламского права в Центральной Азии [14; 15], Л.В. Берг, исследует мусульманское право в ключе ханафитского и шафиитского правового учения [16; 23], И.Х. Бободжонзода, А.Богалюбов, рассматривает виды наказаний в мусульманском праве [17], С.Н. Бондова, И.Б. Буриев, последний изучал феномены уголовного права в зороастрийском учении, изучал практику мусульманского права на территории исторического Таджикистана, определял его особенности, а также изучал историю государства и права Таджикистана, анализировал

правовую систему и управления государством [20; 21; 22; 84], Ван ден Берга, В.А. Грачевой, А. Джалилова, Б.А. Джандарбека, Ю.А. Каралевой, Е.В. Кецко, Н.М. Костровой, П.В. Крашенинниковой, Е.В. Кулагиной, Ж.З. Маджидзода, Г.М. Керимова анализировал шариат с социальной точки зрения [33; 34], Н.А. Кислякова изучала историю семьи и брака Народов Центральной Азии и Казахстана, определяла их местные обычаи и традиции [35], А.А. Мазохири, М.А. Махмудзода изучал семейное право в независимом Таджикистане, уделяя больше внимания понятию брака и источникам семейного права [39], М.Г. Масевича, И. Мирализода И. Муромцева, Е.С. Насриддинзода исследует историю государства и права Таджикистана с древних времён до X века, уделяя больше внимания традиционному праву, а также анализирует правовую культуру [46; 47], А.М. Нечаевой, Д.С. Обидов изучая ханафитское учение права и ее значение, определял ее особенности в суннитском направлении [85], Ю. Одинаева, Н.В. Орловой, Л.М. Пчелинцевой, М.З. Рахимова, Ф.М. Рахимовой, Д.С. Рахмона, И.Д. Сафарова при исследовании правовой системы государства Саманидов и определяет правовые источники Саманидов [86], Б.А. Сафарзода подвергает сравнительному изучению международные стандарты прав человека с исторической и современной точки зрения, определяя формирование первых исламских государств [54; 55], П.И. Седугиной, Р.Ш. Шарофзода, Л.Р. Сюкияйнена анализирует мусульманское право с теоретической и практической точки зрения [57], Ф.Т. Тахиров исследовал институт и нормы гражданского права в эпоху зороастризма, определял развитие права в Таджикистане с исторической и современной точки зрения [59; 60], О.У. Усмонова, Ф.С. Хайдаровой, Х.Н. Химматова, А.Г. Харчева, А.Г. Халикзода в своей работе Правовая система зороастризма рассматривал виды брака и его стороны, а также проводил исследования по правам женщин [62; 51], А.Ф. Хирави при изучении прав и обязанностей женщин в мусульманской правовой системе, уделяет особое внимание на целомудрию женщин [6], Б. Худоёрзода, А.П. Шишова, Ю. Якубова (Юсуфшохи Ё.) и др.

Отдельные аспекты практической семейной жизни, сложные и запутанные ситуации в вопросах брака и развода в истории,

особенно у жителей Средней Азии, в том числе таджиков, рассматриваются историками, этнографами и философами - Алексеевым В.П., Алисой Викар, Андреевым М.С., Дибвоизом Н.К. Он изучал политическую историю Парфии [30]. Гафуров Б.Г. исследовал жизнь и государственное управление таджиков в древнейший, древний и средневековый периоды [26; 27; 28]. Дандамаев М.А., Дарест Р., Кнышенко Ю.В., Литвинский Б.А. при изучении истории таджикского народа, определял его управление и правовую систему [32], Льюисом Г., Малининым Л.В., Марксом К., Мэри Бойс проводил исследования по верованиям и обычаям зороастрийцев [18], Монгайтом А.Л., Мухаммадом Рашшодом, Осиповым А.М. Периханян А.Г. анализировал согдийский брачный договор с историко-правовой точки зрения, а также анализировал Сасанидский Судебник как позитивный документ [48; 50], Першицем А.И., Юсуфшохи Ё., Энгельсом Ф. Эмомали Рахмон подвергает ализу семейную систему с социально-правовой точки зрения, определяя основы развития общества, а также государственное управление таджиков от Арийцев до Саманидов [52; 53], и др.

Не умаляя важное значение вышеуказанных исследований авторов, отметим, что ни в отечественной юридической науке, ни за рубежом не было специального историко-правового исследования, непосредственно посвящённого проблемам становления и развития семейного права в истории таджикского народного права в рамках четырёх периодов становления и правовых систем: зороастрийской, мусульманской, советской и независимого Таджикистана. Хочется надеяться, что благодаря данному диссертационному исследованию будут частично восполнены имеющиеся пробелы в истории таджикского права. Данная инициатива позволит осветить некоторые страницы развития таджикского семейного права в истории, раскрыть и проанализировать особенности зороастрийской, мусульманской, советской и современной таджикской правовых систем в области семейного права, представить исследователям процесс правового становления и развития родовой семьи в ходе истории как особого правового явления.

Связь исследования с научными программами и темами.

Тема диссертации соответствует научно-исследовательской теме

кафедры теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета: «Историко-цивилизационные основы, современное состояние и перспективы развития государственно-правовой жизни Таджикистана с учетом защиты национальных интересов, противодействия глобальным угрозам и опасностям» и научно-исследовательской теме кафедры права человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета: «Теоретические и практические вопросы обеспечения прав и свобод человека и гражданина в правовой системе Республики Таджикистан». Тема диссертации охватывает важную часть историко-правовой предпосылки в области семейного права.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основной целью изучения проблемы является анализ правовых предпосылок становления и развития семейного права в истории права таджикского народа и комплексное отражение феномена семьи как правового явления в истории права таджикского народа.

Задачи исследования. Для достижения поставленной цели необходимо было решить следующие задачи:

- 1) Раскрытие формы социальных и природных отношений мужчин и женщин как метафизику создания семьи древней эпохи;
- 2) Выявление особенностей проявления и формирования института брака в регионах исторического Таджикистана и анализ правовых источников, регулирующих семейно-правовые отношения в традиционном и зороастрийском праве;
- 3) Определение форм и видов брака и развода в жизни древних таджиков;
- 4) Анализ усыновления как явления семейного права, изучение и определение его целей в различных исторических периодах;
- 5) Анализ форм заключения бракосочетания и правовая оценка первых брачных договоров в истории права таджикского народа;
- 6) Рассмотрение регулирующих норм брака в период действия мусульманского права;

7) Изучение правовой природы заключения бракосочетания и правовое положение сторон брака в период действия исламского права в историческом Таджикистане;

8) Выявление степени влияния традиционных норм права на основные институты исламского семейного права и на виды брака на территории Таджикистана;

9) Определение понятия развода и его субъектов в семейной жизни таджиков в период действия мусульманского права;

10) Освещение форм и видов религиозного развода и его правовые последствия в историческом Таджикистане;

11) Анализ правовых последствий развода в зависимости от условий разводящегося согласно мусульманской системе права;

12) Раскрытие особенностей источников семейного права и их роль в регулировании семейных отношений в Советском Таджикистане;

13) Определение функций и раскрытие сущности принципов семейного права в законодательстве Советского Таджикистана;

14) Определение понятия брака, условий его заключения и основания прекращения в Советском Таджикистане;

15) Изучение правовых норм, устанавливающих размер, цель и порядок уплаты алиментов в Советском Таджикистане;

16) Анализ правовых норм, регулирующих имущественные права и обязанности супругов, и выявление систем прав супругов на имущество, в соответствии с семейным законодательством независимого Таджикистана;

17) Определение понятия, субъектов, порядка заключения, расторжения и основания признания института брачного договора недействительным в современном Таджикистане;

18) Сравнение историко-правовых норм семейно-брачных отношений с современными институтами семейного права.

Объект исследования. Объектом диссертационного исследования является совокупность общественных отношений в процессе формирования и развития отрасли семейного права, сложившихся в период действия традиционного, зороастрийского, исламского, советского права и независимого Таджикистана на территории исторического и современного Таджикистана.

Предмет исследования. Предметом диссертационного исследования являются закономерности возникновения и развития

семейного права на территории исторического и современного Таджикистана в период действия традиционного, зороастрийского, исламского, советского права и независимого Таджикистана.

Этапы, место и период исследования. Диссертационная работа включает этапы утверждения, подготовки диссертации, обсуждения результатов. Результаты исследования обсуждались на совместном заседании кафедры теории и истории государства и права и кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета и рекомендована к защите. Диссертационная работа охватывает различные периоды развития, такие как: *древняя эпоха*, период зороастрийского права на основе его правовых источников, Авесты, Свода законов Сасанидов, Вандидота, Шояст-Нашояст *период мусульманского права* на основе его основных источников, Корана и Сунны, а также других источников, таких как богословские труды исламских ученых; *период Советского Таджикистана* на основе Конституции, кодексов и отдельных законов; *период независимого Таджикистана* на основе Конституции, кодексов, законов, указов Президента Республики Таджикистан и постановлений Правительства Республики Таджикистан. В диссертации подвергается исследованию становление и развитие семейного права в историческом и современном Таджикистане.

Теоретические основы исследования. При изучении темы и раскрытии ее сложных исторических и социальных положений были использованы теоретические основы и научные методы всемирно известных ученых, таких как Геродот, Ксенофонт, Табари, Абунастри Фароби, Абурайхана Бируни, Абуали Сино, К. Маркс, Б.Г. Гафуров, Арнольд Тойнби, широко использовались взгляды, идеи и мнения отечественных и зарубежных социологов и юристов, таких как Бондов С.Н., Грачева В.А., Крашенинникова П.В., Кецко Е.В., Мазохири А., Масов Р.М. [37], Масевич М.Г., Махмудзода М., Марченко М.Н. [36], Нерсесянс В.С., Орлова Н.В., Периханян А.Г., Сюкияйнен Л.Р., Тохиров Ф.Т., Шарофзода Р.Ш., Усмонов О.У., Холикзода А.Г. [63; 64; 65; 66; 67]

Методологические основы исследования. Методологической основой исследования послужили законы и категории философии и диалектики, научные понятия и

закономерности, используемые в теории и истории государства и права, общенаучные и частные методы историко-правового, сравнительно-правового, логического, юридического толкования, а также общие принципы справедливости, объективности и дифференциации правовых явлений.

Эмпирические данные. В процессе изучения различных вопросов становления и развития семейного права в истории права таджикского народа широко использовались зороастрийские и исламские первоисточники семейного права, а также правовые источники советского периода и независимого Таджикистана. Нормативными основами изучения темы в эпоху зороастрийской правовой системы прежде всего являлись источники Авесты, Вандидада, Шойаст-нашойаст [83], Додистан-и монег-и хирад [73], Декларация Кира Великого, Правовые документы горы Муг [81; 82], Мотикони тысячи дадистанов (Сасанидский судебник), в эпоху цивилизации исламского права — нормы семейного права Корана [78], Сунна (хадисы), труды хадисоведов Имама аль-Бухари, Ибн Хумаи Ханафи [75], Муслима Нишапури, Навави Дамасского [76], Низамульмулька Туси [79], Ибн Маджахи Казвини, Абдулхаки Дехлави [74], классические труды правоведов и сборники правовых школ, фетвы и иджтихады муджтахидов Имама Абу Ханифы, Имама Абу Юсуфа, Мухаммада Шайбани, Абу Хафс Кабири Бухари, Абу Хакими Самарканди, Бурхан ад-Дин Маргелани, Мухаммад Газзали, Тоджи Шария, Абулайси Самарканди, в советское время Кодекс законов об актах гражданского состояния, браке и семье и опеке РСФСР (16. 09. 1918), Кодекс законов о браке, семье и опеке РСФСР (1926), Кодекс о браке и семье Таджикской ССР (1969), Декрет «О гражданском браке, о детях и о записи актов гражданского состояния», Декрет «О признании брака недействительным», а в независимом Таджикистане Конституция Республики Таджикистан, Семейный кодекс Республики Таджикистан, Гражданский кодекс Республики Таджикистан, Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении торжеств и обрядов в Республике Таджикистан», Закон Республики Таджикистан «Об ответственности за обучение и воспитание ребёнка», Закон Республики Таджикистан «О защите прав ребёнка», признанные Таджикистаном международные акты в сфере семейного права.

Эмпирическую основу исследования составили собранные автором материалы о становлении и развитии семейно-правовых отношений в древности, эпохе зороастрийского права, мусульманской правовой системе, законодательстве Советского Таджикистана, правовой системе независимого Таджикистана, а также об определении правового положения сторон в браке, видах брака и развода и их правовых последствиях, праве супругов на имущество, усыновлении и его порядке, правах и обязанностях родителей по отношению к своим детям на территории исторического и современного Таджикистана.

Научная новизна исследования. Диссертация является первым системным, комплексным и всесторонним исследованием по становлению и развитию семейного права и таких его институтов, как брак, развод, усыновление, имущественные права и обязанности супругов, брачный договор, алиментные обязательства в эпоху традиционного, зороастрийского, исламского, советского права и независимого Таджикистана. В диссертации впервые комплексно исследована правовая память и практика таджикского народа в контексте формирования основных явлений семейного права - брака, развода, усыновления, имущественных прав и обязанностей супругов, брачного договора, алиментных обязательств в течение четырех исторических правовых систем - зороастрийской, мусульманской, советского и независимого Таджикистана, а также рассмотрены и проанализированы основные закономерности развития семейного права в более чем двухтысячелетней истории таджикского народа. На основе данного исследования, в целях дополнения содержания учебных предметов «История государства и права Таджикистана», «История прав человека», «Права человека», в части объективного изучения исторических видов брака, развода, усыновления, имущественных прав и обязанностей супругов, брачных договоров, алиментных обязательств, а в законодательном процессе в целях использования передового опыта и возрождения высоких правовых ценностей в целях укрепления и защиты интересов современной семьи, разработан ряд предложений и рекомендаций по развитию положения семейной жизни.

Основные положения, представленные к защите:

1. Изучение семейного права, его развитие и динамика с историко-правовой точки зрения имеет свои особенности и требует строгого соблюдения логических, общетеоретических, частно-дисциплинарных и исторических методов исследования. Необходимо, чтобы научное исследование и отражение динамики развития такого вида правоотношений и правовых явлений проводились с учетом их субъективной и объективной связи со временем и местом, а их анализ осуществлялся в их историческом значении. Неверно оценивать исторические события и явления семейного права с современных позиций, а сегодняшние семейные отношения – с точки зрения их исторического понимания, то есть в процессе исследования, изучения и оценки не должен нарушаться принцип историчности. Семейные отношения имеют очень широкую сферу применения и заложили основу для возникновения других общественных отношений, таких как ораторское искусство и риторика (ранее к сватовству привлекались из числа ораторов и раторов), управленческие отношения, развитие вопросов жилища быта и градостроительства (Абу Али ибн Сино) решались на основе понимания органических, природных влечений и социального понимания традиции матриархата и патриархата.

В древней эпохе не существовало религиозных и государственно-правовых источников, поэтому семейные отношения у различных народов мира, в том числе и у таджиков, регулировались на основе обычаев и традиций-правовых источников в устной и традиционной форме. Сначала привычные и традиционные правовые источники имели неформальный и иррациональный характер, как правило, основанный на естественных влечениях, а затем, в начале III тысячелетия до н.э., с развитием мышления первых общественно-политических общин на основе хозяйственных семей, они постепенно приобрели более рациональный характер. Поскольку семейные отношения регулировались обиходно-традиционным правом, а люди из разных регионов имели разные обычаи и традиции, в древности существовали различные типы брака и семьи, и большинство браков по своей природе носили эндогамный и групповой характер. Если одна группа ученых (А. Беруни, Ф. Энгельс, Г. Тард) приписывала возникновению семьи и брака в древности

экономическую природу и считала собственность основой ее происхождения, другая группа считает миссию продолжения рода сутью ее организации (Авиценна), третьи рассматривают существование различных типов семьи и брака, таких как: 1) семья кровных родственников, которая основывалась на групповом браке между братьями и сестрами, близкими родственниками и дальними родственниками (коллатерали); 2) пуналуальная семья, основанная на групповом браке нескольких родных и неродных сестер с мужьями каждой из них; 3) синдикальная или парная семья, которая основывалась на браке отдельных пар, но без обязательного сожителства; 4) патриархальная семья, основанная на браке одного мужчины с несколькими женщинами, что обычно было тесно связано с отдельным жильем женщин; 5) моногамная семья, основанная на совместное проживание мужчины и женщины. Другой тип классификации брака, свойственный древней эпохе, существование которого признаётся отечественными и зарубежными учёными (Холикзода А.Г., А. Мазохери, Г. Тард, Ф. Энгельс, Мейн Г.С.), – это типы эндогамного и экзогамного брака.

Бракосочетание в зороастрийской правовой системе регулировался полурелигиозными и полуморальными правовыми источниками Авесты с разделами «Вандидот», «Шояст-Нашояст», а также позитивными источниками, такими как приказы и распоряжения королевств Кайянияна и Ахеменидов, и подобными положениями как Сасанидский судебник. Первоначально, во времена ранних династий арийских династий и зороастрийского права, бракосочетание совершался устно (словесно) жрецами в соответствии с действующими обычаями и традициями. На более поздних этапах развития зороастрийского права брак оформлялся письменно и в присутствии свидетелей, о чём свидетельствует брачный контракт, найденный на горе Мут [56].

2. Зороастрийцы предпочитали эндогамный брак (брак с кровными родственниками — матерью, дочерью, сестрой, тетей, тетушкой — брак с близкими или кровнородственный брак) и считали его благом в зороастрийской религии. Исторические источники предоставляют точные сведения о браках таких людей, как Бахмана со своей дочерью Хумай, Камбиза со своей сестрой Аттос, Зариня со своим братом Кидреем и т. д. Основой важности

сохранения традиционной формы кровно-эндогамного брака является его популяризация в самих зороастрийских религиозных источниках и влияние этого типа брака среди династических семей. Значение факта популяризации и признания этого типа брака, по мнению исследователей, было влияние прежних обычаев и традиций, его религиозное оформление, а также имущественные интересы и сохранение мощи среди близких родственников. Средневековые учёные античного права Абурайхан Беруни и Шахристони цитировали Биофариды Рафази относительно пропаганды браков с близкими в зороастризме: «...он напоминал своим последователям, что брак с матерью, сестрой, родной дочерью и дочерей братьев и сестер предпочтительнее других браков».

На территории исторического Таджикистана существовали такие виды зороастрийских браков, как «падшохзан», «чокарзан», «худсарзан», «сатурзан» и «иканзан». В этот период семейная жизнь предков таджиков находилась под полным влиянием зороастрийских норм и регулировалась зороастрийскими священными книгами Авесты (частью Вандидод) и Мотиконем тысячи дадестонов (Сасанидский судебник).

Зороастрийское право устанавливало институт усыновления и предоставляло право усыновления только взрослым мужчинам, в то время как женщины были лишены этого права. Усыновлять можно было как взрослых мужчин, так и несовершеннолетних мальчиков, и девочек. Поскольку целью усыновления было не воспитание и уход за несовершеннолетними, а поиск наследника, особое внимание уделялось усыновлению мальчиков, юношей и даже взрослых мужчин, поскольку, согласно зороастрийским правовым источникам, дочери не могли напрямую стать наследницами своих отцов; они были обязаны вступить в брак как «иканзан», и сделать своего первого ребенка наследником своего деда по материнской линии. Усыновителю необходимо было сначала обратиться к своим родственникам, и если он не мог найти никого для усыновления, то он мог усыновить кого-то не из своих родственников. Кроме того, усыновление вне своего племени было запрещено т. е. существовало родовое ограничение. Возможно, эта процедура была направлена на сохранение социального статуса, который передавался сыну или приёмному сыну. В процессе

усыновления участвовали отец семейства – *paterfamilias*, усыновитель (взрослый мужчина) и усыновляемый (взрослый мужчина, несовершеннолетний девочка и мальчик). Только *paterfamilias* имел право усыновлять детей, поэтому усыновление детей из семьи, где *paterfamilias* умер, было невозможно.

3. На протяжении VIII–X веков на территорию Центральной Азии проникло исламское право. Исламское право принесло с собой специфическую систему и особое мировоззрение по семейному праву. Процесс вхождения населения региона в исламское право продолжался чуть дольше периода распространения ислама и исламской юриспруденции в целом, вплоть до XII века и даже частично после него. Таким образом, исламское право не полностью отстранило правовые и традиционные отношения зороастрийской системы в сфере семейного права. Некоторые практики и формальности бракосочетания и семейного устройства, такие как обычаи и традиции, как противоречащие, так и не противоречащие природе ислама, сохранялись в течение длительного времени. Это слияние и самосохранение обычаев в определённой степени соответствовало природе исламской религии и мировоззрению. Одной из особенностей регулирования брачных отношений в исламской правовой системе является признание обычаев и традиций, не противоречащих сути ислама. Ислам и исламское право, опираясь на хадисах Пророка, изначально уважали семейные права народов, принявших ислам, признавали обычаи и традиции в соответствии с требованиями достоверного хадиса: «Вступайте в брак по обычаям». Ханафитская правовая школа и матуридитские взгляды, которым таджики следовали с древних времён и развивали правовое мышление народа именно в рамках концепции правопонимания этой школы, с самого начала уважали местные обычаи и традиции, и на должном уровне ставили вопрос необходимости их принятия, которые явно не противоречили исламским верованиям и учениям.

С укреплением политической власти Халифата и развитием исламского права в рамках правовых школ «фикха» (исламской юриспруденции) усилилось влияние исламского права на брачно-семейные отношения народов Центральной Азии, в том числе и на территориях, населяющих таджиками. Институт брака в

кодифицированной системе семейного права правовых школ был научно и практически усовершенствован и со временем приобрёл большое влияние в завоёванных регионах исламского мира, в сочетании с местными обычаями и религиозной гармонией. Важным моментом в развитии исламского права в этот период на землях Мавераннахра было то, что в авангарде этой теоретической, идеологической и практической реформы стояла персидско-таджикская научная и политическая элита. Именно бескорыстные усилия династии Бармакидов, свободолюбивые и толерантные правовые идеи Имама Абу Ханифы (таджика), Мухаммада Шайбани, Абу Хафса Кабири Бухари, научный метод теологии и толерантности таджика Абу Мансура Матуриди Самарканди, фикх (юриспруденция) и взгляды Абу Хакима Самарканди, соответствующие сущности системы региональной безопасности, органическое толкование факторов и причин превосходства семьи со стороны шейхурраиса Абуали ибн Сино, рациональное уточнение и эрудированная и научная кодификация хадисов со стороны Имама Бухари (таджика) в сложных условиях духовного кризиса исламской цивилизации представили возможность в правовой сфере, в том числе и в семейном праве находить свое консенсуальное и мудрое решение серьезному правовому кризису, возникшему в направлении расширения халифата на новые земли. Семья в Мовареннахре, на основе этих научных жертвоприношений сохранялась и развивалась в соответствии с местными обычаями и традициями, вплоть до определённого периода набега кочевников. В этой свободной научной и семейной атмосфере формировалась и элита мировой науки.

Новый тип брака, в определенную меру инкорпорировал в себя организованность, стабильность и относительную справедливость в отношениях между супругами и детьми, и привнёс в правовое пространство Мовареннахра новое видение процесса бракосочетания со своими специфическими формами, особыми правилами и различными типами, каждый из которых состоял из комплекса принципов и требований, и постепенно начал сужать сферу действия прежнего брачно-семейного права с начала XI века, и посредством образовательной, просвещенской, судебной практики и влияния религиозного убеждения постепенно

начал официально вытеснять из правового пространства народа основные семейные институты зороастрийской и традиционной правовой системы.

4. Семья, как мельчайший атом общественной жизни, несмотря на все основополагающие усилия правителей всех времен, долго защищала свои приметы древности, прочно сохраняя некоторые традиции вплоть до наших дней. Даже сегодня, во время церемонии бракосочетания в различных регионах Таджикистана, особенно в горных районах и отдаленных селениях, некоторые из этих древних обрядов и обычаев сохраняют свои символические знаки как элементы обряда. Обычай поить обрядной водой жениха и невесту во время бракосочетания, танцевать и играть вокруг костра и прыгать через него, втыкать иголку в халат жениха и т. д. относятся к числу тех символических действий, духовные корни которых уходят в глубинные пласты истории, в древнюю цивилизацию таджиков.

Элементы, обычаи, моральные, культурные и правовые традиции, дошедшие до нашего времени из глубин истории в виде верований, ценностей и семейных порядков, и которые не смогли изгнать из пространства семейного права ни меч Кутейбы ибн Муслима, ни более чем 400-летний деспотичный Арабский халифат, ни нашествия Султана Махмуда, ни жертвы, причиненные Темерланом, ни ересь религиозных фанатиков, ни более чем тысячелетняя история действия практики исламского права. Ныне в эпоху демократии и неограниченных свобод конца XX – начала XXI вв. подвергаются серьезному давлению со стороны группы религиозных экстремистов и догматиков. Анализ и осмысление этого целенаправленного преследования и давления со стороны врагов нации, которое осуществляется группой воспитанных в иностранных религиозных школах, получивших образование под влиянием иных религиозных толков, путем злоупотребления демократическим пространством и свободами светского государства, показывает, что вмешательство и вредительство в процесса формирования семьи как явления феномена национального права не только противоречит природе развития истории семьи и народа, но и является негативной тенденцией к отчуждению нации от ее исторической памяти и корней в пользу чужаков.

5. Экстернализация наших традиционных и национальных обычаев, которые более тысячи лет гармонично сочетались с нашим религиозным мировоззрением, под предлогом новых ксенофобских убеждений является серьёзным противодействием независимости нашему интеллектуальному суверенитету, духовному, религиозному и политическому существованию. Такое предательское отношение к правовому феномену традиционного брака неприемлемо с точки зрения национального менталитета и исторического наследия правовых ценностей. Исследование доказывает и выводы напрашиваются, что отчуждение семьи от национальных обычаев и традиций не является новым духовным оружием, оно имеет долгую историю. Поэтому в направлении защиты национальных элементов семьи и традиционных обычаев в современных условиях государство и государственные идеологические институты не должны отстраняться, и должны нести серьёзную ответственность. Потому что отчуждение святая святых семьи детей нации есть отчуждение самого народа и отчуждение от оплота духовных ресурсов нации. Отчуждение от оплота национальных духовных ценностей — это удар по национальной независимости. Нанесение ущерба национальной независимости является ослаблением национального и государственного суверенитета.

Исламское право рассматривает процесс бракосочетания как особый юридический процессуальный акт, уделяя особое внимание воле, воспроизведению словами, порядку заключения брака, участию свидетелей, чтению брачной проповеди и способу ответов сторон на вопросы лица, заключающего брак, превращая процесс заключения бракосочетания в особую устную юридическую церемонию в словесной форме. Семейное право и брак в эпоху исламской культуры приобрели наиболее вербальный и волевой характер, каждое слово приобрело юридическую окраску, а также особое внимание было уделено проявлению согласия и словесного принятия. При заключении бракосочетания предусматривался соблюдение ряда новых правовых требований, важнейшим из которых стало соблюдение условий заключения брака, состоящие из согласия сторон, достижения брачного возраста, участия свидетелей и приданого. В ханафитском толке, которому следуют таджики, брачный возраст устанавливался в 17

лет для девушек и в 18 лет для юношей. К свидетелю предъявлялись следующие требования: должен быть вменяемым, зрелым, справедливым, мужчиной и мусульманином. Приданое считалось подарком от мужчины за достоинство женщины и составляло не менее десяти дирхамов. Несоблюдение каждого из этих условий приводило к определённым правовым последствиям. Величайшим достижением исламского права по сравнению с древним зороастрийским правом стала отмена эндогамии – практики заключения брака между родными близкими.

6. Исламское право запрещает браки с родными, близкими, приёмными, а также отвергает заключение брака с кровными родственниками. Это обстоятельство, с одной стороны устранило традицию предпочтения браков с кровными родственниками, берущую начало в зороастрийской правовой системе, а с другой – создало условия для формирования семьи в гармоничной духовной, социальной, нравственной и правовой атмосфере и заложило реальную основу для создания новой, физически здоровой семьи. В наше время новейшие достижения медицинской науки, права, социологии, этики и т.д. подтверждают предпочтительность браков с посторонними людьми, и в то же время опыт показывает, что браки с близкими родственниками имеют множество неприятных последствий, таких как бесплодие и рождение нездоровых детей. Действующее семейное законодательство Республики Таджикистан также запрещает браки с близкими родственниками, что, с одной стороны, свидетельствует о том, что нормы исламского семейного права не утратили своего значения, а с другой – отражает отражение национальной семейной культуры в государственном законодательстве.

Учение и нормы исламского права всеми силами стремились предотвратить распад семьи и обеспечить стабильность брака и семейных отношений. Одним из таких способов было определение правовых последствий развода в зависимости от состояния инициатора развода. Согласно шариату, развод не имеет силу действия инициированный человеком, невольно потерявший рассудок (или ослаб). При определении правовых последствий развода, в зависимости от состояния разводящего основное внимание уделялось психическому состоянию мужчины, и на этом

основании развод, не приобретает силу действия со стороны человека, находившегося в состоянии наркотического опьянения или принимавшего одурманивающие препараты для лечения. Также развод, даваемый человеком, страдающим психическим заболеванием (безумием), и несовершеннолетним, не влечет за собой правовых последствий, поскольку в хадисе говорится: «Всякий развод дозволен, кроме развода несовершеннолетнего и безумца». Если разводимый находится в состоянии тяжелого психического расстройства (аффекта или стресса), его слова о разводе недействительны по шариату. То есть, при разводе, разводящий должен осознавать свои действия и предвидеть их последствия. Из сути вышеизложенных положений следует, что исламское право требует разумного подхода к расторжению брака. Ислам признаёт расторжение брака одним из наихудших халяльных (дозволенных) деяний и допускает использование права на развод в исключительных случаях. Поскольку исламское право предусматривает словесное расторжение брака, оно допускает развод жестами в качестве исключения для людей, неспособных говорить (немых).

Исламское право устанавливает права и обязанности супругов в зависимости от их биологической природы, физических и психологических возможностей, которые нам во всех отношениях полезно и необходимо знать. Согласно исламской системе права, мужчина и женщина имеют как права, так и обязанности друг перед другом, причём сторона, наделённая большими правами (мужчина), наделена также большими обязанностями, что обеспечивает своего рода справедливый баланс между супругами в семейных отношениях. Права и обязанности супругов состоят из трёх основных групп: а) совместные права и обязанности мужа и жены; б) права жены по отношению к мужу; в) права мужа по отношению к жене. Хадисы играют важную роль в установлении прав и обязанностей супругов в исламской правовой системе, и большинство этих прав и обязанностей определяются и регулируются ими. Соблюдение прав и обязанностей супругов по отношению друг к другу, которые включают материальное обеспечение, создание социальных условий, взаимное уважение и материально-нравственную поддержку, считается важнейшим способом

сохранения прочности семьи, правильного воспитания детей, защиты нравственности и других национальных ценностей в семье и в то же время способствует соблюдению действующего семейного законодательства Республики Таджикистан, что имеет двойное значение для каждого гражданина - соблюдение внутреннего убеждения и требования закона государства.

7. Советское право, начиная с 1929 года, ввело в Таджикистане новый тип брачно-семейных отношений с элементами европейского права. Советское право под лозунгом равенства женщин и мужчин серьёзно ставило вопрос свободу женщины в социальной и экономической жизни и внесло существенные изменения в их брачные и семейные права и свободы, основанные на представления европейского права. Правовые попытки уравнивать правовое положение женщин с мужчинами, обеспечить права детей на законодательном уровне, а также придания приоритета правам женщин и детей на труд и образование было поставлено в политической повестке Советского государства под лозунгом «ликвидации безграмотности и бесправности». Основные черты советского семейного права выражены в следующих положениях:

- были объявлены равными права и свободы супругов при создании семьи;
- женщины приобрели право на расторжение брака наряду с мужчинами;
- были объявлены равными права и полномочия супругов в воспитании детей;
- брак был объявлен добровольным актом сторон;
- был чётко установлен брачный возраст для мужчин и женщин;
- впервые брачные и семейные отношения регулировались официальными правовыми актами;
- были узаконены права детей и женщин на образование наравне с мужчинами;
- было предоставлено право на труд всем трудоспособным членам семьи в соответствии с нормами законом;
- было отменено многоженство.

С переходом к советской правовой системе произошли коренные изменения в порядке регулирования семейных

отношений. Одним из таких изменений стало регулирование правовых отношений, в том числе семейных, правовыми источниками официально-государственного характера. Вступили в действие новые европейские правовые источники, такие как Конституция, Кодекс, Закон, Декрет, которые также регулировали семейные правоотношения. Новые элементы континентального права пришли в Таджикистан в виде социализированных идей явлений римского права. Конечно, не происходил быстро и легко переход от одной системы к другой. В Советском Таджикистане некоторое время официально действовал правовой дуализм, и семейно-правовые отношения регулировались как нормами исламского права, согласно традициям и обычаям (главным образом в сельской местности и горных районах) и государственным законодательством (в городах).

В Советском Таджикистане под браком понимался свободный и равноправный союз мужчины и женщины, и устанавливался особый порядок его заключения. Брак заключался в органах ЗАГС, причём стороны должны были подать заявление в органы ЗАГС за месяц до заключения, а по истечении месяца вместе явиться в указанные органы и официально зарегистрировать брак. Особенность семейно-брачных отношений проявлялась в том, что юридическую силу имели только браки, заключённые в органах ЗАГС, а браки, заключённые в соответствии с обычаями и религиозными нормами, не имели правовых последствий. Исключение составляли браки, заключённые до 1929 года, поскольку они признавались наравне с браками, зарегистрированными в официальном государственном порядке. Условиями заключения брака были согласие сторон, брачный возраст и отсутствие препятствий к браку, большинство из которых встречались в прежних правовых системах. Брак мог быть расторгнут на основании заявления супругов или одного из них в суд или ЗАГС, то есть мужчины и женщины имели равное право на расторжение брака, а также был установлен особый порядок расторжения брака посредством официальной государственной регистрации.

8. С обретением государственной независимости в семейных правоотношениях произошли серьезные изменения, что свидетельствует о развитии этой области права в Республике

Таджикистан. Наряду с отражением национальных ценностей в семейном законодательстве, на новом уровне и в новой форме регламентировалось регулирование имущественных прав и обязанностей супругов, а наряду с статутной системой была предусмотрена договорная система установления правового статуса имущества супругов, тем самым отдавая предпочтение диспозитивным (добровольным) нормам перед нормами императивного характера. Это позволило супругам по своему усмотрению разделять свое имущество (как личное, так и совместное) или определять доли сторон в нем. Согласно семейному законодательству Республики Таджикистан, имущество супругов состоит из их личного и общего (совместного) имущества, каждый из супругов самостоятелен в распоряжении своим личным имуществом (имуществом, приобретенным в дар, по наследству и до брака), а в отношении общего имущества супруги имеют равные права (независимо от того, кто из супругов приобрел имущество после брака). Супруги могут установить правовой статус своего имущества в рамках правовой или договорной системы. Заключение брачного договора является одним из наиболее распространенных способов регулирования имущественных отношений супругов в рамках договорной системы, предоставляя супругам широкие возможности для определения правового статуса своего имущества, и они могут регулировать посредством брачного договора как движимое, так и общее имущество. Современное право наделило семью, наряду с признаками любви и чувств, экономическими и материальными аспектами. Особенность брачного договора заключается в том, что его сторонами могут быть только супруги или желающие вступить в брак, а брачный договор заключается в письменной форме и удостоверяется нотариально. Супруги могут по собственному согласию изменить или расторгнуть брачный договор или по инициативе одной из сторон изменить или расторгнуть брачный договор в следующих случаях: 1) в случае серьезного нарушения договора другой стороной; 2) серьезного изменения обстоятельств; 3) иных обстоятельств, предусмотренных законом или договором. Брачный договор может быть признан недействительным также, если он ограничивает юридическую или дееспособность супругов,

регулирует личные неимущественные отношения или содержит условия, ставящие супругов в крайне невыгодное положение.

Теоретическая и практическая значимость исследования определяется, прежде всего, тем, что его положения и выводы могут быть использованы при написании научных диссертаций, восполнении пробелов в истории права таджикского народа, раскрытии научных проблем истории семейного права, совершенствовании преподавания истории государства и права Таджикистана, улучшении законодательной базы современного семейного права.

Степень достоверности результатов исследования обеспечивается теоретико-методологическими и эмпирическими основами исследования, и подтверждением результатов в виде публикаций автором статей в научных журналах и выступлениях на конференциях. Используются современные методы исследования, соблюдены научные принципы объективности, закономерности и историчности, соответствующих целям и задачам исследования.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема и содержание исследования соответствуют паспорту специальности 5.5.1. Теория и история права и государства; История учения о праве и государстве, утвержденная Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Личный вклад соискателя учёной степени. Личный вклад автора определяется научными положениями, представленными на защиту, научной новизной диссертации, научными статьями автора, докладами на теоретических семинарах и научно-практических конференциях.

Апробация и внедрение результатов исследования. Тема была обсуждена и рекомендована к защите на совместном заседании кафедры теории и истории государства и права и кафедры права человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета. Основные результаты исследования были представлены в виде докладов на международных и республиканских научно-практических конференциях. В частности, в материалах международной научно-теоретической конференции «Развитие исторических и социологических наук в

годы независимости Таджикистана», посвященной 70-летию Победы в Великой Отечественной войне (17-18 апреля 2015 г.), Душанбе: «Ирфон», 2015, на тему «Правовое положение супругов в зороастрийском праве», материалы республиканской научно-теоретической конференции, посвященной году «Развитие туризма и народных промыслов» под названием «Роль сферы туризма в развитии национальной экономики», 24 февраля 2018 г. - Курган-Тюбе, 2018, на тему «Бракосочетание и защита прав женщин согласно зороастрийской правовой системе», материалы республиканской научно-практической конференции «Политическая школа Лидера нации», посвященной 26-летию со дня основания Народно-демократической партии Таджикистана 10 декабря 2020 г., Бохтар, № 1, на тему «Роль хадисов в регулировании право-семейных отношений в исламе», материалы республиканской научно-практической конференции «Теоретические вопросы реализации прав человека в Республике Таджикистан» Душанбе, 2023, на тему «Становление семейного законодательства в Советском Таджикистане», «Теоретические вопросы реализации прав человека в Республике Таджикистан» материалы Республиканской научно-практической конференции (7 декабря 2020 г.) // Под ред. д.ю.н., профессора Рахмона Д.С. – Душанбе: ДМТ Пресс, 2020. С. 377-381. На тему «Правовой статус кровнородственных родственников (ширхора) с точки зрения исламского права», Материалы международной научно-практической конференции на тему «Роль средств массовой информации в условиях глобализации и столкновения культур и цивилизаций» (11-12 апреля 2025 г.), на тему «Права и обязанности родителей по семейному законодательству и роль средств массовой информации в информировании граждан о нормах их прав». Они также могут быть использованы на юридических факультетах вузов республики при преподавании таких общеобразовательных и факультативных дисциплин, как «Правовые семьи», «История государства и права Таджикистана», «История прав человека», «Права человека», «Права женщин».

Публикации по теме диссертации. По теме диссертации опубликованы две монографии и двадцать восемь статей. Из них девятнадцать статей опубликованы в рецензируемых научных журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией

при Президенте Республики Таджикистан и Высшей аттестационной комиссией Министерства образования и науки Российской Федерации, и ещё девять статей опубликованы в других научных изданиях.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из наименований сокращений, введения, пяти глав и четырнадцати соответствующих им подразделов, заключения и списка литературы. Объём диссертации составляет 358 страниц.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** обосновываются актуальность темы исследования, степень изученности научной темы, связь исследования с научными программами и темами, цель и задачи, объект и предмет исследования, этапы, место и период проведения исследования, теоретические и методологические основы исследования, эмпирическая база и научная новизна исследования, положения, выносимые на защиту, теоретическая и практическая значимость исследования, степень достоверности результатов исследования, соответствие диссертации паспорту научной специальности, личный вклад соискателя ученой степени, апробация и внедрение результатов исследования, публикации по теме диссертации, структура и объём диссертации.

Глава 1 диссертации – «Становление и развитие институтов семейного права в древней эпохи и зороастрийская правовая культура» состоит из трех подразделов, в рамках которых подвергается исследованию, и рассмотрению специфика и особенности семейно-правовых отношений как объекта историко-правового исследования, семейные отношения в античной правовой системе, бракосочетание и правовое регулирование связанных с ним отношений в зороастрийском праве.

Первый параграф первой главы, называется **«Семейные отношения и семейное право-как объект историко-правового исследования: специфика и особенности»** в котором рассматриваются вопросы процесса создания семьи и правовых путей ее становления, развития и упадка в общественной жизни, социальные отношений правового характера, относительно создания, функционирования и распада семьи. Отмечается, что в

некоторых случаях встречаются правовые и политические явления и события, которые по форме и содержанию с точки зрения правовой природы как бы не имеют связи с семейными элементами, но, когда специалисты занимаются их глубокими научными исследованиями с профессиональной точки зрения, выясняется, что они некогда предстали в своем первоначальном виде как элементы семейных традиций. Например, возьмем ораторское искусство (риторику), которое зародилась в Сиракузах (Сицилия в Греции), и его рассмотрение как науки, связано с Аристотелем [12; 11; 13; 45], и имеет глубокие корни в институте семейных традиций, особенно на Востоке.

По мнению историков и жанрологов, первоначальные примеры риторики в странах исламского Востока начался в средневековом творческом стиле и даже ранее в форме «хутбы». Сам термин «хутба», согласно популярным словарям, определяется как «искусство речи» или «талантливая речь» или «публичная речь» [61]. Происхождение этого вида великолепного и прекрасного талантливого ораторского искусства было выяснено исследованиями, поскольку оно появилось в доисламском периоде невежества в пространстве восточных семей. Согласно известному исследованию текстолога XV века аль-Фирузабади, который указал в своем труде «Аль-Камус» (энциклопедия), феномен «хутбы» как вид ораторского искусства появился у народов Востока до средних веков, в рамках семейных отношений во время церемоний сватовства. Ученый человек, то есть оратор, называемый хатибом, во время церемонии сватовства очень красиво представлял достоинства жениха и его семьи и старался этой талантливой речью склонить сторонников невесты к согласию [25, с. 4].

Во втором параграфе первой главы - **«Семейные отношения в античной правовой системе»** подвергается изучению вопрос брачно-семейных отношениях в древней эпохе. В основном акцентируется внимание на типах брака и семьи, существовавших в этот исторический период, отмечается, что анализ литературы исследователей, чьи работы посвящены брачно-семейным отношениям в древности, свидетельствует о том, что брак разделялся на типы с учетом следующих обстоятельств: а) в зависимости от заключения брака с кровными

или родственниками или с не с родственниками, один из видов брака назывался браком кровных родственников; б) в зависимости от количества сторон различали групповые браки, в которых несколько женщин были в браке одного мужчины (патриархальный) или, наоборот, несколько мужчин были в браке с одной женщины (матриархальный); в) парные браки, основой которых была любовь мужа и жены, но такое сосуществование длилось недолго; г) с учетом того, были ли стороны брака представителями одного племени или разных племен, различают эндогамный брак (брак членов одного племени друг с другом) и экзогамный брак (брак с членами другого племени); д) виды брака, характерные для разных народов и наций; д) моногамия — брак между мужчиной и женщиной, который часто является пожизненным.

Нами выделены следующие виды брака и семьи в древней эпохе: а) брак между кровными родственниками — это брак, который заключался между близкими кровными родственниками, то есть брак с сестрой, матерью, дочерью, тетей и другими кровными родственниками; б) групповой брак (полигамия) — такие браки можно условно разделить на две группы: 1) нахождение в браке группы мужчин и женщин, независимо от родственных и неродственных связей. При таком виде отношений между мужчинами и женщинами крайне сложно и недостоверно обнаружить признаки брака; 2) нахождение группы мужчин в браке одной женщины (матриархальный брак) и группы женщин в браке одного мужчины (патриархальный брак);

в) парный брак — брак, в котором мужчина выбирал женщину по любви и жил с ней некоторое время, но их совместное проживание часто было непродолжительным;

г) эндогамный брак — брак с близкими родственниками или брак представителей одного племени между собой. Этот тип брака имеет много общего с браком между кровными родственниками;

ж) экзогамный брак — противоположность эндогамному браку и подразумевает брак с посторонними и представителями другого племени. Следует отметить, что на протяжении всей истории человечество постепенно отказывалось от эндогамного брака и переходило к экзогамному. Сегодня мировое сообщество движется к экзогамии;

д) различные виды брака в правовых системах древних народов и наций, каждый из которых характерен для истории конкретного народа;

е) моногамия — брак между мужчиной и одной женщиной, часто на всю жизнь.

В третьем параграфе первой главы **«Правовое регулирование отношений, связанных с бракосочетанием и созданием семьи, в зороастрийском праве»** отмечается, что если на начальном этапе становления зороастрийского права брак был правом каждого и носил добровольный характер, то на заключительных этапах функционирования зороастрийского права на территории исторического Таджикистана он превратился в обязанность и был объявлен обязательным для всех, и даже государство оказывало материальную помощь нуждающимся для бракосочетания.

Право выбора супруга, считающееся одним из важнейших прав в брачно-семейных отношениях, было закреплено в источниках зороастрийского права, и желающие вступить в брак могли выбрать себе супруга. Однако, хотя сторонам в браке предоставлялось право выбора супруга, оно было всячески ограничено рамками религии и сословия, причём на девушек налагалось больше ограничений, чем на юношей.

Из содержания источников зороастрийского права следует, что в этой правовой системе бракосочетание на определенный срок был запрещён не для всех, а лишь устанавливались ограничения для определённой группы лиц. То есть, в зороастрийской правовой системе временный брак не был запрещён, но не все могли вступать во временный брак, особенно мужчины из высшего сословия, имевшие более одной жены не могли заключать брак на определенное время.

Стоит отметить, что зороастрийский закон не только не запрещал брак с близкими родственниками, но и отдавал ему предпочтение, что абсолютно неприемлемо. Согласно учению зороастрийской религии, те, кто не заключает брак с кровными родственниками, будут страдать после смерти, а те, кто вступает с ними, будут наслаждаться в загробной жизни. Возможно, под влиянием такого учения человек по имени Виразд заключал брак со своими семи сёстрами. Сам Ахурамаздо заключал брак со своей

дочерью, от которого родился Каюмарс-первый мужчина на земле. [10, с. 132].

Согласно зороастрийским правовым источникам, был установлен ряд важных правовых требований до заключения брака и предусмотрено несколько особых процедур правовой защиты: предварительное соглашение о заключении брака между родителями, встреча жениха и невесты, процесс сватовства, необходимость достижения брачного возраста и т. д.

Вторая глава диссертации «Виды брака и развода в зороастрийской правовой системе и вопросы правового регулирования усыновления» состоит из двух параграфов, в которых рассматриваются понятие и формы брака, виды брака и развода в правовой системе зороастризма, личное и общее (совместное) имущество супругов, приданое (имущество невесты), понятие усыновления, его цель и субъекты.

В первом параграфе второй главы подвергается исследованию **«Понятие, формы и виды брака и развода в историческом Таджикистане»** отмечается, что в зороастрийской правовой системе, помимо эндогамных и экзогамных браков, существуют и другие виды брака, такие как брак «подшохзан» (заключаемый при первом браке девушки и юноши с согласия родителей), брак «иканзан» (когда все дети в семье были девочками или был один ребёнок, тоже девочка), брак «чокарзан» (женщина, вышедшая замуж за другого мужчину после смерти мужа, но прислуживавшая умершему мужу, то есть её дети принадлежали ему), брак «сатурзан» (если после фатихи (помолвки), до брака умер жених, женщина выходила замуж за другого мужчину, и её дети принадлежали умершему жениху), брак «худсарзан» (женщина, вышедшая замуж по своему желанию против воли родителей).

В зороастрийской правовой системе существуют определенные правовые нормы относительно семейного имущества т. е., кому из членов семьи (жене, мужу, супругам вместе, сыновьям или дочерям) принадлежит имущества семьи, и они направлены на правовое регулирование имущественных отношений между членами семьи. Правовые нормы, регулирующие отношения, связанные с семейным имуществом, в основном наблюдаются в источниках зороастрийского права,

таких как Сасанидский судебник, Авеста, Вандидот и т. д., и согласно этим правовым источникам, мужчины и женщины, в зависимости от своего положения в семье, имели право распоряжаться семейным имуществом и решать правовые вопросы семейного имущества. Хотя женщины имели имущественные права и владели собственным имуществом в семье, мужчины имели больше прав, чем женщины, в распоряжении семейным имуществом, и семейное имущество в основном принадлежало мужчинам.

Приданое женщины состояло из имущества, которое она получала от своего отца или человека, выдавшего ее замуж (брата), и женщина распоряжалась им самостоятельно. Согласно требованиям источников зороастрийского права, женщины после замужества были свободны в распоряжении своим имуществом и могли совершать любые сделки в рамках закона без надзора или покровительства мужей [24, с. 344].

Правовые нормы, определяющие развод, встречаются в источниках зороастрийского права, однако очевидна их недостаточность в определении правового статуса сторон брака. Одним из основных вопросов правоотношений, связанных с разводом, является право мужчины, женщины или их обоих на развод. В зороастрийском праве право на развод принадлежало мужчинам и женщинам, состоящим только в браке «подшохзан». В то время как зороастрийские женщины, состоявшие в других видах брака, были лишены права на развод, и их брак мог быть расторгнут только их мужьями.

Во втором параграфе второй главы подвергается исследованию и анализу **«Понятие, цель и порядок усыновления в эпоху зороастрийцев»**. Отмечается, что с нравственной точки зрения, усыновляемый должен быть разумным и послушным. Если он взрослый, должен быть благочестивым и истинным маздоистом (верующим в Ахурамаздо), а если он зрелый, должен быть отцом нескольких детей, и он не должен быть замешан в совершении тяжкого греха, который заслуживал бы его смерти. Усыновленный не должен быть чуждым Ирану и зороастрийской общине. Удочеренная не должна быть распутной и безумной женщиной без мужа или вдовой. [10, с. 171]. К усыновленным удочеренным детям предъявлялись следующие

требования: 1) они должны быть в здравом уме и послушными; 2) они должны быть благочестивыми; 3) они не должны быть замешаны в каких-либо смертных грехах; 4) они должны быть последователями зороастрийской религии; 5) девочка должна быть девственницей и не быть служанкой (т. е. должна быть свободной).

Лица, имеющие несколько детей, также могли усыновлять детей, особенно похвальным считалось усыновление беспризорников [10, с. 168]. Если ребенка находили на улице, то его пол не имел значения, поскольку в этом случае главной задачей было не воспитание наследника, а воспитание беспризорного ребенка. Усыновлять ребенка мог только взрослый и здоровый мужчина, женщины не имели такое право. Наряду с усыновлением мальчиков существовало и удочерение девочек. Удочерение могло произойти только один раз, то есть, если мужчина удочерял девочку, то никто другой не мог её удочерить, поскольку наследником становилась не сама девочка, а её сын.

Только биологический отец отдавал несовершеннолетнего ребенка на усыновление, кроме этого, других способов усыновления не было. Примечательным было то, что опекун (например, старший брат) мог передать ребенка, находившего под его опеку другому человеку, но он не имел права передать его кому-либо другому в качестве усыновляемого. Это говорит о том, что усыновление было сопряжено с большой ответственностью и могло быть осуществлено только отцом семейства (патерфамилиас). Данное правило указывает на невозможность взять ребенка на усыновление из семьи умершего отца семейства, поскольку мать не имела права участвовать в процессе усыновления [49, с. 121].

Третья глава диссертации **«Особенности формирования семейного права в период действия мусульманского права»** состоит из трех параграфов, в которых подвергаются исследованию, изучению и рассмотрению понятие и формы брака в мусульманской правовой системе, правовое положение махрамов (близких) в бракосочетании, правовое положение родственников, посредственных и консенсуальных близких (махрамов), правовые последствия развода в зависимости от обстоятельств

разводящегося, а также права и обязанности супругов по отношению друг к другу.

В первом параграфе третьей главы исследуется **«Понятие и формы брака в мусульманском праве»**, подчеркивается, что понятие брак не упоминается в первоисточниках исламского права, а именно в Коране и Сунне, однако упоминаются неоднократно его важность и необходимость [77]. У исламских правоведов нет единого мнения относительно понятия брака, но в любом случае, в их определениях наблюдается какие-то общие подходы. Прежде всего, они рассматривают брак как завет. Абубакр Самарканди пишет о браке следующее: «Брак – это завет, на основе которого мужчине разрешается получать пользу от женщины» [80, с. 282]. Как мы видим, брак – это, прежде всего, завет, заключенный между двумя людьми противоположного пола, и это одна из важных особенностей брака в исламе. Ислам строго запрещает однополые браки.

Исходя из всех вышеперечисленных определений брака и требований исламского права, мы предлагаем следующее определение брака: «Брак – это соглашение между мужчиной и женщиной, разрешающее половую связь, заключенное на основе согласия сторон в целях создания семьи и узаконивания ребенка. Брак обязывает мужчину обеспечивать женщину, а женщину – служить и подчиняться мужчине. Наконец, брак заключается на основе соблюдения требований, предусмотренные шариатом (исламским законом)».

Хадисы (предания пророка) фактически регулируют общественные отношения, в том числе семейно-брачные. При этом, по сравнению с другими правовыми источниками, хадисы регулируют семейные отношения в более широком смысле. В большинстве случаев они служат основой для отдельных институтов в этой области права. Например, роль хадисов как правового источника весьма велика в определении и регулировании семейных институтов «брака» и «развода» [68, с. 268].

Во втором параграфе третьей главы рассматривается **«Правовое положение махрамов в браке и правовые последствия развода в зависимости от состояния разводящегося»**, и подчеркивается, что махрамы (близкие) в

исламской правовой системе делятся на три группы. Первая группа - это родные (непосредственные) махрамы, которые состоят из следующих родственников: 1) мать; 2) бабушка по материнской линии и бабушка по отцовской линии до нескольких поколений; 3) дочь; 4) дочь дочери и дочь сына до нескольких поколений; 5) сестра; 6) дочь сестры и дочь брата до нескольких поколений; 7) тетя (по отцовской линии); 8) тетя (по материнской линии) [19, с. 553]. Вторая группа состоит из посредственных махрамов, которые становятся махрамами человеку по разным причинам. Вступление в брак-один из самых распространённых способов посредственного становления людей махрамами (близкими). Махрамы возникают в результате женитьбы человека, это отец жены или его дети, и их также называют махрамами с мусорахат (близкие жениха). К тем, кто становится махрамом навсегда посредством женитьбы, относятся: 1) мать жены (теща). Когда мужчина женится, независимо от сожительства с этой женщиной ее мать становится махрамом для мужчины навсегда; 2) дочь жены, в случае сожительства с ее матерью, но если он разведётся с её матерью после свадьбы, или до сожительства, он может жениться на ней; 3) жена отца (мачеха) и жена деда до нескольких поколений; 4) жена сына (сноха) и жёны внуков. Также, в связи с браком становятся временными махрамами мужчины группа родственников жены, к которым относятся ее сестра, тётя по отцовской линии, тётя по материнской линии, дочь ее брата и дочь ее сестры [42; 43; 44].

Третья группа состоит из «молочных» махрамов согласия (ширхора), и в исламском праве этому вопросу уделяется большое внимание, а согласие признано как самостоятельный институт.

Согласно положениям исламского права, допустимо вскармливание ребёнка грудью чужой женщины, и они получают право (статус) «молочных» родственников согласия (ширхора). Женщина, кормящая грудью чужого ребёнка, считается матерью по его согласию, а этот ребёнок считается ребёнком по согласию для женщины, что имеет особый правовой статус в брачно-семейных отношениях и предусматривает определённые ограничения на заключение брака между женщиной и ребёнком, а также их кровными родственниками. Если двое кормились грудью одну одной женщины, они считаются молочными

братьями(сестрами) и не могут вступать в брак друг с другом [А-25].

Следует подчеркнуть, что с учетом состояния разводящегося, развод имеет различные правовые последствия, и правовые школы, и отдельные их представители, выразили различные взгляды на последствия развода, данного лицом, находящимся в определённых обстоятельствах (состояния опьянения, болезни, принуждения, немоты), и обосновали его различными правовыми аргументами.

В третьем параграфе третьей главы рассматривается **«Права и обязанности супругов по отношению друг с другом в исламской правовой системе»**, в которой отмечается, что источники исламского права содержат множество норм, направленных на установление прав и обязанностей супругов, и такие нормы встречаются, прежде всего, в Коране и хадисах Пророка Мухаммада (мир ему и благословение Аллаха), которые считаются первоисточниками в исламской правовой системе. В частности, в хадисах можно найти множество правовых норм, направленных на установление семейных прав и обязанностей супругов и указывающих на обе стороны как на ответственных или правомочных в определенных вопросах [70; 71].

При рассмотрении данного вопроса, исследователи исламского права [68; 41; 38] часто делят и анализируют правовые положения на две группы: права женщины по отношению к мужу; и права мужа по отношению к жене. Такое разделение вытекает из природы правового регулирования исламского права и играет значительную роль в определении правового положения супругов. Поскольку в семейно-правовых отношениях существуют также совместные права мужа и жены, по нашему мнению, целесообразно разделить права мужа и жены на три группы: 1) совместные права между мужем и женой; 2) права жены по отношению к мужу; 3) права мужа по отношению к жене.

Жена в семье должна была подчиняться мужу. Жена должна быть хранительницей и попечителем прав и имущества своего мужа. Жена, которая не слушает мужа, следует воспитывать назиданиями и советами, а если она не послушается, то ей можно дать пощечину. История ниспослания этого аята такова: Саад ибн Раби аль-Ансари избил свою жену Хабибу, дочь Зайда, за

непослушание. Отец привел ее к Пророку. Пророк повелел ей отомстить мужу, и когда она вернулась за этим поступком, Мухаммаду был ниспослан этот аят.

Пророк повелел вернуть её, и сказал: «Мы хотели одно, но Аллах пожелал другое, и то, что пожелание Аллаха, лучше». Так месть была отменена [72, с. 171; 31, с. 116].

В то же время хадисы установили множество прав мужа по отношению к жене:

1. По велению мужа, жена должна исполнить его желание в постели. То есть, согласно хадису, жена обязана подчиняться приказу мужа. Фактически, жена подчиняется воле и потребностям мужа, если у неё нет уважительной причины;

2. Жена не может соблюдать дополнительный пост без разрешения мужа, и она не должна впускать посторонних в дом без его разрешения.

3. Женщина обязана хорошо заботиться о доме и воспитывать детей;

4. Женщина обязана подчиняться словам мужа;

5. Женщина должна быть верна своему мужу и не изменять ему [69, с. 112-113].

Четвертая глава диссертации, «**Развитие семейного права в Советском Таджикистане**» состоит из трёх параграфов, в которых анализируются, рассматриваются вопросы особенностей источников семейного права в Советском Таджикистане, брака и условий его заключения, оснований расторжения брака, усыновления/удочерения и алиментных обязательств в Советском Таджикистане.

Первый параграф четвертой главы названа «**Источники семейного права в Советском Таджикистане и их характеристика**», в нём предпринята попытка определить особенности источников семейного права в Советском Таджикистане и проанализировать их с юридической точки зрения. В частности, отмечается, что Нормы и Декрета «О расторжении брака» устанавливают порядок расторжения брака, право сторон подавать заявление о расторжения брака, органы, которые могут расторгнуть брак, такие как суд и ЗАГС, выбор фамилии супругами, с кем из родителей будут жить дети, материальное обеспечение детей и жены, распространение

действия норм данного Декрета на всех независимо от вероисповедания, правовые последствия развода, совершенного по религиозному обряду. Как мы наблюдаем, многие вопросы семейного права не были урегулированы этими Декретами, что было практически невозможно, поскольку эти два Декрета были первыми нормативными правовыми актами в области советского семейного права. Всего год спустя был принят другой нормативный правовой акт, который восполнил пробел в вышеупомянутых Декретах, более широко регулировал сферу семейного права и способствовал её развитию и становлению. Этим документом был Кодекс законов об актах гражданского состояния, брачно-семейное право и опеке РСФСР, принятый 16 сентября 1918 года [58; 87].

Хотя Декрет «О гражданском браке, о детей и о книге записей актов гражданского состояния», Декрет «О расторжении брака» и Кодекс законов об актах гражданского состояния, брачно-семейное право и опеке были приняты в РСФСР, они также урегулировали правовые отношения на нашей территории, поскольку эта территория находилась в автономном подчинении РСФСР. Принятые в РСФСР правовые нормы распространялись на Таджикистан через Туркестанскую АССР, регулировали брачно-семейные отношения, поскольку, согласно статье 3 Положения о Туркестанской АССР, эта территория управлялась автономно и согласовала свои действия с центральным правительством РСФСР [39, с. 24].

Второй параграф четвертой главы озаглавлен **«Брак: условия заключения и основания прекращения в Советском Таджикистане»**, в котором отмечается, что брак, считающийся одним из основных институтов семейного права, всесторонне регулировался в Советском Таджикистане, определялись стороны брака, цель, порядок и условия его заключения. Брак заключался между противоположными полами-женщиной и мужчиной, в целях создания семьи и воспитания детей, носил постоянный характер и осуществлялся путем подачи заявления сторонам брака посредством государственной регистрации в органах ЗАГС.

Существовал ряд условий, которые считались обязательными для заключения брака, и к ним относились: а) согласие сторон вступающих в брак – согласие отца, матери,

друзей и других лиц не имело юридического значения, только согласие сторон брака было юридическим требованием и условием заключения брака; б) достижение брачного возраста – брачный возраст в основном был установлен 18 лет, и мужчины и женщины обязаны были его соблюдать; в) отсутствие препятствий к заключению брака, к которым относились родственная близость брачующихся, нахождение одного из сторон в другом браке, наличие душевного заболевания или слабоумия у одного из лиц, вступающих в брак, между усыновленными и усыновляющих.

Следует отметить, что согласно семейному законодательству Советского Таджикистана, несоблюдение условий заключения брака, приводило к признанию его недействительным, и только суд мог признать брак недействительным. Существовал особый порядок заключения брака: лица, вступающие в брак, подавали заявление в соответствующие органы (ЗАГС) за месяц до бракосочетания, и брак регистрировался в присутствии лиц, вступающих в брак.

Право расторжения брака было предоставлено судам и органам ЗАГС, и супруги должны были обратиться в один из этих органов для его расторжения. Брак расторгался органами ЗАГС в следующих случаях: а) если у супругов не было детей в возрасте до 18 лет, и выражали согласие на расторжение брака; б) если один из супругов был признан безвестно пропавшим, в установленном законом порядке; в) если один из супругов был признан судом недееспособным вследствие психического заболевания или умственной отсталости; г) если один из супругов был лишен свободы сроком не менее трех лет. В остальных случаях брак расторгался только судом. В целях предотвращения распада семей законодательство Советского Таджикистана устанавливало срок примирения, и в целях защиты прав и интересов женщин и детей ограничивало право мужчин на расторжение брака во время беременности и при наличии детей до одного года, что свидетельствует о понимании законодательными органами Советского Таджикистана неприятных последствий развода.

Третий параграф четвертой главы озаглавлен **«Основы правового регулирования усыновления и алиментных обязательств в советское время»**, в нем исследуется порядок усыновления и алиментных обязательств, субъектов, имеющих

право на усыновление детей, цель усыновления, размер алиментов. Также отмечается, что согласно Кодексу о браке и семье Таджикской ССР усыновлять можно только несовершеннолетних детей, с учетом их интересов. Усыновление осуществлялся по решению исполнительного комитета районного, городского, (районного в городе) Совета народных депутатов по заявлению лица, желающего усыновить детей [4].

При усыновлении существует взаимная выгода между усыновителем и усыновляемым, поскольку и дети-сироты, и дети, оставшиеся без попечительства, обретают здоровых родителей и семьи, а бездетные семьи – детей. Конечно, детей-сирот усыновляли не всегда, но этом вопросу уделялось пристальное внимание. Также, по мнению профессора Усмонова О., большое значение имеет усыновление «зиндаятимон» (брошенных детей, сирот при живых родителей), поскольку их число порой может быть очень большим.

В целом, семейное законодательство Таджикской ССР предусматривал два порядка уплаты алиментов: 1) установление алиментов в процентах от заработной платы или иного регулярного дохода; 2) установление алиментов в фиксированном размере с родителей с нерегулярно меняющимся доходом. Одной из особенностей обязанностей родителей по уплате алиментов детям является то, что наличие или отсутствие брака не препятствовало уплате алиментов на детей.

Согласно семейному законодательству Таджикской ССР, помимо детей от родителей, право на получение алиментов имели следующие лица: 1) родители от совершеннолетних трудоспособных детей; 2) падчерицы от отчима и мачехи; 3) отчимы от пасынков и падчериц; 4) несовершеннолетние или совершеннолетние нетрудоспособные братья и сестры от своих братьев и сестер; 5) бабушки и дедушки от своих внуков и внучек; 6) внуки от бабушек и дедушек; 7) воспитанники от своих фактических воспитателей; 8) воспитатели от своих фактических воспитанников. Как мы наблюдаем, помимо детей, право на получение алиментов друг от друга имели ещё 8 категорий лиц.

Пятая глава диссертации **«Семейное право в независимом Таджикистане: особенности развития и новые признаки правового регулирования»** состоит из трех параграфов, в рамках

которых изучаются и анализируются вопросы имущественных прав и обязанностей супругов, брачного договора и его правового регулирования, прав и обязанностей родителей.

В первом параграфе пятой главы рассматриваются **«Имущественные права и обязанности супругов в соответствии с семейным законодательством Республики Таджикистан»**. В нём исследуется личное и общее имущество супругов и отмечается, что с обретением государственной независимости, переходом к рыночной экономике и признанием всех форм собственности, включая частную, имущественные отношения между супругами приобрели большую значимость, поскольку они получили право иметь частные предприятия, заниматься предпринимательством и вообще владеть большим имуществом. Поскольку имущественные отношения между супругами регулируются гражданским и семейным законодательством, в них установлен ряд новых норм. Учёные-правоведы подвергают исследованию различные аспекты имущественных прав и обязанностей супругов, в рамках которых отражают свои размышления и взгляды.

С учётом норм законодательства, исследований и выводов учёных-правоведов, можно выделить три основные группы имущественных прав и обязанностей супругов: а) право супругов на личное имущество; б) право супругов на совместное имущество; в) обязанности супругов по (взаимному) обеспечению друг друга.

Примечательным нововведением, установленным семейным законодательством независимого Таджикистана в регулировании имущественных отношений супругов, является правовой режим имущества супругов, который состоит из установленного законом и договорного режима. Если имущественные отношения супругов регулируются на основе норм семейного законодательства, то это считается установленным законом режимом имущества супругов, а если имущественные отношения супругов регулируются на основе договора (соглашения) сторон (в частности, брачного договора), то это считается договорным режимом имущества супругов. Следует отметить, что совместное применение обоих режимов можно назвать смешанным режимом.

Согласно семейному законодательству, личные вещи (одежда, обувь и т. д.) считаются личной собственностью супругов, за исключением драгоценностей и других предметов роскоши. Это имеет место, если предметы были приобретены в период совместного супружества. По нашему мнению, исключение драгоценностей и других предметов роскоши из числа других личных вещей имеет свои основания: а) их несложно разделить как совместную собственность; б) они не теряют своей ценности.

Однако по любой причине признание совместной собственностью драгоценностей и других предметов роскоши для личного пользования является спорным, и в такой ситуации существует вероятность нарушения прав одной из сторон. Поэтому целесообразнее признать их личной собственностью. Ведь, с одной стороны, муж и жена приобретают такие предметы по соглашению, с другой стороны, стоимость одежды и обуви может быть выше стоимости ювелирных изделий, и при разделе одна из сторон может понести имущественные потери. Например, гражданин «А» и его жена, гражданка «Б», договорились о наличии общей собственности в размере десяти тысяч сомони, и потратили её на покупку обуви, брюк и костюма (мужчине – за пять тысяч сомони) и золотой цепочки (женщине – за пять тысяч сомони). Однако при разделе имущества супругов суд делит цепочку жены, а туфли, брюки и костюм остаются у мужчины. Таким образом жены, пристрастные к ювелирным изделиям, при разделе имущества могут понести большие потери. Поэтому мы не видим необходимости рассматривать ювелирные изделия и другие предметы роскоши как совместную собственность, и другие отечественные исследователи также подчеркивали спорность этого вопроса [39, с. 211-212].

Второй параграф пятой главы называется **«Брачный договор и его правовое регулирование в независимом Таджикистане»**, в нем утверждается, что в настоящее время заключение брачного договора имеет актуальное значение, поскольку в результате различных видов экономической, коммерческой и предпринимательской, интеллектуальной деятельности, в целом, в условиях рыночной экономики, увеличивается число семей, имеющих в своем распоряжении

недвижимость, частные предприятия и т.д. в совокупности семьи имеют большое количество имущества. Вполне естественно, что с увеличением имущества, учитывается необходимость его защиты в будущем [40, с. 97].

Конечно, не существовала необходимость принятия брачного соглашения в Советском Таджикистане, и не считалась актуальной, поскольку возможности граждан приобретать большее имущество были крайне ограничены, а совместное имущество супругов делилось поровну в соответствии с Кодексом о браке и семье и не вызывало особых проблем.

Следует отметить, что, принимая во внимание понятие (термин), предложенную Семейным кодексом Республики Таджикистан, и различие между соглашением (ахднома) и договором (шартнома) в гражданском законодательстве, а также терминологию в семейном законодательстве зарубежных стран (Российская Федерация «брачный договор», Англия «*matriage contract*»), считаем необходимым заменить наименование «Ахдномаи никох» (брачное соглашение) на «Шартномаи никох» (брачный договор, поскольку брачный договор регулируется как нормами гражданского, так и семейного права, а соглашение сторон в гражданском праве признаётся не соглашением, а договором. Кроме того, в трудах отечественных и зарубежных учёных брачный договор более тесно связан с гражданско-правовым договором.

Ввиду того, что заключение брачного договора является добровольным правом сторон, сегодня многие воздерживаются от заключения брачного договора, а их имущественные отношения регулируются не на основе договорной системы, а в соответствии с законной системой имущества супругов. По нашему мнению, крайне низкое количество заключения брачного договора в Республике Таджикистан имеет несколько причин: а) несоответствие содержания брачного договора не соответствует нашей семейной культуре – семья считается святыней, на нее смотрят больше с нравственно-духовной точки зрения, а имущественные отношения не являются приоритетными; б) невысокая правовая образованность граждан, в силу которой, они не могут дать правильную правовую оценку брачному договору и считают его средством обмана или уклонения супруга от

«семейных обязательств»; в) большинство семей находятся в среднем экономическом положении, а обеспеченных семей сравнительно мало, поэтому необходимость потребность в заключении брачного договора значительно снижается.

В третьем параграфе пятой главы **«Права и обязанности родителей»** анализируется права и обязанности родителей по отношению к своим детям, отмечается, что, поскольку ребенок воспитывается в семье и роль родителей в образовании и воспитании ребенка незаменима, на них также возложена большая ответственность. Это не новое явление, таджики исторически считали родителей первопроходцами и ответственными в образовании и воспитании детей в духе любви к Родине и ее защиты, просвещения и познания, благородства и нравственности, уважения к родителям и гуманизму, поддержки нуждающихся, мужества и храбрости.

Одной из отличительных особенностей прав и обязанностей родителей в образовании и воспитании своих детей является их равенство в этом вопросе, и его нормативная основа отражена в ряде источников семейного права [29]. Прежде всего, Конституция Республики Таджикистан в статье 17 устанавливает равноправие мужчин и женщин, и эта норма закреплена в ряде статей Семейного кодекса [1].

Порядок и формы участия в процессе образования и воспитания детей, осуществления родительских прав отцом или матерью, проживающими отдельно от ребёнка, могут устанавливаться двумя способами: а) по взаимному соглашению родителей; б) по решению суда. Независимо от раздельного проживания родителей, законодательство позволяет им решать вопросы образования и воспитания ребенка самостоятельно, без вмешательства других лиц или государственных органов, с учетом интересов ребенка. Именно с этой целью законодательство предоставляет родителям, проживающим раздельно, право заключить между собой простое письменное соглашение, в котором устанавливаются права и обязанности сторон по вопросам образования и воспитания ребенка, соответствующего правам и интересам ребенка.

Следует отметить, что согласно ряду нормативно-правовых актов родители имеют определенные права и обязанности по

отношению к своим детям, и реализация этих прав и обязанностей оказывает существенное влияние на всестороннее развитие детей, поскольку велика роль родителей в образовании и воспитании детей, и другие субъекты образования, такие как школа и общество, не могут их заменить.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Общие результаты диссертационного исследования

По результатам исследования становления и развития таджикского семейного права, особенно его отдельных институтов, таких как брак, брачный договор, махрамы (близкие родственники), развод, состояния разводящегося, усыновление/удочерение, правовые источники и их особенности, алиментные обязательства; имущественные права и обязанности супругов, права и обязанности родителей по воспитанию и образованию детей; и анализа особенностей семейно-правовых явлений обычного и традиционного права, зороастрийской, мусульманской, советской правовых систем и анализа источников законодательства независимого Таджикистана в сфере семейных отношений во взаимосвязи с правовой памятью нации в этой области на основе исторических источников, памятников культуры и политико-правовых трудов ученых-правоведов, раскрывающих с различных сторон становление и развитие семейного права на территории исторического и современного Таджикистана, мы пришли к следующим выводам:

1. Изучение семейного права с историко-правовой точки зрения имеет ряд своих закономерностей и особенностей, поэтому при его изучении следует придерживаться логических и исторических методов и оценивать его явления и институты с учетом места и определенного исторического периода, чтобы не возникало недоразумений и путаницы при изучении истории семейного права и современного семейного права. Разумеется, семейное право древней эпохи, Средних веков, Нового времени и современности отличается друг от друга по ряду особенностей (местом, временем), нормативным правовым источником, правовому положению членов семьи, и оценка семейно-правовых отношений в историческую и современную эпоху без учета этих факторов, уводит нас от реальности.

2. Если, с одной стороны, семейные отношения имеют очень древнюю историю и их корни уходят в глубокую древность, с другой стороны, в них очень заметно влияние обычаев, традиций, культуры и цивилизации разных народов, и именно по этой причине семейное право считается отражением обычаев, традиций и менталитета народов и наций. Главным мерилom, определяющим семейные отношения в древности, являются существовавшие в то время виды брака, и недаром исследователи истории семейного права, при изучении семейных отношений древней эпохи опираются на виды брака. История человечества пережила различные виды брака, наиболее распространенными из которых являются брак кровных родственников, групповой брак (полигамия в форме многоженства или многомужества), парный брак - кратковременное сожителство мужчины и женщины, эндогамный брак - брак с близкими родственниками или представителями одного племени, экзогамный брак - брак с посторонними и представителями другого племени. Существование различных типов брака в правовых системах древних народов и наций, каждый из которых в различных формах проявлялся на протяжении истории каждой нации, является неоспоримым фактом. Другой истиной является то, что их общая тенденция движется к моногамии. Таким образом, человечество постепенно перешло от эндогамного брака к экзогамному и от полигамии к моногамии [А-5].

3. В зороастрийской правовой системе брак считался единственным способом создания семьи, а сторонами брака были мужчина и женщина. Брак носил религиозный характер и оценивался как помощь Ахурамазде в добрых делах, поэтому сасанидские правители оказывали материальную помощь при заключении брака между людьми и устанавливали суровые наказания за незаконное сожителство. Брак совершался жрецом, представителем религии, путем произнесения определенных слов. Сватовство и предварительное брачное соглашение (гахворабахш) с древних времен считались добрачными обрядами, и регулировались источниками зороастрийского и традиционного права. Хотя сторонам брака предоставлялось право выбора супруга, оно ограничивалось рамками религии и сословия, и родители также могли ограничивать это право сторон брака,

поскольку их согласие также играло свою роль. Следует отметить, что право выбора супруга было более ограничено для девушек, чем для юношей. В зороастрийской правовой системе разрешался временный брак (на определенный срок), и считался допустимым главным образом для рождения детей, поскольку для зороастрийцев бездетность считалась великим грехом. Брак с кровными родственниками (матерью, сестрой, тетей, племянником) считался священным актом, и такие браки широко пропагандировались через источники зороастрийского права, и к такой практике часто прибегали реальные и мифические герои. В одной из священных книг зороастрийцев, «Динкарде» говорится: «Чем ближе степень родства в браке кровных родственников (хавиятвадса), тем более будут заметны крепкое телосложение, здоровье и религиознее будут добрые нравы и качества детей». Это суждение является подтверждением вышесказанного [А-1; А-8].

4. Источники зороастрийского права, наряду с установлением права на заключение брака, предусматривают его цели, условий и сторон, различные виды брака и определяют правовое положение членов семьи, особенно жены и детей, в зависимости от вида брака, в котором находится жена. Это обстоятельство затрудняет определение правового положения членов семьи и создает необходимость анализа их правового статуса с учетом вида брака, в котором они находятся, то есть разделение брака на виды носило не только внешний характер, но и оказывало глубокое влияние на стороны брака, в том какими правами и обязанностями они обладают или нет. Уместно отметить, что из пяти существующих видов брака только в браке жены «подшохран», были установлены относительно широко права женщины, в то время как в других видах брака (иканзан, чокарзан, худсарзан, сатурзан) существовало множество ограничений. Хотя зороастрийское право устанавливало развод как основного способа расторжения брака, крайне редко встречаются нормы, устанавливающие развод, и определялось в основном нормы развода женщины, состоявшей в браке «пошохран». Расторжение брака женщин, состоявших в браке «иканзана», «чокарзан», «худсарзан» и «сатурзан», оставался сложным и запутанным. Развод был правом в основном для

мужчин и женщин, состоявших в браке «пошохзан», в то время как другие женщины были лишены этого права. Супруги владели личным и общим имуществом, причем мужчины имели больше прав в управлении семейным имуществом, а в исключительных случаях женщины могли взять на себя управление семейным имуществом. Личное имущество принадлежало каждому супругу, и одна сторона (включая мужа) не могла распоряжаться личным имуществом другого без его/ее согласия. К личному имуществу женщин относилось в основном приданое (имущества невесты), которое могло состоять из серебра, золота, скота и другого имущества [А-7; А-1].

5. Зороастрийская правовая система устанавливала усыновление как способа поиска наследника, и главной целью каждого усыновителя было иметь наследника. По нашему мнению, именно поэтому усыновлялись не только несовершеннолетние, но и взрослые, причем большинство усыновленных составляли взрослые мужчины и несовершеннолетние мальчики, поскольку это был самый легкий путь стать обладателем наследника. Усыновлению придавалось особое значение, оно считалось своего рода помощью Ахурамазде в борьбе с Ахриманом (Ангроманью), и только отец семейства (*paterfamilias*) имел право отдавать на усыновление несовершеннолетнего ребенка членов семьи. В этом вопросе также соблюдались сословные ограничения: каждый мог усыновить ребенка от представителя своего сословия, кроме того, большое значение имело внешнее сходство усыновляемого и усыновителя. Усыновляемый должен был быть девственником, благочестивым, зороастрийцем, раумным и послушным, иначе он не мог быть усыновлен. Усыновителем мог быть только взрослый мужчина, женщины были лишены такого права. По нашему мнению, причина заключалась в том, что только мужчины были обязаны иметь наследника, и целью усыновления также было рождение наследника [А-6].

6. Определение понятия брака в регулировании брачно-семейных отношений имеет как теоретическое, так и практическое значение, поэтому исламские ученые попытались представить понятие брака, опираясь на основные источники исламского права, и в данной работе отчетливо ощущаются основополагающие идеи таджикских и персидских мыслителей (Абу Бакр Самарканди, Ибн

Сина, Бурхониддин Маргелони, Ибн Масуд Самарканди). Предложенные ими понятия выражали важные элементы брака и, прежде всего, определяли брак как соглашение между мужчиной и женщиной, их законную взаимосвязь. Брак, как институт исламского семейного права, и его основные истоки регулирования исходят от хадисов Пророка, и хадисы сыграли незаменимую роль в определении сторон брака, их прав и обязанностей, формы брака, порядка его заключения и других элементов, регулирующих широкий спектр семейно-брачных отношений. Исламское право считает брак наилучшей формой сожительства, средством совершенствования веры и продолжения рода, запрещая выбор одиночества (воздержания от брака), и, таким образом, брак рассматривается не как право, а как обязанность. Процесс заключения бракосочетания имеет ряд юридических требований, важнейшими из которых являются присутствие свидетеля, выплата махра (калыма) или определение его размера, получение согласия сторон, достижение брачного возраста, использование специальных слов и соблюдение порядка предложения и принятия. Таким образом, исламское право хорошо разработало правильные способы и средства заключения брака и сохранения стабильности семьи, учитывающие человеческую природу [А-10].

7. Исламское право запрещал браки с махрамами (близким), к которым в основном относились кровные родственники и молочные родственники, а также поставило заслон эндогамному браку, характерного для эпохи зороастризма. Оно запрещало мужчине бракосочетание со своей матерью, бабушке по материнской линии и бабушке по отцовской линии до предельного поколения; с дочерью, внучкой по линии сына и дочери до предельного поколения; с сестрой, дочери сестры и дочери брата до предельного поколения; с тетями по отцовской и материнской линии; с молочной матерью (кормившей его грудью), с молочными сестрами (ширхора); со свекровью (хушдоман), с дочерью жены (приемной дочери), в случае сожительства с ее матерью; с женой отца (мачехой, моиндар) и женой дедушки/прадедушки до предельного поколения, с женой сына (снохой, келин) и с женой его сыновей; с сестрой, тетями, дочерью брата и дочерью сестры жены. Это табу было

целесообразным как в моральном и социальном, так и в медицинском и юридическом аспекте. В то же время исламское право, под влиянием отсталого мировоззрения бедуинских народов, привнесло в ряд правовых аспектов развития семейных отношений элементы былого патриархата. В частности, оно предусматривало осуществление развода в устной форме и предоставляло право развода преимущественно мужчинам. При этом, учитывая обстоятельства разводящего (развод в состоянии опьянения, болезни, немоты, развод в состоянии гнева и принудительный развод, большинство из которых направлены на психическое состояние личности), оно устанавливало различные последствия развода, а также предусматривало его ненаступление в случае, когда слово «развод» употреблялось в состоянии непроизвольной душевной слабости. Такая норма, с одной стороны, была направлена на защиту семьи от распада, с другой стороны, неизбежно ставила вопрос разумного подхода к разводу [А-11; А-25; А-3].

8. Права и обязанности супругов по отношению друг к другу являются одним из центральных вопросов семейного права и занимают особое место в исламской правовой системе. Из содержания норм Корана и хадисов следует, что исламское право не рассматривает этот вопрос односторонне, а, напротив, наряду с предоставлением прав предусматривает обязанности сторон, несмотря на преимущества прав мужчин, устанавливается правосубъектность мужчин и женщин в некоторых семейных отношениях (в основном материальных и моральных). Права мужей и жён по отношению друг к другу состоят из трёх групп: 1) совместные права жены и мужа (право на наслаждение – удовлетворение сексуальных потребностей, уважение родственников, наследование, добрые отношения); 2) права жены по отношению к мужу (содержание-обеспеченность питанием, одеждой, жильем, приданым (махр), уважением, защитой чести и авторитета); 3) права мужа по отношению к жене (жена подчиняется мужу, не отказывает в половом акте, если на это нет уважительной причины, поддерживает порядок в доме и охраняет имущество мужа). Следует отметить, что, помимо прав, супруги имеют определенные обязательства по взаимному отношению, и реализация этих прав и исполнение этих обязанностей оказывают

существенное влияние на стабильность семьи, укрепление брака, надлежащее воспитание детей, защиту материальных и моральных прав членов семьи и предотвращение правонарушений со стороны членов семьи в отношении друг друга. Таким образом, исламское право установило не только неразрывную связь между мужем и женой, но и внедрило правовой механизм пол тесной взаимной зависимости сторон друг от друга [А-9].

9. Образование Советского Союза, для таджиков, как и для других народов и народностей его членов, наряду с новой формой государственности, создало, новую правовую систему, которая в силу своего нерелигиозного характера принципиально отличалась от прежних правовых систем, действовавших на территории исторического Таджикистана. Это обстоятельство затронула и сферу семейного права, поскольку если до советского периода брачно-семейные отношения на территории исторического Таджикистана регулировались правовыми источниками религиозного характера, то в советское время источники, регулирующие сферу семейного права, наряду с другими отраслями права, носили преимущественно позитивно-государственный характер. В отношении действия источников семейного права для таджиков в начале становления Советского Союза наблюдались две необычные ситуации:

1) правовые источники, регулирующие семейные отношения, были приняты не в Советском Таджикистане, а в РСФСР или Узбекской ССР (Декреты «О гражданском браке, о детях и о записи актов гражданского состояния» и «О расторжении брака» от 18–19 декабря 1917 года, Кодекс законов об актах гражданского состояния, брачно-семейном праве и опеке РСФСР от 16 сентября 1918 года, Кодекс законов о браке, семье и опеке Узбекской ССР 1928 года).

2) официально признавалось действие норм о браке и семье двух правовых систем – мусульманской и советской, то есть некоторое время (1922–1928 годы) существовал правовой дуализм. В Советском Таджикистане источники права в виде Конституции, кодексов и законов принимались законодательными органами после принятия соответствующего документа в Москве и в соответствии с его нормами. Особенностью источников семейного права Советского Таджикистана было установление ими особого

порядка заключения и расторжения брака, усыновления/удочерения, алиментных обязательств, а также конституционной защиты семьи на государственном уровне. Принятие конституций 1929, 1931 и 1937 годов также свидетельствует о том, что для права Советского Таджикистана в определённой степени было характерно частое переутверждение источников семейного права [А-15].

10. Поскольку правовая система Советского Таджикистана имела позитивно-государственный характер, брак заключался не духовенством, а органами ЗАГС и как добровольный и свободный союз мужчины и женщины преследовал три основные цели: а) создание семьи; б) рождение детей; в) воспитание детей в духе коммунистической морали. Некоторые правоведы придавали браку нравственный характер и выступали за его заключение на основе взаимной любви, дружбы и дружелюбия, пытались урегулировать внутренние отношения человека правовыми нормами. Согласно Кодексу о браке и семье Таджикской ССР условиями заключения брака считались согласие супругов, достижение брачного возраста и отсутствие препятствий к заключению брака (близкое родство брачующихся, нахождение одного из сторон в другом зарегистрированном браке, наличие душевного заболевания или слабоумия одной из сторон, брак между усыновленными/удочеренными и усыновителями). Суть этих условий свидетельствует о том, что они были призваны защищать права сторон в браке, их чувство ответственности, обеспечивать принцип моногамии, создавать здоровую семью и воспитывать здоровых детей, создавать нравственно гармоничную семейную обстановку и защищать ценности семейного права предков таджиков. Несоблюдение условий брака являлось основанием для признания его судом недействительным, а недействительный брак не влечет за собой никаких правовых последствий. Следует отметить, что вышеуказанные условия в полной мере воплощены в Семейном кодексе Республики Таджикистана, что свидетельствует об их прочной научной основе и соответствии таджикской семейной культуре. Брак прекращался вследствие смерти одного из супругов, признания умершим или безвестно пропавшим одного из них. Расторжение брака было возложено на компетенцию органов ЗАГСа и суда, и брак мог быть расторгнут

на основании заявления супругов или одного из них. Если прекращение брака не зависело от воли сторон, то его расторжение полностью зависело от воли супругов, и никто не мог вмешиваться в их брачные отношения; только суд в целях защиты семьи, имел право предоставить срок для примирения [А-14].

11. Анализ семейного законодательства Советского Таджикистана показывает, что нормы закона были в большей степени склонны к защите прав и интересов женщин и детей, и принятие или непринятие правовых актов государственных органов зависело от их интересов. В сфере правовых норм, регулирующих отношения, связанные с усыновлением и алиментными обязательствами, более заметна защита социальных прав и интересов женщин и детей. Хотя институт усыновления имеет весьма древнюю историю на исторической территории Таджикистана, его регулирование в семейном законодательстве Советского Таджикистана было установлено с рядом отличительных особенностей. Если, с одной стороны, интересы ребенка были единственным основанием для принятия решения об усыновлении, с другой стороны, на усыновление принимались только несовершеннолетние. Право усыновлять детей имели совершеннолетние граждане обоего пола, за исключением: а) лиц, лишенных родительских прав; б) лиц, признанных недееспособными или ограниченно дееспособными в порядке, установленного законом; в) лиц, осужденных за уклонение от уплаты алиментов; г) лица, ранее являвшиеся усыновителями, но усыновление которых было отменено в связи с ненадлежащим исполнением ими своих обязанностей. Одной из целей установления усыновления являлось воспитание детей-сирот в семейном окружении. Поскольку указанные лица не способны создавать здоровую семейную обстановку и надлежащее воспитание детей, а воспитание под их опекой не отвечает интересам ребенка, ограничение право таких лиц на усыновление является целесообразным. Поскольку права и интересы детей находились в центре семейного законодательства, особое внимание уделялось их материальному обеспечению. Родители, добровольно не обеспечивавшие материально своих детей, были обязаны платить алименты, и согласно закону устанавливались два порядка уплаты алиментов: 1) установление алиментов в

процентах от заработной платы или иного регулярного дохода; 2) установление алиментов в фиксированной сумме для родителей, имевших нерегулярный и непостоянный доход [А-12].

12. Имущественные отношения между супругами является одним из спорных вопросов семейного права, который с древнейших времён находится в центре внимания ученых и регулируется посредством основных источников различных правовых систем. Возможно, именно это обстоятельство побудило Ф. Энгельса рассматривать собственность как фактора происхождения семьи. С приобретением государственной независимости произошли серьёзные изменения в регулировании имущественных отношений между супругами. Если, с одной стороны, муж и жена приобрели равные права на имущество, с другой стороны, значительно увеличились источники доходов семьи. Поэтому такие отношения сравнительно широко регулировались в семейном законодательстве, а Семейный кодекс предусматривал определение правового режима имущества супругов как по воле сторон (на основании брачного договора и иных соглашений), так и в соответствии с положениями закона. Согласно закону, имущество супругов состоит из их личной и общей (совместной) собственности, причём личной считается имущество, приобретенное до брака, а также дарением и наследованием, и каждый из супругов может распоряжаться им самостоятельно. Общая (совместная) собственность супругов состоит из имущества, приобретенного после заключения брака (за исключением даров и наследства), и независимо от того, кто из них ее приобрел, супруги имеют на нее равные права. Семейное законодательство Республики Таджикистан предусматривает две системы правового регулирования имущества супругов (законодательную и договорную), причем как их личное имущество, так и их общее (совместное) имущество могут регулироваться обеими системами, а выбор системы (законодательной или договорной) остается на усмотрение супругов. Следует отметить, что регулирование имущественных отношений супругов на основе вышеуказанных систем считается важной особенностью семейного законодательства независимого Таджикистана, и является значительным достижением в области семейного права, поскольку количество норм диспозитивного

(добровольного) характера значительно возросло, и супруги имеют право выбора системы (законодательной или договорной) при определении правовой судьбы своего имущества [А-13].

13. Брачный договор считается разновидностью соглашения между мужем и женой или желающими заключить брачный договор, регулирующим только их имущественные отношения, и не могут быть его предметом неимущественные отношения. Стороны брачного договора могут определить правовой режим своего существующего и будущего имущества, указать в нем доли сторон, а также вправе преобразовать свое личное имущество в общее (совместное) имущество или, наоборот, общее (совместное) имущество в личное. То есть государство предоставило сторонам брачного договора широкие права при разделе личного и совместного имущества. Хотя по общему правилу брачный договор имеет много общего с гражданско-правовыми договорами, он отличается от них рядом своих особенностей: а) имеет конкретного субъекта (муж и жена или лица, желающие заключить брак); б) его юридическая сила может зависеть от заключения бракосочетания; в) его действие заканчивается с прекращением или расторжением брака. Брачный договор может быть частично или полностью расторгнут или признан недействительным судом. Для этого стороны брачного договора и третьи лица (кредиторы) могут обратиться в суд с заявлением. Анализ показывает, что увеличение имущества членов семьи стало основным фактором заключения брачного договора в семейном праве, и его заключение выгоднее для супругов, имеющих большое имущество. Заключение брачного договора является правом граждан, и они могут заключать его или нет по своему усмотрению, однако иностранные граждане, желающие заключить брак, обязаны заключить брачный договор [А-19].

14. Семейное законодательство Республики Таджикистан устанавливает определенные права и обязанности родителей по отношению к своим детям, наряду за материальным обеспечением, возлагает на них ответственность образование и воспитание, создание необходимых условий для образования и воспитания детей в образовательных учреждениях. Несмотря на то, что в законодательстве придается правовой характер нравственным нормам, однако с учетом современных вызовов это действие

вполне является целесообразным, поскольку развитие технологий, столкновение цивилизаций, чрезвычайное расширение информационного пространства, целенаправленное воздействие представителей различных культур на психологию детей ослабили их нравственность и существенно осложнили их воспитание. В обеспечении нравственных качеств, образования и воспитания детей, защите ценностей национальной культуры в семье путем правового регулирования ответственности родителей за образование и воспитание детей велика роль двух национальных законов: Закона Республики Таджикистан «Об ответственности за обучение и воспитание ребёнка» и Закона Республики Таджикистан «Об упорядочении торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» [А-26].

Рекомендации по практическому применению результатов исследования:

1. Кодекс о браке и семье Таджикской ССР, принятый в 1969 году и введённый в действие с 1 января 1970 года, был принят непосредственно в период существования Советского Союза, Семейный кодекс Республики Таджикистан, принятый 13 ноября 1998 года № 683, в независимом Таджикистане во многом был обусловлен распадом Советского Союза и переходом к новой правовой системе. Как видим, влияние СССР сыграло ключевую роль в принятии обоих Кодексов (1969–1998 гг.). По нашему мнению, сегодня, как независимому государству, целесообразно вновь принять Семейный кодекс Республики Таджикистан, используя новейшие достижения в области семейного права, судебного опыта, и без ключевой роли других государств.

2. Учитывая, установление принципа единобрачия законодательством Республики Таджикистан и равноправия мужчин и женщин по Конституции Республики Таджикистан, в Уголовном кодексе Республики Таджикистан следует предусмотреть наказание наряду с двоеженством или многоженством, также за двоемужество или многомужество. Считаем необходимым дополнить статью 170 приложением 1 следующим текстом: Двоемужество или многомужество, то есть совместное проживание с двумя или более мужчинами с ведением общего хозяйства, - наказывается штрафом в размере от одной тысячи до двух тысяч расчетных показателей либо

исправительными работами сроком до двух лет, либо ограничением свободы сроком до пяти лет;

3. С учетом развития экономики, увеличения источников дохода, обогащения семейного бюджета и роста числа предпринимателей, особенно женщин-предпринимателей, а также значительной роли брачного договора в регулировании имущественных отношений супругов, считаем необходимым внести изменения в Семейный кодекс Республики Таджикистан, установить для граждан Республики Таджикистан обязательность заключения брачного договора наряду с иностранными гражданами и лиц без гражданства;

4. Поскольку уплата алиментов в процентах от заработной платы и иных доходов с увеличением числа детей приводит к уменьшению их размера, целесообразно внести изменения в статью 81 Семейного кодекса и отменить уплату алиментов с родителей на несовершеннолетних детей в процентах от заработной платы или иного регулярного дохода, составляющего на одного ребенка четверть, на двоих – треть, на троих и более детей – половину заработной платы и иных доходов родителей, а также установить алименты на несовершеннолетних детей только в фиксированном размере и на каждого ребенка в размере двух-трех расчетных показателей.

5. Мы считаем, что для более эффективного правового регулирования усыновления целесообразно заменить термин «усыновление» на термин «взятие ребенка под опеку» и отменить тайну усыновления, поскольку в этом случае сохранится право ребенка на общение со своими биологическими родителями, и мы юридически исключим обман ребенка. Если же взглянуть на тайну усыновления с другой стороны, то закон обязывает нас к обману, и этот обман ведет к тому, что ребенок лишается права знать своих родителей, при этом брак, заключенный обманным путем, недействителен, договор, заключенный обманным путем, обман потребителя является правонарушением, а дача ложное свидетельство-преступлением. Поэтому мы предлагаем отменить тайну усыновления и заменить термин «усыновление» термином «взятие ребенка под опеку».

6. Целесообразно, в соответствии с требованиями закона или иных соответствующих правовых актов уточнить лиц, имеющих

право на совершение мусульманского бракосочетания (никох), обязать Центр исламоведения или Комитет по делам религии, упорядочению традиций, национальных празднеств и обрядов при Правительстве Республики Таджикистан, выдавать им специальный документ, предоставляющий право на заключение мусульманского брака, после проверки их религиозных знаний и обязали их до заключения религиозного брака (проверить) принять документ, подтверждающий заявление сторон о регистрации актов гражданского состояния, и затем прочесть брачное завещание, а также установить уголовную ответственность для лиц, не соблюдающих эти требования;

7. Согласно семейному законодательству, личные вещи (одежда, обувь и т. д.) считаются личной собственностью супругов, за исключением драгоценностей и других предметов роскоши. По нашему мнению, признание драгоценностей и других предметов роскоши для личного пользования совместной собственностью является спорным, и в таком случае существует вероятность нарушения прав одной из сторон. Например, гражданин «А» и его жена, гражданка «Б», договорились о наличии у них общей собственности в размере десяти тысяч сомони, на которую они покупают туфли и костюм (мужчине – пять тысяч сомони) и золотое ожерелье (женщине – пять тысяч сомони). Однако при разделе имущества супругов суд разделяет ожерелье, а туфли и костюм остаются у мужчины. Мы предлагаем внести изменения в Семейный кодекс и отменить исключение драгоценности и другие предметы роскоши.

РҶҲАТИ АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

[1]. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сомонаи расмӣ Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Заҳираи электронӣ]. - Манбаи дастрасӣ: www.mmk.tj. (санаи мурочиат 22. 12. 2020).

[2]. Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» – Душанбе, 2024. Сомонаи расмӣ Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

[Захираи электронӣ]. - Манбаи дастрасӣ: www.mmk.tj. (санаи мурочиат 19. 12. 2024).

[3]. Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» – Душанбе, 2024. Сомонаи расмӣи Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. - Манбаи дастрасӣ: www.mmk.tj. (санаи мурочиат 19. 12. 2024).

[4]. Кодекси оид ба никоҳ ва оилаи РССТ, Душанбе: «Ирфон» 1981.

2. Монографияҳо, воситаҳои таълимӣ ва мақолаҳои илмӣ

[5]. А. Холиқзода. Бунёдгузори давлати милли – пешвои миллат [Матн] / Холиқзода А. – Душанбе: «Эр-граф», 2015. – 169 с.

[6]. Абдурраҳим Фирӯзи Ҳиравӣ. Аниси қанони покдоман [Матн] / Абдурраҳим Фирӯзи Ҳиравӣ. – Душанбе: Суннатullo, 2006. -250с.

[7]. Азизқулова Г.С. Таърихи давлат ва ҳуқуқи халқи тоҷик [Матн] / Г.С. Азизқулова Н. Ҳақимов. –Душанбе, 2002. - Китоби 1. – 168 с.

[8]. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография [Текст] / Азизов У.А. (отв. ред. Ф.Т. Тахиров). – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.

[9]. Азимов Ш. Государство и право Саманидов [Текст] / Ш. Азимов. Душанбе: «Ирфон», 1999. – 168 с.

[10]. Алӣ Акбари Мазохирӣ. Хонавода-и Ирон-и пеш аз ислом [Матн] / Алӣ Акбари Мазохирӣ / пер. с француз. на перс. Абдулло Таваккал. –Техрон: «Қатра», 1373х. – 456 с.

[11]. Античные риторик: Собрание текстов, статьи, комментарии и общая редакция проф [Текст] / А.А. Тахо-Годи. М., 1978.

[12]. Арабзода Н. Фаҳриддини розӣ. [Матн] / Н. Арабзода. – Душанбе: Ирфон. 1993. – 88с.

[13]. Аристотель. Политика. Афинская политика [Текст] / Предисл. Е.И. Темнова. – М.: Мысль, 1997. – 458с.

[14]. Бартольд В.В. Сочинения. Работа по истории ислама и Арабского Халифата [Текст] / В.В. Бартольд. – Москва, 1966.

[15]. Бартольд В.В. Средняя Азия до 12 века: сочинения [Текст] / В.В. Бартольд. -Москва, 1963. – Т.1.

[16]. Берг Л.В. Основные начала мусульманского права согласно учению Абу Ханифа и Шафии [Текст] / Берг Л.В. -СПб., 1882. –184 с.

[17]. Богалюбов А. Пресечение и наказание в мусульманском праве (8-9 вв). [Текст] / А. Богалюбов // Ислам: Религия, общество, государство: Сб. ст. – М., 1984. – С. 217-222.

[18]. Бойс М. Зороастрийцы. Верования, и обычаи [Текст] / М. Бойс. -М.: Наука, 1987. -301 с.

[19]. Боқизода А. Фикҳи Исломи бар асоси мазҳаби Ҳанафӣ [Матн] / Боқизода А. – Лохур, 2011.

[20]. Буриев И. Падидаҳои ҳуқуқи ҷиноӣ дар таълимоти Зардушт [Матн] / И. Буриев // Замимаи маҷалаи Фирӯза. - 2003. №2. – С. 22-24.

[21]. Буриев И.Б. Действия мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII-XX вв) [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе, 1999.

[22]. Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана [Текст] / И.Б. Буриев. -Душанбе: Ирфон, 2007. -Т.1. -ч.1-2. – 243 с. (От древнейших времен до начала XX века).

[23]. Ванден Берг. Основные начала мусульманского права [Текст] / Ванден Берг. – Москва, 2005.

[24]. Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Китоби 2. Маботии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ [Матн] / муҳаррири масъул ва мураттиб А. Холиқзода. –Душанбе: «Эр-граф», 2016. – 399 с.

[25]. Гафарова У.А. Арабское ораторское искусство (хитаба) в средние века (У1-IX вв.) [Текст] / У.А. Гафарова. - Худжанд. «Ношир», 2025.

[26]. Гафуров Б.Г. История таджикского народа [Текст] / Б.Г. Гафуров. - 2-е изд., испр. и доп. -М.: Госполитиздат, 1952. - Т 1. -501 с.

[27]. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история [Текст] / Б.Г. Гафуров. - 2-е изд. -Душанбе: Ирфон, 1989. - Кн.1. - 384 с.

[28]. Гафуров Б.Г. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна [Матн] / Б.Г. Гафуров. -Душанбе: Ирфон, 1983. - ҷилди 1. -702 с.

[29]. Гаффорзода И.Г. Кӯдак ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ: вазъи ҳуқуқӣ ва мушкилоти танзим. Монография [Матн] / И.Г. Гаффорзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 196 с.

[30]. Дибвойз Н.К. Политическая история Парфии [Текст] / Н.К. Дибвойз; пер. с англ., науч. ред. и библиографич. приложение В.П. Никонорова. Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета. - 2008.

[31]. Ислам: Энциклопедический словарь [Текст] / отв. ред. С.М. Прозоров, М.П. Пиотровский и др. -М.: Наука, 1991. – 315 с.

[32]. История таджикского народа [Текст] / под ред. Б.А. Литвинского, В.А.Ранова. -Душанбе: Суруш, 1998. -Т.1. – 752 с.

[33]. Керимов Г.М. Шариат и его социальная сущность [Текст] / Г.М. Керимов. – Москва: Наука, 1978. – 223 с.

[34]. Керимов Г.М. Шариат: Закон жизни мусульман. Ответы Шариата на проблемы современности [Текст] / Г.М. Керимов. –СПБ.: Издательство «Диля», 2008. – 512 с.

[35]. Кисляков Н.А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана [Текст] / Н.А. Кисляков. - Л.: Наука, 1969. – 240 с.

[36]. Марченко М.Н. Теория государства и права: учеб. [Текст] / М.Н. Марченко. - 2-е изд., перераб. и доп. –М.: ООО «ТК Велби», 2002. – 640 с.

[37]. Масов Р.М. Таджики: история национальной трагедии [Текст] / Р.М. Масов – Душанбе: Ирфон, 2008. – 535 с.

[38]. Массе А. Ислам: Очерк истории [Текст] / А. Массе. – М.: Наука, 1963. – 228с.

[39]. Маҳмудзода М., Худоёрзода Б. Ҳукуқи оилавии ҚТ [Матн] / М. Маҳмудзода, Б. Худоёрзода. - Душанбе, «Эр- граф», 2015.

[40]. Маҳмудов М.А., Худоёрзов Б.Т. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М. Маҳмудов, Б. Худоёрзов. – Душанбе, «Эр-граф», 2011. – 432 с.

[41]. Мирзозода Ғ. Издивоҷ аз дидгоҳи Қуръон, суннат ва ақволи уламо [Матн] / Ғ. Мирзозода. – Душанбе: Паёми ошно, 2015.

[42]. Муфти Муҳаммад Ошиқи Ҳайи Борӣ, Шарҳи Кудурӣ. - Мадина, 2003.

[43]. Мухтасари Саҳеҳи Бухорӣ [Матн] / Баргардон ва таҳияи матни тоҷикӣ Абдулҳалим Орифӣ. –Душанбе: «Паёми ошно», 2005. –615 с.

[44]. Мухтасари тафсири Қуръони Карим / аз рӯи «Тафсири Ҳусайнӣ» ва «Тафсир ал- Имомайн ал-Чалолойн» [Матн] / Таҳияи С. Аҳмад. – Душанбе: АТИЖ, 1992. – 128с.

[45]. Назаретян А.П. Антропология насилия и культура самоорганизации: Очерки по эволюционно-исторической психологии [Текст] / А.П. Назаретян. -3-е мзд. - М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 256 с.

[46]. Насурдинов Э.С. История государства и права Таджикистана. Ч. 1. (от древнейших времен до X в.) [Текст] / Э.С. Насурдинов, Д.С. Сафаров. –Душанбе: «Офсет Империя», 2013. – 357 с.

[47]. Насурдинов Э.С. Правовая культура. Монография [Текст] / Э.С. Насурдинов. – М.: Норма, 2014. – 352 с.

[48]. Периханян А.Г. Образец пехлевийского брачного контракта [Текст] / А.Г. Периханян // Сов. Этнография. – 1960. - №5. – С.67-75.

[49]. Периханян А.Г. Общество и право Ирана в Парфянской и Сасанидской периоды [Текст] / А.Г. Периханян. - М.: Наука, 1983. - 383 с.

[50]. Периханян А.Г. Сасанидский судебник [Текст] / А.Г. Периханян. - Ереван, 1973.

[51]. Права женщин / под ред. д.ю.н., проф. Холикова А.Г., к.ю.н. Диноршоева А.М. - Душанбе: «Контраст», 2010. - 261 с.

[52]. Раҳмонов Э.Ш. Танзими оила - кафолати рушди устувори ҷомеа [Матн] / Э.Ш. Раҳмонов. - Душанбе, 2002. - 520 с.

[53]. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Иборат аз ҷаҳор китоб. К.1 [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: Ирфон, 2009. - 240 с.

[54]. Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность [Текст] / Б.А. Сафарзода. - Душанбе: ЭР-граф, 2016. - 324 с.

[55]. Сафаров Б.А. Формирование раннего исламского государства [Текст] / Б.А. Сафарзода. - Душанбе, ЭР-граф, 2011. - 200 с.

[56]. Согдийские документы с горы Муг. Юридические документы и письма / Чтение, перевод и комментарии В.А. Лившица. - М., 1962. - Вып. 11.

[57]. Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики [Текст] / Л.Р. Сюкияйнен. - М.: Наука, 1986. - 235 с.

[58]. Тахиров Ф.Т. Становление советского права в Таджикистане [Текст] / Ф.Т. Тахиров. - Душанбе: Дониш, 1987. - 192с.

[59]. Тахиров Ф.Т., Халиков А.Г. Гражданско-правовые нормы и институты Авесты и зороастризма [Текст] / Ф.Т. Тахиров // Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. - Душанбе, 2003.

[60]. Тоҳиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон [Матн] / Ф.Т. Тоҳиров. Душанбе, 1994.

[61]. Файсал Шукри. Ал-мучтамаот –ул- исломияти фи –л- куруни аввал. Қоҳира.1956.

[62]. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма [Текст] / А.Г. Халиков. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 485 с.

[63]. Холиқов А. Ғ. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон. Васоити таълимӣ [Матн] / А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – 92 с.

[64]. Холиқов А.Ғ. Андешаи давлати миллий [Матн] / А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: «Эр-граф», 2013.

[65]. Холиқов А.Ғ. Донишномаи ҳуқуқи Сомониён [Матн] / А.Ғ. Холиқов. –Душанбе, 1998. – 32 с.

[66]. Холиқов А.Ғ. Раванди сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоии олами Эрон ва Турон [Матн] / А.Ғ. Холиқов // Государство и право (Душанбе). -2001.№1 – С.21-33.

[67]. Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон [Матн] / А.Ғ. Холиқов. -Душанбе: Матбуот, 2002. -Қисми 1. – 302 с.

[68]. Холиқов А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ [Матн] / А.Ғ. Холиқов. –Душанбе: «Эр-граф», 2010. – 473 с.

[69]. Холиқов А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ: Васоити таълимӣ [Матн] / А.Ғ. Холиқов. –Душанбе: Циёнхон, 2003. – 174с.

[70]. Ҳадиси Шарифи Муҳаммад Мустафо салаллоху алайҳи васаллам: (Китоби чаҳорум) [Матн] / Таҳиягар М. Ҳомидов. / - Хучанд, 1991. – 48 с.

[71]. Ҳазору як ҳадис: Пандҳои Паёмбари Ислом Муҳаммад алайҳиссалом. – Душанбе: Ориёно, 1991. – 96с. – (Баҳраҳои фарҳанг).

[72]. Шаҳобӣ М. Адвори фикҳ [Матн] / М. Шаҳобӣ. - Техрон. 1367 ҳ. қ.2.

3. Нахустсарчашмаҳо, асарҳои муаррихон ва мутафаккирони асрҳои миёна.

[73]. Дадестон-и монег-и хирад (Суждения Духа разума) // Зороастрийские тексты: Изд. подгот. О.М. Чунаковой. -М.: Изд.

фирма Восточная литература РАН, 1997. -С.10-138. (Памятники письменности Востока, CXIV).

[74]. Дехлавӣ Абдулҳақ. Шарҳи мушкоти шариф / Дар 4 чилд-Лакнав, 1907, чилди 1/2-767с.; Лакнав 1890, чилди 3/4. – 1264с.

[75]. Ибни Хумоми Ҳанафӣ. Фатҳулқадир, Шарҳи Ҳидояи Шариф / Ибни Хумоми Ҳанафӣ. –Бейрут: «Дору-л-кутуби-л-илмия», 2009. -Ҷ.3.

[76]. Имом Абузакариё Яҳё бинни Шарафи Нававии Димишқӣ. Риёз -ас- солиҳин / Имом Абузакариё Яҳё бинни Шарафи Нававии Димишқӣ. -Порис, Лохур, 1993. -Ҷ.1. (Форсӣ-арабӣ)

[77]. Коран / Пер. и коммент. И.Ю. Крачковского. –М.: Изд-во вост. Лит., 1963. – 714с.

[78]. Қуръони Мачид: Бо тарҷума ва тафсир: Иборат аз 6 чилд. – Нашри 2-юм. – Душанбе: Энсикл. Шуравии Тоҷик., 1991 – 1992. – Арабӣ, тоҷикӣ (бо ҳуруфоти арабӣ). – Чилди 5. – 1992. – 496с.; Чилди 6. – 1991. – С.497 – 1044.

[79]. Низомулмулки Тусӣ. Сиёсатнома / Низомулмулки Тусӣ. -Душанбе: Адиб, 1989. – 200 с.

[80]. Самарқандӣ Ҷалолиддин Муҳаммад ибн Абубакр. Шарҳи мухтасар-е виқоя / Самарқандӣ Ҷалолиддин Муҳаммад ибн Абубакр. -Лакнав, 1895. – 612 с. (араб., форсӣ).

[81]. Согдийские документы с Горы Муг.; описание, публ. и исслед. А.А. Фреймана. -М.: Вост. Лит., 1962-1963. –Вып. 1. – 92 с.

[82]. Согдийские документы с Горы Муг.; юрид. док. и письма / Чтение, пер. и коммент. В.А. Лившица. -М.: Вост. Лит., 1962. -Вып. 2. – 222 с.

[83]. Шаяст-на-шаяст // Зороастрийские тексты / Изд. подгот. О.М. Чунаковой. –М.: Изд. фирма Восточная литература РАН, 1997. –С.312-318- (Памятники письменности Востока. CXIV).

4. Диссертатсия ва авторефератҳо:

[84]. Буриев И.Б. Действие мусульманского права в доревалюционном таджикистане (VIII-XX вв.) [Текст]: автореф. дис... канд. юрид. наук / И.Б. Буриев. -Душанбе, 1998. – 20 с. Ихтисос: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот оид ба ҳуқуқ ва давлат (илмҳои ҳуқуқшиносӣ).

[85]. Обидов Д.С. Ханафитская правовая школа и её значение в суннитском направлении исламского права (мавереннахрское течение) [Текст]: авторефер. дис... канд. юрид. наук / Д.С. Обидов. - Душанбе, 2008.

[86]. Сафаров И.Д. Правовая система государства Саманидов [Текст]: автореф. дис... канд. юрид. наук / И.Д. Сафаров. – М., 1998. – 23 с.

[87]. Холинова М.М. Эволюция института опеки и попечительства в истории таджикского права [Текст]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / М.М. Холинова. – Душанбе, 2018. – 197 с.

СПИСОК ПУБЛИКАЦИЯ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕННОЙ СТЕПЕНИ

а) Научные статьи, опубликованные в рецензируемых научных журналах, рекомендованных Высшей оттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

[А-1] Аминджонов А.Х. Правовое регулирование брака в зороастризме / А.Х. Аминджонов // Вестник Таджикского национального университета. – 2015. - №3/11 (188). – С. 86-88.

[А-2] Аминджонов А.Х. Правовые нормы регулирования расторжения брака в исламе / А.Х. Аминджонов // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. - №2/7 (213). – С. 238-240.

[А-3] Аминчиков А.Х. Шароити талокдиханда дар низоми хукуки исломӣ / А.Х. Аминчиков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. - №2/4. – С. 249-251.

[А-4] Аминджонов А.Х. Правовое состояние супругов в эпоху зороастризма / А.Х. Аминджонов // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. - №2/3. – С. 271-272.

[А-5] Аминджонов А.Х. Возникновение брака и его вид в период действия обычно-традиционного права на территории исторического таджикистана / А.Х. Аминджонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. №5. – С. 242-246.

[А-6] Аминджонов А.Х. Усыновление и удочерение: порядок и их правовое последствия в системе зороастрийского права / А.Х. Аминджонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. №6. – С. 236-239

[А-7] Аминчиков А.Х. Вазъи хукуки моликиятии занон дар низоми хукуки зардуштия / А.Х. Аминчиков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №7. – С. 243-245.

[А-8] Аминчиков А.Х. Никоҳ ва шартҳои бастанӣ он тибқи таълимоти хукуки зардуштия / А.Х. Аминчиков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №8. – С. 304-307.

[А-9] Аминчиков А.Х. Ҳукуку ухдадорӣҳои ҳамсарон нисбат ба ҳамдигар дар низоми хукуки исломӣ / А.Х. Аминчиков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №9. – С. 340-343.

[А-10] Аминҷонов А.Х. Танзими муносибатҳои ҳукукии никоҳӣ-оилавӣ тибқи сарчашмаҳои ҳукуки исломӣ / А.Х. Аминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №10-1. – С. 249-252.

[А-11] Аминҷонов А.Х. Маҳрамҳои сабабиву разоъӣ ва танзими ҳукукии муносибатҳои никоҳӣ дар низоми ҳукуки исломӣ / А.Х. Аминҷонов // Ҳаёти ҳукукӣ. 2021. №4 (36). – С. 57-66.

[А-12] Аминҷонов А.Х. Уҳдадорӣҳои алиментдиҳӣ / А.Х. Аминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. - №10-2. – С. 208-212.

[А-13] Аминҷонов А.Х. Низоми ҳукукии молу мулки ҳамсарон / А.Х. Аминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. - №5. – С. 225-229.

[А-14] Аминҷонов А.Х. Шартҳои бастан ва асосҳои қатъ гардидани никоҳ дар Тоҷикистони шуравӣ / А.Х. Аминҷонов // Давлатшиносӣ ва ҳукуки инсон. 2024. №1 (33). – С. 82-95.

[А-15] Аминҷонов А.Х. Баъзе масъалаҳои сарчашмаҳои ҳукуки оилавӣ / А.Х. Аминҷонов // Ҳаёти ҳукукӣ. 2023. №3 (43). – С. 100-107.

[А-16] Аминҷонов А.Х. Вазифа ва принципҳои ҳукуки оилавии шуравӣ / А.Х. Аминҷонов // Ҳаёти ҳукукӣ. 2023. №4 (44). – С. 95-99.

[А-17] Аминҷонов А.Х. Танзими ҳукукии амволи муштраки ҳамсарон тибқи низоми қонунӣ / А.Х. Аминҷонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. - №6-1. – С. 227-232.

[А-18] Аминҷонов А.Х. Асосҳо ва тартиби безътибордонистани аҳдномаи никоҳ мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.Х. Аминҷонов // Законодательство. 2024. №1 (53). – С.103-107.

[А-19] Аминҷонов А.Х. Аҳдномаи никоҳ: тартиби тағйир ва бекор кардани он / А.Х. Аминҷонов // Законодательство. 2024. №2 (54). – С.91-96.

б) Научные статьи, опубликованные в других научных журналах:

[А-20] Аминҷонов А.Х. Вазъи ҳукукии ҳамсарон дар ҳукуки зардуштия / А.Х. Аминҷонов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ таҳти унвони «рушди илмҳои таърих

ва чомеашиносӣ дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон», бахшида ба 70-солагии Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (17-18-уми апрели соли 2015), Душанбе: «Ирфон», 2015. – 318с.

[А-21] Аминҷонов А.Х. Аҳамияти иҷтимоии никоҳ ва роҳҳои мустақкамсозии он / А.Х. Аминҷонов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба соли «Рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» таҳти унвони «Нақши соҳаи сайёҳӣ дар пешрафти иқтисодиёти миллий» 24 феввали соли 2018. – Қўрғонтеппа, 2018. – С. 116-118.

[А-22] Аминҷонов А.Х. Бастани никоҳ ва ҳимояи ҳукуки занон тибқи низомии ҳукуки зардуштӣ / А.Х. Аминҷонов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба соли «Рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» таҳти унвони «Нақши соҳаи сайёҳӣ дар пешрафти иқтисодиёти миллий» 24 феввали соли 2018. – Қўрғонтеппа, 2018. – С. 125-128.

[А-23] Аминҷонов А.Х. Нақши ҳадис дар танзими муносибатҳои ҳукукӣ-оилавӣ дар ислом / А.Х. Аминҷонов // Мактаби сиёсии Пешвои миллат. 2020. №1. – С. 249-251.

[А-24] Аминҷонов А.Х. Формирования семейного законодательства советском Таджикистане / А.Х. Аминҷонов // В сборнике: теоретические вопросы формирования культуры прав человека в Таджикистане. Материалы международной научно-теоретической конференции. Душанбе, 2023. – С.264-273.

[А-25] Аминҷонов А.Х. Вазъи ҳукукии ҳешони разоъӣ (ширҳора) аз назари ҳукуки исломӣ / А.Х. Аминҷонов // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳукуки инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (7-уми декабри соли 2020) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С. 377-381.

[А-26] Аминҷонов А.Х. Ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои падару модар тибқи қонунгузории оилавӣ ва нақши ВАО дар иттилоотонии меъёрҳои ҳуқуқи шаҳрвандон / А.Х. Аминҷонов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзӯи «Нақши ВАО дар шароити ҷаҳонишавӣ ва барҳӯрди фарҳангу тамаддунҳо» (11-12 апрели соли 2025). – С.622-625.

[А-27] Аминзода А.Х. Уҳдадорӣҳои падару модар дар амалигардонии ҳуқуқи кӯдак ба таҳсил / А.Х. Аминзода // Маводи

конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзӯи «Конститутсия – асоси низоми сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (5-уми ноябри соли 2025) – Душанбе: Матбааи Соҳибкор, 2025. – 220с.

[А-28] Аминҷонов А.Х. Хусусиятҳои ҳуқуқи оилавӣ дар ҳавзаи Мовароуннаҳр / А.Х. Аминҷонов // Конференсияи илмӣ-назариявӣ таҳти унвони «Абумансури Мотурӯдӣ – асосгузори каломи ақлгарой ва таҳаммулпазирӣ» Душанбе: 2025. 202 с.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Аминзода Абдурраззоқ Худойшукур дар мавзуи «Ташаккул ва рушди ҳуқуқи оилавӣ дар таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 5.5.1. Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: оила, никоҳ, якканикоҳӣ, зан, шавҳар, фарзанд, падари хонавода, фарзандхондӣ, ҷаҳизия, навъҳои никҳ, подшоҳзан, талоқ, шароити талоқдиханда, маҳрамҳо, аҳдномаи никоҳ.

Мақсади асосии таҳқиқи проблемаро таҳлили заминаҳои ҳуқуқии ташаккул ва рушди ҳуқуқи оилавӣ дар таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик ва инъикси комплекси феномени оила ҳамчун ҳодисаи ҳуқуқӣ дар таърихи ҳуқуқи миллати тоҷик ташкил медиҳад. Дар таҳқиқу омӯзиши мавзуи диссертатсионӣ методҳои диалектикӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ, мантикӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Дар диссертатсия аввалин маротиба дар ҳаҷми як тақиқоти маҷмӯӣ хотира ва амалияи ҳуқуқии халқи тоҷик дар паҳнои шаклгирии падидаҳои асосии ҳуқуқи оилавӣ – никоҳ, талоқ, фарзандхондӣ, ҳуқуқу уҳдадорӣҳои амволии ҳамсарон, аҳдномаи никоҳ, уҳдадорӣҳои алиментдиҳӣ дар масири чор низомии таърихӣ ҳуқуқӣ – зардуштӣ, мусулмонӣ, шуравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиқлол батадриҷ таҳлил гардида, қонунмандӣҳои асосии рушди ҳуқуқи хонаводагӣ дар таърихи беш аз духазорсолаи халқи тоҷик мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст.

Натиҷаҳои бадастомада ва маводи диссертатсия барои таҳқиқу баррасии масъалаҳои ҳуқуқи оилавӣ дар таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик, бахусус барои омӯзиши таърихи ҳуқуқи оилавии халқи тоҷик, таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон, таърихи ҳуқуқи инсон ва амсоли инҳо мусоидат менамояд. Инчунин, метавон онро ҳангоми таълифи китобҳои дарсӣ, мақолаву монографияҳои илмӣ мавриди истифода қарор дод.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Аминзоды Абдурраззока Худойшукура на тему «Формирование и развитие семейного права в истории права таджикского народа» на саискание учённой степени доктора юридических наук по специальности 5.5.1. Теория и история права и государства; история учения о праве и государстве.

Ключевые слова: семья, брак, жена, муж, дети, отец семейства, усыновление (удочерение), вещи, виды брака, падшахзан, развод, условия развода, близкие родственники, брачный договор.

Основную цель исследования проблемы составляет анализ правовых основ формирования и развития семейного права в истории права таджикского народа. В исследовании и изучении темы диссертации использованы диалектический, историко-правовой, лагический и сравнительно-правовой методы.

Научная новизна исследования. В диссертации в первые в рамках одного комплексного исследования подвергнуты анализу память и правовой опыт таджикского народа на пространствах формирования основных явлений семейного права – брак, развод, усыновления (удочерения), имущественные права и обязанности супруг, брачный договор, алиментнообязанность в направлении четырёх исторических систем зороастрийского, мусульманского, советского и современного таджикского права, рассмотрены основные закономерности развития семейного права в более чем двухтысячелетний истории таджикского народа.

Полученные результаты и материалы диссертации способствуют исследованию и рассмотрению вопросов семейного права в истории права таджикского народа особенно изучению истории семейного права таджикского народа, истории государства и права Таджикистана, истории права человека и т.п. Также можно их использовать при составлении учебников, написании научных статей и монографий.

ANNOTATION

on the dissertation abstract of Aminzoda Abdurrazzok Khudoyshukur on the topic "Formation and Development of Family Law in the History of the Law of the Tajik People" for the degree of Doctor of Law in specialty 5.5.1. Theory and History of Law and State; History of the Doctrine of Law and State.

Keywords: family, marriage, wife, husband, children, paterfamilias, adoption, property, types of marriage, padshahzan, divorce, divorce conditions, close relatives, marriage contract.

The primary objective of this research is to analyze the legal foundations of the formation and development of family law in the history of Tajik law. Dialectical, historical-legal, logical, and comparative legal methods were used in the study and examination of the dissertation topic.

Scientific novelty of the study. This dissertation, for the first time in a single comprehensive study, analyzes the memory and legal experience of the Tajik people in the context of the development of key family law phenomena—marriage, divorce, adoption, the property rights and obligations of spouses, the prenuptial agreement, and alimony—across four historical systems: Zoroastrian, Muslim, Soviet, and modern Tajik law. It also examines the fundamental patterns of family law development over more than two thousand years of Tajik history. The findings and materials of this dissertation contribute to the study and examination of family law issues in the legal history of the Tajik people, particularly in the history of Tajik family law, the history of the state and law of Tajikistan, the history of human rights, and other relevant fields. They can also be used in compiling textbooks, research articles, and monographs.